



Financing

Naučni časopis za ekonomiju

Broj 1, godina IV, mart 2013. godine

1

U OVOM BROJU

Nedeljko Milaković

**FINANSIJSKO-EKONOMSKA KRIZA ZAHTIJEVA TEMELJNO
PREISPITIVANJE EKONOMIJE I KAO NAUKE I KAO PRAKSE**

www.financingscience.org

Kata Škarić Jovanović

**NOVI KRITERIJUMI ZA ODREĐIVANJE KRUGA KONSOLIDOVANJA
U MSFI 10 – KONSOLIDOVANI FINANSIJSKI IZVEŠTAJI**

Akif Pezerović

**OPOREZIVANJE KAPITALNOG DOBITKA KAO OBLIKA
DOHOTKA OD KAPITALA**



punprav

BESPLATAN PRIMJERAK
Prilog za preplatnike Finrara

Milorad Telebak

Kr(i)tički osvrt

Kad pol postane rod

Povodom Osmog marta, na OBN-u, u Dejaninom tok-šou, jedna učesnica, dokazujući da su žene po svojim kvalitetima ispred muškaraca, navede „dokaz“ da je „Bog prvo stvorio čovjeka, pa kad je vidio šta je stvorio, morao je da stvari ženu“. Ona Boga posla na popravni (?!), a popravni – zna se – nikad nije davao rezultat: tek neku mršavu dvojku.

S druge strane, poznato je da je u istoriji čovječanstva postojaо i matrijarhat, pa je zamijenjen patrijarhatom. (Dok je zamijenjen, mora da nije valjao.) Nije isključeno da se opet vrati matrijarhat (sjaši Kurta da uzjaše Murta). Problem, dakle, neće biti riješen dokle god bude patrijarhata i/ili matrijarhata, dok ne bude sklađa. Ali žene to zapravo – neće!

Naime, zbog nepostojanja „ženskih“ prezimena, često dolazi do neslaganja u rodu subjekta i predikata u rodu kad se upotrijebi prezime ženske osobe bez njenog ličnog imena, npr.: *Cvjanović je izjavila* (subjekat muškog, a predikat – ženskog roda!). U prošlim vremenima ovaj problem je bio riješen izvođenjem ženskih prezimena pomoću nastavka *-eva* za neudate žene: *Simićeva, Savićeva* i sl. (tj. čerka Savića, Simića) i nastavka *-ka* za udate: *Savićka, Simićka* (tj. žena Simića, Savića).

Danas, međutim, samostalne i ravnopravne žene ne žele da (bar formalno) pripadaju nikome, naročito ne mužu, pa su prezimena tipa *Savićka, Simićka* sasvim potisnuta, a *Savićeva, Simićeva* i sl. se danas provlače iz nužde – kao gramatičko obilježje ženske osobe kad se ona imenuje samo prezimenom: *Ivanovićeva u finalu*. (Ivanović u finalu upućivalo bi na muškarca.)

U srpskom jeziku se razlikuje *pol* i *rod*. Na obrascima u rubrici *pol* upisuje se *muški*, odnosno *ženski*. – *Rod*, međutim, označava potomstvo, rodbinu, kao i sva bića određene vrste (npr. *ljudski rod*). Pridjev *rodni* ne znači polni; *rodan* znači plodan; *rodni* se odnosi na rođenje: *rodno mjesto* i sl.

U srpskom jeziku postoji i tzv. gramatički rod, koji takođe nema veze sa polom, samim tim što taj rod imaju i predmeti, koji nemaju pol. Tako je *stolica* – ženskog roda, a *sto* – muškog. Osim toga, postoji i srednji rod, koji nije ni muški ni ženski. Imenica *dijete* je srednjeg roda (ovo dijete), pa čak i neka bića oba pola kazuju se imenicama sa gramatičkim srednjim rodom: *ovo momče* i *ono djevojče*.

I sve je bilo u redu, jezik je sasvim dobro funkcionisao, sve dok nam se posljednjih godina nije umiješao engleski jezik, u kome gramatički rod nije imanentna osobina: u njemu razlike u rodu spadaju u biološki, prirodnji tip. Ukratko, engleski jezik ne razlikuje pol i rod. Zato nam je otuda došla imenica *džender* (*gen-*

der), koja označava *rod* i pridjev *rodni*. Bukvalnim prevođenjem sa engleskog, kod nas je nastao izraz „rodna ravnopravnost“, koji je stvorio zabunu u narodu. Ovaj izraz bi u našem jeziku morao značiti to da i muškarci mogu da rađaju ravnopravno sa ženama! (A to nije bilo, niti će biti.) – Osnivaju se i „centri za rodna istraživanja“, u koja – priča se – nerijetko navraćaju naše nerotkinje tražeći da se utvrdi zbog čega ne mogu da rađaju!

Po diktatu, i uz izdašnu pomoć bjelosvjetskih fondacija, u tome što za svako zanimanje, zvanje i titulu ne postoje i „ženske“ imenice, vatrene feministkinje vide najveću diskriminaciju prema ženama, kojoj je kumovao muški šovinizam, koji su nazvale *seksizam* (od lat. *seks* – pol, polni nagon). „Babe i žabe“ – opet miješanje pola i roda. (Žene i muškarci su, naravno, različitog pola, ali su istog roda – ljudskog. I žena je čovjek.) Izrađen je „Kodeks neseksističke upotrebe jezika“, koji je razaslan svim medijima na srpskom jezičkom prostoru (a možda i šire), koji nasilno i vještački ugone u jezik razne „psihologinje“, „pedagoginje“, „biologinje“, čak i „sutkinje“ (prema hrvatskom *sudac*). (U srpskom jeziku je *sudija* pa ženski lik može da glasi *sudinica*, kao komšinica – prema komšija.)

Evo nekoliko pitanja za naše „stručnjakinje“ za „bogaćenje“ jezika. Kako će nazvati ženu koja je *trener*? Da li „*trenerka*“? (Ne, u trenerci se trenira!) – Je li *žena-vojnik*, *vojnikinja* ili, još gore, „*vojnikuša*“? – Da li će *žena-jezičar* pristati da bude „*jezičarka*“, „*jezičara*“ ili, još gore, „*jezikara*“? (Nije ona alapača!) – Kako će nazvati ženu koja je *vršilac dužnosti* – da li „*vršilica*“? (Nešto kao vršalica, bezmalo – kombajn!) – Je li za njih *žena-prevodilac* – „*prevodilica*“? (Mašina za prevodenje?!?) – Da li su žene koje su *lovići* i *nosilici* (čega) – „*lovice*“ i „*nosilice*“? Itd. To su uvrede za ženu, a ne njena ravnopravnost!

Ima slučajeva kad su moguće „ženske“ imenice ranije rezervisane za neka druga značenja: *ministarka* je ministrica žena (kao kod Nušića); *poslanica* je međudržavna službena poruka; *izvoznica* je isprava, dozvola za izvoz. – Kako bi to izgledalo da *govornica* izade za *govornicu*, da *pozornica* sa ulice dođe na *pozornicu*? Itd.

Ne može se, dakle, prema svakoj „muškoj“ imenici obezbijediti i „ženska“. A to nije ni neophodno, jer se njome označava gramatički rod imenice koja označava zanimanje, a ne prirodnji rod osobe koja to zanimanje obavlja.

Stvarna ravnopravnost žena postiže se time da ih ima što više sa visokim zvanjima, titulama i na visokim položajima. A ne nestrukturnim i jalovim mlaćenjem prazne slame i silovanjem jezika.

E-ISSN 2233-11-31

UPUTSTVO AUTORIMA

DOSTAVLJANJE RADOVA

Radovi se dostavljaju elektronskom poštom na e-mail adresu: financing.redakcija@srrrs.org ili putem pošte na digitalnom mediju na adresu: Finrar d.o.o., Mirka Kovačevića 13 A, 78000 Banja Luka.

PRIHVATANJE RADOVA

Nakon dostavljanja rada i preliminarne ocjene, rad prolazi anonimni recenzentski postupak (recenzent nije upoznat sa identitetom autora). Recenzent po izvršenoj recenziji šalje uredniku povratnu informaciju o radu u vidu mišljenja i preporuke o objavljivanju.

SADRŽAJ RADA

Rad treba biti relevantan za naučnu i stručnu javnost, s jasno naglašenim ciljevima i rezultatima istraživanja, zaključkom i referencama u tekstu.

Prva stranica rada treba da sadrži: ime i prezime autora, naslov članka i sažetak. Tekst članka mora početi uvodom, a sadrži glavna poglavља, fusnote, tabele, grafikone, slike, zaključak i popis korišćene literature i drugih izvora.

TEHNIČKO OBLIKOVANJE RADA

Tekstovi se pišu u Microsoft Word Windows programu. Obim rada treba iznositi od 15.000 do 32.000 znakova, što je oko 5 do 10 strana teksta u časopisu. Naslovi poglavlja (od uvoda do zaključka) moraju biti kratki i jasni, te numerisani arapskim jednoscifrenim brojevima. Potpoglavlja se numerišu dvocifrenim, odnosno trocifrenim brojevima (na primer: 1; 1.2; 2.1; 2.1.1. itd.). Tabele, grafikoni i slike treba da sadrže broj, naziv i izvor. Ukoliko tabele, grafikoni i slike sadrže posebne znakove, te su rađeni u posebnom programu, dostavljaju se na posebnom fajlu, sa tačno navedenim rasporedom po kojem se uključuju u tekst.

2

PRAVILA CITIRANJA

a) Knjiga:

1) prezime, inicial imena autora, 2) naziv knjige, 3) podatak o izdavaču, 4) mjesto izdavanja, 5) godina izdavanja
6) strana.

Primjer: Rodić J., Teorija i analiza bilansa, Beostar, Beograd, 1997, str. 172.

b) Rad u zborniku:

1) prezime, inicial imena autora, 2) naziv rada, 3) naziv naučnog skupa i zbornika radova, 4) podatak o izdavaču,
5) mjesto izdavanja, 6) godina izdavanja, 7) strana.

Primjer: Rodić J., Najačnije finansijske odluke, Deseti kongres SRRRS – Harmonizacija regulatornog okvira u oblasti
računovodstva revizije i finansija, Savez računovođa i revizora Republike Srpske, Banja Luka, 2006, str. 118.

c) Rad u časopisu:

1) prezime, inicial imena autora, 2) naziv rada, 3) naziv časopisa i broj, 4) podatak o izdavaču, 5) mjesto izdavanja,
6) godina izdavanja, 7) strana.

Primjer: Rodić J., Računovodstvene politike preduzeća, Časopis Finrar, Finrar d.o.o., Banja Luka, 2005, str. 58.

d) Propisi:

1) naziv propisa, 2) naziv i broj službenog izdanja, 3) član.

Primjer: Zakon o privrednim društvima Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br.127/08, čl. 125.

e) www izvor:

1) prezime, inicial imena autora, 2) naziv rada, 3) podatak o izdavaču, 4) mjesto izdavanja, 5) godina izdavanja,
6) strana, 7) potpuna http adresa i datum pristupa dokumentu.

Primjer: Rodić J., Računovodstvene politike preduzeća, Časopis Finrar, Finrar d.o.o., Banja Luka, 2005, str. 58,
www.srrrs.org, datum pristupa 17.10.2008.

**IZDAVAČ:**

Finrar d.o.o., Banja Luka i Financing d.o.o., Brčko
www.financingscience.org
e-mail: financing.redakcija@srrs.org

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Prof. dr Dragan Mikerević

ZAMJENIK GLAVNOG I ODGOVORNOG UREDNIKA:
Mr Milan Pucarević**REDAKCIJONI ODBOR:****Predsjednik:**

Prof. dr Novak Kondić

Članovi:

Prof. dr Kata Škarić Jovanović
Prof. dr Mirko Puljić
Prof. dr Milorad Ivanišević
Prof. dr Hamid Alibašić
Doc. dr Milan Lakićević
Doc. dr Duško Šnjegota
Doc. dr Goran Radivojac
Dr Dejan Mikerević

IZDAVAČKI SAVJET:**Predsjednik:**

Prof. dr Janez Prašnikar

Članovi:

Akademik dr Mirko Vasiljević
Prof. dr Jovan Rodić
Prof. dr Dragan Đuričin
George W. Kester, D.B.A.
Prof. dr Silvije Orsag
Doc. dr Kemal Kozarić
Prof. dr Franc Koletnik
Prof. dr Stanko Stanić
Prof. dr Marko Rajčević
Prof. dr Kadrija Hodžić
Prof. dr Đoko Malešević
Prof. dr Branko Krsmanović
Prof. dr Radomir Božić
Prof. dr Andelko Lojpur
Prof. dr Nenad Vunjak

Prof. dr Zorica Božinovska Lazarevska
Prof. dr Zdravko Todorović
Prof. dr Goran Popović
Prof. dr Reuf Kapić
Doc. dr Vasilij Žarković
Prof. dr Gordana Ilić
Prof. dr Ljubomir Kovačević
Doc. dr Jugoslav Jovičić
Prof. dr Jovo Ateljević
Mr Boško Čeko
Mr Borko Reljić
Ranko Travar, dipl. ek.
Dragan Veselinović, dipl. ek.

Lektor:

Mijana Kuburić-Macura

Grafička priprema:

Atlantik BB

Za štampariju:

Branislav Galić

Štampa "Atlantik BB"

SADRŽAJ:

- 5 | **Nedeljko Milaković**
FINANSIJSKO-EKONOMSKA
KRIZA ZAHTJEVA TEMELJNO
PREISPITIVANJE EKONOMIJE
I KAO NAUKE I KAO PRAKSE

- 18 | **Kata Škarić Jovanović**
NOVI KRITERIJUMI ZA
ODREĐIVANJE KRUGA
KONSOLIDOVANJA U MSFI 10 –
KONSOLIDOVANI FINANSIJSKI
IZVEŠTAJI

- 26 | **Milko Štimac**
Jugoslav Jovičić
Suzana Mirošević
AKTIVIZAM I DRUŠTVENOST
TRŽIŠTA

- 32 | **Miroslava Grujić Kalkan**
FISKALNA PRAVILA U EVROPSKOJ
UNIJI I STABILIZACIJA

- 41 | **Akif Pezerović**
OPOREZIVANJE KAPITALNOG
DOBITA KAO OBLIKA DOHOTKA
OD KAPITALA

- 50 | **Suzana Ubiparipović**
PODMIĆIVANJE KAO POJAVNI
OBLIK KORUPCIJE



Financija

NAUČNI ČASOPIS ZA EKONOMIJU – 01/13

UDK 336.7:[330.342.14+338.124.4
10.7251/FIN1301005M
Nedeljko Milaković*

PRETHODNO SAOPŠTENJE

Finansijsko-ekomska kriza zahtijeva temeljno preispitivanje ekonomije i kao nauke i kao prakse

*„To gore i grdnje biva, bez njege i sa zlim sjemenom polje,
što plodnija se snaga u njem skriva“*

(Dante Aligieri, „Božanstvena komedija“)

Rezime

U prilogu se, u svjetlu aktuelne krize, razmatraju pitanja ekomske teorije i ekomske prakse. Ocjenjuje se da za krizu postoji neposredna odgovornost i jedne i druge. Izvodi se zaključak da se svijet nalazi pred složenim problemima koji ne samo da se neće riješiti sami od sebe, već postoji realna opasnost da se dalje komplikuju i da završe u teškim društvenim dramama i potresima. Da bi se to izbjeglo, treba, što je moguće prije, afirmisati integralnu ekomsku nauku oslobodenu svake dogme.

Ključne reči: ekomska kriza, ekomska nauka i ekomska praksa.

UVODNE NAPOMENE

Finansijska kriza, čiji su se prvi simptomi pojavili još sredinom 2007. godine kao problemi nenaplativosti stambenih hipotekarnih kredita koji su označeni kao krediti drugorazrednih, neprvoklasnih dužnika („subprime“ krediti), u međuvremenu je prerasla u vrlo tešku i složenu opštu, svjetsku finansijsko-ekomsku krizu, čiji se kraj ni danas, na početku 2013. godine, nakon više od pet godina, još uvijek ne nazire. Kriza se, uglavnom, manifestuje velikim padom bruto domaćeg proizvoda (BDP-a), velikim porastom nezaposlenosti, posebno mladih koji prvi put treba da dobiju posao, velikim budžetskim, fiskalnim i spoljnotrgovinskim deficitima u velikom broju zemalja, posebno onih u tzv. tranziciji.

Sve to pokazuje da ovog puta nisu u pitanju dobro poznati konjunktturni ciklusi iz prošlosti, koji su, manje-više, prolazili sami od sebe, već da se radi o dubokoj krizi čiji su uzroci u samim sistemima, i to kako u sistemu ekomske teorije, odnosno ekomske nauke, tako i u sistemu ekomske prakse. I teorija i praksa su već dugo vremena zanemarile svoju osnovnu zadaću – traženja puteva i načina racionalnog raspolažanja ograničenim resursima radi optimalnog zadovoljenja potreba stanovništva. Umjesto bavljenja realnim (stvarnim) kategorijama – upotrebnim vrijednostima dobara

i usluga, ekomska teorija, a velikim dijelom i praksa, skliznule su u nerealni (virtuelni) svijet i bave se nečim što je svrha samom sebi. Bave se svojevrsnim larpurlartizmom¹.

Zadatak nam je da, analizom ranije i aktuelne ekomske teorije i prakse, strane i domaće, dodemo do relevantnih zaključaka utemeljenih na činjenicama, među kojima su i oni o odgovornosti za ono što se desilo i što se još uvijek dešava. Polazimo od toga da prilog treba da bude relativno kraćeg obima, a da to ne bude na uštrb cjelovitosti i preglednosti. Trudićemo se da ovu, po svojoj prirodi suvoparnu i složenu tematiku, predstavimo čitaocima na jednostavan način.

1. GENEZA, RAZVOJ I SADAŠNJE STANJE MAKROEKOMSKE TEORIJE (NAUKE)

Osim što je dobila i ponijela ime, ekonomija ne duguje mnogo toga antičkom svijetu (grčkom i rimskom), posebno kao teorija koja bi za današnju stvarnost bila od većeg značaja. Zato, ne opterećujući tekst klasičnim grčkim alfabetom i rječnikom, reći ćemo da je u

* Samostalni analitičar i konsultant, eguman@beotel.net.

¹ Umjetnički pravac koji se suprotstavlja korisnom shvatanju umjetnosti, poričući njene društvene osnove i društvene funkcije, lišavajući je tako osnovnih sadržaja.

Aristotelovo vrijeme pojama ekonomije, u današnjem – slobodnom prevodu, označavao pravila i vještine upravljanja domaćinstvom, da bi se to kasnije proširilo i na upravljanje širim entitetima, gradovima i državama, u sadašnjem domenu ekonome.

U srednjem vijeku, ne može se reći da nije bilo čak i značajnih radova koji su tretirali teoretska i praktična pitanja ekonomije (privrede²), ali su ti radovi, uostalom, kao i radovi iz većine drugih umnih tvorevina toga doba, bili i ostali u sastavu teologije. Nažalost, to se prenijelo sve do našeg vremena, kada brojni savremeni tekstovi koji se bave ekonomskom tematikom, više imaju karakter teologije nego savremene nauke. Iz srednjevjekovnog perioda svakako da ne treba zanemariti mišljenja pojedinih protestantskih teologa kada se radi o snaženju kulta rada, što je u odnosu na neka ranija biblijska shvatanja imalo velikog praktičnog značaja za ukupan razvoj ljudske civilizacije.

U novovjekovnom periodu apsolutno je nemoguće čak i pobrojati sva imena koja su se bavila i koja se bave ekonomskom teorijom, a kamoli tretirati sve njihove radove. Nama to nije ni potrebno. U ovako ograničenom prilogu, koji se, prevashodno, bavi sasvim konkretnim problemom – akutnom svjetskom ekonomskom krizom, čini nam se neophodnim da se, u najvećoj mjeri, pozabavimo samo sa tri imena, odnosno sa tri ekonomske teorije koje se smatraju za najznačajnije u cjelokupnom novovjekovnom periodu. Od tri autora kojima se želimo baviti: A. Smitom, K. Marksom i J.M. Kejnzmom, dva su se neposredno bavila kapitalističkim krizama. Stavovi ovih autora aktuelni su i relevantni i za današnju krizu, jer ona, u osnovi, nije drugačija od velikog broja prethodnih.

1.1. Adam Smit (Adam Smith), rodonačelnik novovjekovne ekonomske misli

6

Škot Adam Smit (1723–1790) je, bez ikakve sumnje, začetnik novovjekovne ekonomske teorije. Proslavilo ga je njegovo enciklopedijsko djelo „Bogatstvo naroda“ objavljeno 1776. godine³. U njemu, kako ćemo vidjeti, zagovara ekonomsku slobodu pojedinca, što je, a to se najčešće gubi iz vida, bilo, u prvom redu, upereno protiv tada praktikovane državne kontrole uvoza i izvoza koju su, kako je poznato, zagovarali mercantilisti.

Svi potonji zagovornici liberalizma, pa i naši savremenici, kako strani tako i domaći, vole da se pozivaju na Smita i pritom, gotovo redovno, koriste samo jednu njegovu istrgnutu misao koja u slobodnoj interpretaciji glasi: da mesar, pekar ili pivar, idući za vlastitim probitkom i ljubavi prema samome sebi, doprinose opštem dobru zajednice, odnosno društva u kojem se nalaze. Pritom se zanemaruje sav ostali Smitov opus kao moralnog filozofa, u okviru kojeg je i njegova studija „Teorija moralnih osjećanja“. Zbog toga ne možemo a da ovdje ne spomenemo kardinala Rišeljea, osnivača Francuske akademije, koji je rekao da, ako bi mu se dozvolilo da istrgne samo dvije rečenice iz nečijeg teksta, našao bi razlog da se autora osudi na smrt.

Zato smo zaključili da je potrebno da damo širi izvod iz Smitovog originalnog teksta i da ga potom prokomentarišemo. Tim više što procjenujemo da se naši čitaoci ne sreću često sa Smitovim tekstovima.

² Danas, u gotovo svim jezicima, riječi *ekonomija* i *privreda* su sinonimi, imaju isto značenje.

³ Puni naziv djela je: „Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda“. Autor ima u svojoj biblioteci prevod svoga zagrebačkog profesora, poliglota Marijana Hanžekovića, koji je napisao i predgovor od tridesetak stranica. (Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda I,II,III*, Kultura, 1970, Beograd).

⁴ *Bogatstvo naroda*, str. 622.

⁵ *Ibid.*, str. 624.

⁶ *Ibid.*, str. 625.

⁷ *Ibid.*, str. 626.

⁸ Prvo izdanie koštalo je jednu funtu i 16 šilinga, što je u današnjim cijenama okruglo 113 funti ili oko 143 evra (oko 285 KM i gotovo 16.000 dinara). Drugo izdanje iz 1778. bilo je za 16 procenata skuplje. (Sve prema: Olaf Storbeck i Norbert Häring, „Was nun, Herr Smith?“, časopis *Handelsblatt* br. 134. od 13.07.2012).

U poglavljiju u kojem, inače, govori o „ograničenju uvoza“, što se svakako mora imati u vidu, jer su ograničenje zagovarali mercantilisti, kojima su zlato i srebro bili važniji od realnih dobara, kojima se jedino mogu zadovoljavati potrebe ljudi, Smit je zapravo oštro reagovao protiv mjera države koja je jedina mogla da zavede ograničenja i tražio je, prije svega, slobodnu trgovinu. U polemičnom zanosu, Smit je jedan jedini put, u tekstu od preko 1.000 stranica, upotrijebio čuvenu metaforu „nevidičiva ruka“, metaforu za koju sigurno nije mogao pretpostaviti da će postati ono što je postala – glavni i osnovni simbol ekonomskog liberalizma – moćne retrogradne ideologije koja, sa vrlo kratkim prekidima, vlada svijetom već više od 230 godina.

Evo šta je, tom prilikom, napisao Smit: „Svaki se pojedinac stalno trudi da pronađe najpovoljniju upotrebu za cjelokupni kapital kojim može raspolagati. Doduše, on ima u vidu svoju vlastitu korist, a ne korist društva. Ali proučavanje vlastite koristi vodi ga prirodno, ili, bolje rečeno, nužno do toga da najviše voli upotrebu koja je za društvo najkorisnija“⁴.

„Uz jednake ili gotovo jednake profite, svaki je pojedinac prirodno sklon da upotrijebi svoj kapital onako kako će vjerovatno dati najveću podršku domaćoj radinosti i pružiti dohodak i zaposlenje najvećem broju ljudi njegove vlastite zemlje“⁵.

„Svaki čovjek upotrebljava kapital za podržavanje radinosti samo za volju profita, i zbog toga će uvjek nastojati da upotrijebi kapital za podržavanje one radinosti čiji će proizvod vjerovatno biti od najveće vrijednosti, ili koji će se moći zamijeniti za najveću količinu novca ili drugih dobara ... pojedinac obično ne namjerava da unapređuje javni interes, niti zna koliko ga unapređuje ... pojedinac želi samo svoju vlastitu sigurnost, a kad tom radinšću upravlja tako da njen proizvod bude od najveće vrijednosti, on hoće samo svoj vlastiti dobitak. **Njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka da postiže cilj koji uopšte nije namjeravao postići** (boldovao N.M.). Nije uvijek lošije za društvo što nije bila namjera pojedinca da propagira cilj društva. Kad on slijedi svoj vlastiti interes, on često unapređuje interes društva djelotvornije nego kad stvarno nastoji da ga unapređuje. Nikada nisam video da su mnogo dobra učinili oni koji su se pretvarali da trguju zbog javnog dobra⁶.

„Očigledno je da svaki pojedinac, u svom lokalnom položaju, može mnogo bolje nego bilo koji državnik ili zakonodavac prosuditi koju vrstu domaće radinosti može njegov kapital zaposliti i koji će proizvod verovatno imati najveću vrijednost. Državnik koji bi pokušao određivati privatnim licima kako treba da upotrebljavaju svoje kapitale opteretio bi se ne samo najnepotrebnijom brigom, već bi uzeo vlast koja se ne može sa sigurnošću povjeriti ne samo nijednom pojedincu, već ni bilo kakvom vijeću ili senatu i koja nigdje ne bi bila tako opasna kao u rukama čovjeka koji je dovoljno lud ili ubrazen da se smatra sposobnim da je izvršava“⁷.

„Bogatstvo naroda“ je svojevremeno izazvalo veliko interesovanje. Prvo izdanie je rasprodano u roku od šest mjeseci i svom je autoru obezbijedilo priličnu imovinu⁸. Za Smitova života bilo je ukupno pet izdanja.

Bogatstvo naroda je djelo koje, prije svega, pripada svome vremenu, i pridavati mu univerzalno, vanvremensko značenje, apsolutno je pogrešno. Dovoljno je napraviti paralelu između „mesara, pivara

i pekara“ Smitova vremena i „mesara, pivara i pekara“ našega vremena. Njihov relativni značaj za ukupnu ekonomiju i ekonomski potencijal bilo koje društvene aglomeracije je potpuno neuporediv, kao što je neuporediva manufaktturna privreda 18. vijeka sa visokorazvijenom industrijskom, novčanom privredom našega vremena. Naravno da treba i sada, kao što je trebalo i tada, dati potrebnu preduzetničku slobodu „mesaru, pivaru i pekaru“⁹, i ne samo njima, već i svim drugim proizvođačima koji posluju u uslovima tržišne utakmice. To, međutim, ne znači da se može računati s tim da će tržište samo od sebe držati u punoj ravnoteži savremene privrede. U savremenim privredama, za razliku od privreda osamnaestog vijeka, ne proizvode se samo upotrebljene vrijednosti, već i vrijednosti, u zavisnosti od toga šta će da donese veći profit. Proizvodnja mesa, piva i hleba nije, npr. isto što i „proizvodnja“ ezoteričnih finansijskih derivata, koji ne samo da nemaju upotrebljivu vrijednost, već i većini kupaca uopšte nisu razumljivi, pa kada ih kupuju, krše osnovno racionalno pravilo investiranja koje glasi: „Ne kupuj ono što ne razumiješ“.

Nije isto kada se do profita dolazi proizvodnjom i prometom upotrebljivih vrijednosti koje zadovoljavaju konkretnе ljudske potrebe i kada se do profita dolazi trgovinom virtuelnim, apstraktnim vrijednostima, koje uopšte nemaju nikakvu upotrebljivu vrijednost. Kod prvog, do odgovarajućeg profita dolazi se samo preko podmirenja potreba ljudi, a kod drugog, do profita se dolazi služeći se špekulacijama koje uopšte ne vode računa o realnim ljudskim potrebama. Naprotiv, špekulacije privlače kreativne kadrove i materijalna sredstva i na taj način neracionalno alociraju oskudne privredne resurse. Poznato je, npr. da je u posljednjih 20 do 30 godina, prije izbijanja sadašnje krize, veliki broj kadrova sa svršenim tehničkim fakultetima, zbog toga što je imao odgovarajuću znanja matematike, bio angažovan u trgovini finansijskim derivatima. To je vlasnicima kapitala donosilo enormne profite, a sa opštem društvenog stanovišta bilo je ne samo jalov posao, već je i pripremilo teren za potonju krizu.

Nije pomoglo ni to što „Smit sebe nije u prvom redu smatrao ekonomistom, već filozofom moralu“¹⁰ i što je u svom „drugom velikom djelu *Teorija moralnih osjećanja*“ opisao potrebu ljudi da se ponašaju pristojno i pošteno i da, kao bića koja su upućena na kolektiv, prevladaju svoj egoizam¹¹. Smit je od strane neoliberala uzet kao oslonac za glavnu neoliberalnu teoriju poznatu pod imenom teorija „racionalnih očekivanja“, odnosno teorija „*homo oeconomicus*“, koji ima za cilj da maksimalizuje svoju ličnu korist. Ime mu govori da je to primarno materijalna korist, a onda, naravno, i svaka druga. Idući za ličnom korist, *homo oeconomicus* će istovremeno, po voljevnom mehanizmu nevidljive ruke, kreirati opšte dobro.

Na kraju, jedno mišljenje o Smitu koje nam se čini jako bitnim za našu temu: „**Njegov autoritet bio je golem, smatrao je da naučno bavljenje ekonomijom vrijedi samo ako je očito korisno i njegovi rezultati očito upotrebljivi, što je za današnje ekonomiste užasna misao**“¹² (boldovao N.M.).

1.2. Karl Marks nije zaboravljen

Negdje u vrijeme agonije SFRJ i njenog poretku, književnik M. Kovač napisao je da, dok bude kapitalizma, biće i Marks, s tim

da od njega više ne prijeti nikakva revolucionarna opasnost, jer je iz glava ljudi prešao u knjige. Obje Kovačeve konstatacije sasvim su validne. Međutim, kako se na našim prostorima više ne čitaju knjige sa marksističkim sadržajima, Marks je, ovdje i sada, ili sasvim zaboravljen ili omalovaljen do prezrenosti. Bez obzira na to što smatramo da je do sada Marksova analiza kapitalističkog sistema ne samo najbolja, već i jedina cijelovita, i što su njegovi naučni pogledi o krizama tog sistema i posebno o mogućim ishodima, vrijedni svakog poštovanja, teško bismo se osmjelili da ga ovdje uvrstimo među tri velikana ekonomske misli, da to drugi nisu učinili prije nas. Tu, između ostalog, mislimo na Socijaldemokratsku čitanku Akademije za socijalnu demokratiju, Zadužbine Fridrih Ebert¹³.

Profesor Galbraith napisao je da „potpuno protivljenje kapitalističkom poretku potječe od Karla Marks-a“¹⁴, što nije sasvim tačno. Tačno je da je Marks smatrao kapitalistički poredak sadržajno protivrječnim i nesavršenim, zbog njegove minucioznosti na mikro nivou (na nivou individualnog preduzetništva) i potpune anarhije na makronivou – nacionalnom, odnosno državnom nivou), ali mu je odao priznanje za neslućeni ekonomski napredak i razvoj. „Središnja je Marksova spoznaja da je kapitalizam sistem funkcionalne racionalnosti i bitne iracionalnosti“¹⁵.

Sukob između rada i kapitala i između savršenosti individualne organizacije i kolektivne anarhije, stalna su prijetnja kapitalističkom sistemu. Marks je svojom analizom došao do zaključka da se stabilni društveni odnosi ne mogu graditi na privatnom vlasništvu i neregulisanom tržišnom mehanizmu. Privatno vlasništvo stvara neprihvatljive društvene nejednakosti koje na anarhičnom tržištu zakonomjerno dovode do teških ekonomske krize i velikih društvenih potresa (nejednakosti same po sebi dovode do nestabilnosti). „U analima svijeta ova epoha (sredina devetnaestog vijeka – prim. aut.) obilježena je sve češćim ponavljanjem u sve većim razmjerama i sa sve ubojitijim djelovanjem one društvene kuge koja je poznata pod imenom trgovinske i industrijske krize“¹⁶.

Ne može biti nikakve sumnje da je sadašnja svjetska ekonomska kriza jedna od kriza o kojima je Marks pisao. „Ono što zaokuplja Marks-a jest da se proces akumulacije (kapitalističke, prim. aut.) odvija na asocijalan način koji prouzrokuje krize, ratove i bezbrojne ostale bijede i nevolje“¹⁷. Proces kapitalističke akumulacije posebno je ojačan u naše današnje vrijeme, poslije nestanka tzv. socijalističkog bloka, kada su pojedini građanski teoretičari počeli pisati „o kraju istorije“. Tvrđili su da će privatno vlasništvo, slobodno tržište i parlamentarna demokratija ostati vječno kao krajnji domet savršenosti društvene organizacije. Sa nastankom sadašnje krize, bili su prisiljeni da demantuju sami sebe. Sada ima dosta i onih koji govore o „kazino-kapitalizmu“. Interesantno je, međutim, da i oni koji javno liberalni kapitalizam čine odgovornim za sadašnju krizu, nikad se i nigdje ne pozivaju na Marks-a, koji je prvi uočio i jedini objasnio periodične krize kapitalizma. Tako, npr. nismo našli da savremeni američki ekonomisti nobelovci Dž. Štiglic i P. Krugman spominju Marksovo mišljenje o krizi kapitalizma, dok je svojevremeno, poznati građanski ekonomista J. Šumpeter prihvatio Marksove „mogućnosti, simptome i uzroke“ kriza kapitalizma¹⁸. To govori u kojoj mjeri je današnja ekonomska teorija ideologizovana i zato mnogi, s pravom, kažu da se gotovo izjednačila sa teologijom.

⁹ Što ne znači da, npr. ne bi trebalo pitati i prekontrolisati naše pekare od čega prave crni hleb, kada se uopšte ne proizvodi crno brašno i kada ga nema na tržištu.

¹⁰ Zimon Faut, *Ekonomija i socijaldemokratija*, Akademie für Soziale Demokratie, Fridrih Ebert Stiftung, Beograd, 2012, str. 16. i 17.

¹¹ John Kenneth Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, str. 19.

¹² Zimon Faut (Zimon Faut) navodi „trojicu velikih ekonomista“, čiji su stavovi relevantni za aktuelnu krizu: Smita, Marks-a i Kejnsa; *Ekonomija i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012. godine, strana 11.

¹³ John Kenneth Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, strana 83.

¹⁴ Michael Harrington, *Sutan kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 91.

¹⁵ Karl Marx, *Buduće društvo – Izbor tekstova*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979, str. 162.

¹⁶ Michael Harrington, *Sutan kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 130.

¹⁷ J. Šumpeter bio je austrijsko-američki ekonomista (1883–1950).

Građanska ekonomska teorija, svakako i pod uticajem svega onoga što se dogodilo u istoriji dvadesetog vijeka, kvalificuje danas Marksove ideje kao utopističke, ali nije li ništa manje utopija da „jedna nekontrolisana ekonomija vlada nad svim ljudskim odnosima“, kako je isticao H. Markuze.

Svakako da je najbitnije šta će se dalje dešavati. Ekonomska teorija nema aparature za predviđanje budućnosti (ona samo može postavljati ciljeve i utvrđivati sredstva za njihovo ostvarenje). Sam Marks se odrekao svoga mlađačkog mišljenja o gotovo spontanoj, zakonitoj smjeni društvenih epoha, gdje se, kada razvoj proizvodnih snaga dođe u sukob sa starom, neodgovarajućom nadgradnjom, nova naprednija epoha zamjenjuje prethodnu koja je postala smetnja društvenom razvoju i napretku. „Marks i Engels su shvatili kako se moraju odreći svog sna o univerzalnom ključu istorije“¹⁸. Nažalost, vulgarni marksizam koji je kod nas bio prisutan u velikoj mjeri, nikada ovo nije shvatio. Ostalo je njegovo mišljenje do danas i nanjelo je nemjerljivu štetu izvornom marksizmu.

S tim u vezi, H. Markuze je rekao: „Ni najmanja prirodna nužnost ili automatska neizbjegnost ne jamče za prelazak od kapitalizma ka socijalizmu. Po osnovu temeljnih zakona koje je Marks otkrio u kapitalističkom sistemu, tom sistemu je suđeno da umre. Ali taj proces mogao bi dovesti do dugačkog perioda varvarstva. Ovo se može sprojeći samo slobodnom akcijom“¹⁹.

Slično je mislio i M. Harrington: „U posljednjem dijelu ovog nevjerojatnog dvadesetog stoljeća, sve su varijable zahvaćene takvim kovitlaczem da bi samo budala mogla tvrditi kako on ili ona zna što će se dogoditi. Meni se zbog toga čini da bi marksizam morao postati skromniji, no nipošto ne manje borben i da mora shvatiti kako humano društvo nije neumitnost, već samo najbolja mogućnost za koju se čovječanstvo mora boriti. Sumrak buržoaske epohe već je počeo, jer će ovaj proces kolektivizacije na kraju dovesti do preobražaja samoga sistema. To neće ići automatski, a način kako će se to dogoditi imaće presudan utjecaj na živote miliona ljudi. Hoće li nadvladati totalitarna ili autoritarna varijanta ili pak demokratsko-socijalistička varijanta kolektivističke budućnosti, odrediće politička i društvena borba“²⁰.

Iz navedenog se može zaključiti kakav i koliki značaj, ili bolje reći koju odgovornost ima danas ekonomska nauka. Sadašnja kriza nedvojbeno pokazuje da ekonomska nauka još nije dorasla zadatku i da još nema djelotvorno rješenje za savladavanje sadašnje krize. O tome kako bi se do takvog rješenja trebalo doći može se dosta naučiti iz Marksovog opusa.

Marks je u uvodu za *Kritiku političke ekonomije* iz 1857. napisao da analizu društva treba započeti činjenicama, pa kada „određenu zemlju promatramo sa stajališta političke ekonomije, počinjemo s njenim stanovništvom, njegovom podjelom na klase, gradom, selom, morem, različitim granama proizvodnje, izvozom i uvozom, godišnjom proizvodnjom i potrošnjom, robnim cijenama, itd.“²¹ Marks je, u stvari, kritikovao političku ekonomiju svoga vremena do stepena da je negirao da ona uopšte postoji. Njegovo glavno djelo „Kapital“ već u svom prvom izdanju iz 1867. godine na njemačkom jeziku ima naslov: „Kapital. Kritika političke ekonomije“ (*Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*)²². Marks je time nastojao

da istakne da bi „politička ekonomija“ trebalo da u sebi inkorporira veze i odnose „privrede, političkog života i društvenih institucija“, da bude integralna društvena nauka, jer jedino kao takva može da bude meritorna. Nažalost, ona to nije bila ni u Marksovo vrijeme, a pogotovo nije poslije njega. Staro ime „politička ekonomija“ („political economy“), koje je tu integralnu vezu makar asociralo, promijenjeno je nakon 1890. godine. Naime, te godine objavljena je knjiga britanskog ekonoma Alfreda Maršala „Načela ekonomike“ (*Principles of Economics*) koja je već svojim imenom trebalo da označi nešto drugo. Ime „ekonomika“, koje je dao Maršal, trebalo je da analogno zvuči kao imena: fizika, matematika, botanika i imena većine drugih nauka. To je imalo i svoju dobru stranu u tome što je tako ustanovljena terminološka razlika između ekonomije kao teorije i ekonomije kao prakse. Maršal i njegova knjiga imali su veliki uticaj tako da su, pored promjene imena, promijenili i sadržinu ekonomije kao teorije. U toj disciplini napušten je njen integralni društveni karakter i uvedeni su neki novi pojmovi i kategorije, kao što su teorije ponude i potražnje, marginalne korisnosti, cijena proizvodnje i druge, kao i na matematici zasnovane metode istraživanja. Nije ni čudo, jer je Maršal bio dugogodišnji profesor na Kembridžu (predavao je i Kejsnsu), a njegova knjiga je dugo bila glavni ekonomski udžbenik u Engleskoj.

Međutim, iako se potreba za marksističkom političkom ekonomijom permanentno osjećala, posebno u vrijeme ekonomske krize, nije je bilo. Nije je bilo i još uvijek je nema, uglavnom, iz dva razloga. Prvo, teško je međusobno povezati više društvenih nauka u jednu cjelinu, i drugo, sve društvene nauke, a posebno ekonomske, u velikoj mjeri su ideološki opterećene. Što se prvog razloga tiče, navećemo da su i poznati Marksovi poštovaoci, i sami veliki naučnici, tvrdili da ni Marks „enciklopedijski titan kakav je bio, ipak nije mogao integrisati sve društvene nauke u zaokruženu i sveobuhvatnu analizu kapitalizma. Jer, ni jedan pojedinac ne može proizvesti takvu fuziju. To je očito kolektivan posao koji se može, u najboljem slučaju, samo približiti svom idealu“²³.

Što se tiče ideološkog opterećenja društvenih, posebno ekonomskih nauka, ono zasluguje da ga šire razmotrimo. Ovdje samo da napomenemo da, ako ne bude prevladao razum i ekonomska nauka ne bude dobila i uživala status „čiste nauke“ (bez desnih i lijevih ideoloških opterećenja), sa isključivim zadatkom da ustanovi šta se dešava i zašto se dešava, šta su uzroci, a šta su posljedice, svijet neće ići u pravcu blagostanja i slobode, već u pravcu bijede i varvarstva.

Na kraju ovog poglavlja, svakako je potrebno nešto da kažemo i o tome što je lično karakterisalo Marks-a kao naučnika, kako iz poštovanja prema njemu, tako i radi svih onih koji se bave ili imaju namjeru da se bave ekonomskom naukom.

Poznato je da je za Marksova života izašao samo prvi svezak *Kapitala*. Druga dva priredio je i izdao njegov priatelj F. Engels nakon Marksove smrti. Jedan od razloga što su druga dva sveska izšla tako kasno, „bijaše pedantnost kojom je obavljao svoja naučna istraživanja i kojom je prikupljao i pripremao građu; njegovi prijatelji govorili su da on naprsto nije kadar bilo šta napisati prije nego što pročita sve što o tome postoji“²⁴.

¹⁸ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979, str. 80.

¹⁹ Herbert Marcuse, *Um i revolucija - Hegel i razvoj teorije društva*, „Veselin Masleša“ – „Svjetlost“, Sarajevo, 1987, str. 266.

²⁰ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. str. 176 i 340.

²¹ *Ibid.* str. 75.

²² Izraz „politička ekonomija“ veže se za francuza Antoana de Monkretnjena (Antoine de Montchrétien) koji je 1615. godine, u duhu mercantilizma, napisao i objavio djelo *Traité d'économie politique* (*Raspisava o političkoj ekonomiji*).

²³ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. str. 101.

²⁴ John Kenneth Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988, strana 111.

Svi istraživači ekonomskih fenomena i kategorija, sadašnji i budući, trebalo bi da imaju pravu predstavu i o Marksovom stilu pisanja i o literarnoj vrijednosti njegovih naučnih tekstova. Pogrešno se misli da su njegovi tekstovi komplikovani i teški. Duboko vjerujemo da, npr. u *Kapitalu*, za čitaoca koji se ne služi jezicima na kojima su ispisane brojne fusnote, da mu fusnote predstavljaju najteži i najkomplikovani dio teksta. Sve ostalo je dovoljno jasno i onome ko nema nikakvo predznanje iz ekonomске teorije. Vjerujte ovom autoru, koji je predgovor *Kapitala* pročitao više desetina puta, manje zbog sadržaja, a više zbog njegove literarne vrijednosti.

1.3. Kejnsovo spasavanje kapitalizma

Ekonomска kriza tridesetih godina prošloga vijeka, jedna od najžešćih u cijelokupnoj dotadašnjoj istoriji kapitalizma, potpuno je iznenadila ekonomiste. Tako je npr. čuveni američki ekonomista Irving Fisher (*I. Fisher*), koga je i Kejns nazivao svojim učiteljem, samo nekoliko dana prije berzanskog kraha 1929. godine, na kojem će i sam izgubiti tada višemilionsku dolarsku imovinu, dao čuvenu izjavu da će „kursevi akcija, kako se čini, trajno imati visok nivo“²⁵. Isto tako, u mjesecima nakon velikog sloma, Fisher je nastavio da uvjerava investitore kako će oporavak doći vrlo brzo. To je pravi pokazatelj kako su tada ekonomisti slabo stajali sa svojim prognozama. Nažalost, ni danas ne stoje ništa bolje.

Na krizu tridesetih godina nije promptno reagovao ni Džon Mejnard Kejns (*John Maynard Keynes, Baron Keynes, 1883–1946*). Ako se ne uzme u obzir njegov rad „Kraj lese-fera“ (*The End of Laissez-Faire*) iz 1926. godine i neki drugi članci o zlatnom standardu i novcu, čime je iskazao negativno mišljenje o tada vladajućem liberalnom ekonomskom modelu i njegovoj nužnoj promjeni, Kejnsovo direktno reagovanje na veliku krizu uslijedilo je tek u februaru 1936. godine, objavljuvanjem knjige **Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca** (*The General Theory of Employment, Interest and Money*). Nekoliko mjeseci kasnije objavljena je i u Sjedinjenim Državama.

Kejns je bio britanski ekonomista, političar i matematičar. Ubraja se u najuži krug najznačajnijih ekonomista dvadesetog vijeka. „Kejnzijanizam“ je izведен iz njegovih ideja i imena i imao je dugi niz godina presudan uticaj na ekonomске i političke teorije. Tako je, npr. američki predsjednik R. Nixon, ukinjući konverziju dolara u zlato 1971. godine, rekao: „Svi smo mi Kejnzijacni“.

Najvažnije Kejnsovo djelo je navedena **Opšta teorija**. Tu Kejns želi da dokaže da slobodan tržišni mehanizam ne uspostavlja spontano ekonomsku ravnotežu, pogotovo da ne dovodi do pune zaposlenosti, već baš obrnuto, spontano teži neravnotežama koje se manifestuju velikom nezaposlenošću, krizama i privrednim ciklusima. Kejns je tvrdio da u osnovi svega toga stoje poremećeni odnosi između štednje i investicija. Po njemu, u uslovima neregulisanog tržišta, štednja ima tendenciju da raste, a investicije tendenciju da padaju. Pod štednjom je podrazumijevao svako suzdržavanje od potrošnje i investicija, time, naravno, i nereinvestirani profit kod svih onih koji ga posjeduju.

Kejns je došao do zaključka da je problem nedovoljnog investiranja moguće riješiti javnim investicijama, tj. investicijama države. Država, i kad nema sredstava prikupljenih u budžetu, može i treba da potreban nivo investicija obezbijedi deficitarnim finansiranjem. Po

Kejnsu, deficitarno finansiranje države, u uslovima opšte depresije, ne dovodi do inflacije. To su potvrdila i najnovija iskustva, kada su i američke Federalne rezerve i Evropska centralna banka emitovale bilionske iznose dolara i evra, ne izazivajući inflaciju.

Značajno je imati u vidu da, po Kejnsu, nije bitno u šta se investira (naravno da je prevashodno mislio na investicije u javne radove i infrastrukturu), već je bitno da se investira. Iz ovoga je jasno da Kejns nije bio zagovornik državnog intervencionizma radi preraspodjelje dohotka, kako su mu neki krugovi prigovarali i tvrdili da je protiv slobodnog tržišta i da je zagovornik socijalističkih ideja. U Sjedinjenim Državama, Kejnsa su prikazivali i kao kvazimarksistu. On je to oštro demantovao i sa ponosom izjavljivao da će ga „klasnici nači na strani obrazovane buržoazije“, a što se marksizma tiče opisivao ga je kao „vjerovanje, koje prepostavljajući kukolj žitu, izdiže neotesani proletarijat iznad buržoazije i inteligencije“²⁶. Kejns je, u stvari, cijenio ekonomsku efikasnost kapitalizma, ali „istu taj kapitalizam je u mnogo čemu sasvim neprihvatljiv“. Karakterisao ga je kao sistem u kojem od najgavnijih ljudi, vođenih najgavnijim motivima, očekujemo da učine nešto dobro za zajednicu. „Naš se problem sastoji u tome da stvorimo društveno uređenje koje će biti što je moguće efikasnije, a da pri tome ne povrijedi naše shvatanje zadovoljavajućeg načina života“²⁷.

Bez obzira na to što je, kako vidimo, vrlo grubo omalovažavao nosioca lijevih ideja i pokreta, savremene socijaldemokratske partije se ne odriču Kejnsa. Svakako zbog toga što je Kejns ipak bio prvi koji je otvoreno izrazio sumnju u samodovoljnost tržišta i u spontani mehanizam ponude i potražnje i bio prvi zagovornik državnog intervencionizma. Tek je nakon Kejnsa legalizovana državna intervencija u ekonomski tokove, danas poznata kao fiskalna i ekonomска politika.

Kejns i kejnzijanizam (mislimo na sve njegove potonje sljedbenike i zagovornike) izveli su pravu revoluciju, kako u ekonomskoj teoriji, tako i u ekonomskoj praksi. Gotovo pedeset godina su liberalna teorija i liberalna praksa bile potisnute na marginu od strane kejnzijanizma. Sa pojavom hladnog rata prvo se, uporno, na scenu vraćaju liberalne teorije, prije svega kao hladnoratovsko oružje. Isto tako, kada je u osamdesetim godinama prošlog vijeka, kao posljedica naftne krize, došlo do pojave tzv. „stagflacije“ (inflacija i stagnacija istovremeno) pojavila se sumnja u djelotvornost kejnzijanizma i on je tada prilično brzo napušten u praksi nekih najrazvijenijih zapadnih zemalja (reganomika, tačerizam). Upravo od tada počinju da se akumuliraju faktori krize koja danas potresa svijet. Za sve to vrijeme, u ekonomskoj teoriji dominirala je ideologija nad naukom. Sljedeći primjer to ilustruje na pravi način.

Tzv. Sejov zakon (Sejova teorema)²⁸ vladao je ekonomskom teorijom više od sto godina prije Kejnsa. Suština mu je da „svaka ponuda sama kreira svoju tražnju“. Sudeći prema tome sa kakvom su euforijom to prihvatali i provodili liberalni, odnosno neoliberalni krugovi, nije isključeno da bi Sej za to dobio i Nobelovu nagradu za ekonomiju da je za njegovog života ta nagrada postojala, iako je to što je on tvrdio bila i ostala potpuna besmislica. Ne treba poznavati ni osnove ekonomске teorije da bi se znalo da to nije tako. Ponuda i potražnja u uslovima slobodnog tržišta susreću se tek *post festum*, pa ako bi se složile i poklopile, prije bi to bila puka slučajnost nego zakonito pravilo. Vidjeli smo da su i Marks i Kejns

²⁵ Njemačka Wikipedia.

²⁶ Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. str. 181. i 182.

²⁷ Džoan Robinson, *Ekonomika filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981, str. 62.

²⁸ Žan Batist Sej (fr. Jean-Baptiste Say, 1767–1832), francuski ekonomista.

tvrdili da se rast proizvodnje u kapitalizmu dešava sa istovremenim sužavanjem potrošnje, što na kraju rezultira krizom. Međutim, „sve do kraja tridesetih godina vladao je na jednom važnom i velikom američkom univerzitetu nepisani zakon da ne može odbraniti doktorsku disertaciju kandidat koji ozbiljno ubraja manjak kupovne moći među uzroke depresije“²⁹. Očigledno, tamo se, umjesto nauke, njeguje teologija.

Za razliku od svojih radova napisanih prije i poslije *Opšte teorije*, koji su primjeri dobrog stila i jasnih misli, ona je loše napisana i teško je razumljiva čak i onima kojima je engleski jezik maternji jezik. Puna je neuobičajenih termina i izraza. Vlada mišljenje da je prerano objavljena, jer čak i u naslovu tog prvog izdanja nema zareza tamo gdje mu je mjesto. Navodno da je i Kejns govorio kako je žurio jer se bojao da bi ga neko od kolega ekonomista mogao preduhititri. Rival, ali ne i oponent, bio mu je vršnjak A. Šumpeter (obojica su rođeni 1883. godine, kada je umro K. Marks), koji je imao tri ambicije (da bude najveći ekonomista svoga vremena, najbolji jahač i najveći ljubavnik) od kojih, kako je govorio, jednu nije ispunio. Oponent mu je bio ortodoksnii liberal F. Hajek, koji je nakon Kejnsove smrti govorio da je Kejns, u njihovom posljednjem međusobnom razgovoru, relativizovao neke svoje bitne postavke. Naravno, za istoriju važi samo ono što je Kejns za života napisao i objavio.

Opšta teorija prevedena je i na srpski jezik (primjerak imam u svojoj biblioteci), ali zainteresovane upućujem na radove Džoan Robinson, koja je bila Kejnsov student i vrlo uspješan tumač (*egzegeta*) njegove zamršene *Opšte teorije*. Tako rade i snalaze se mnogi širom svijeta.

Poznati filozof Bertrand Rasel rekao je da je Kejns najinteligentniji čovjek kojeg je ikada srelo. Godine 1942. Kejns je dobio plemićku titulu barona od Tiltona u okrugu Saseksa i mjesto u Domu lordova. Umro je 1946. od infarkta u 63. godini života.

1.4. Liberalizam i neoliberalizam

Liberalne teorije poznate su, uglavnom, pod dva imena, kao klasična liberalna i kao neoliberalna, kod koje opet ima više podvarijanti. Obe, u osnovi, zastupaju stavove da su privatna svojina i slobodna tržišna konkurenca ne samo najbolji, već i jedini mehanizmi koji obezbjeđuju optimalno funkcionisanje ekonomije, kako na mikronivou – ekonomije preduzeća, tako i na makronivou – ekonomije države ili nacionalne ekonomije. Klasična liberalna teorija, privatnog vlasništva i slobodnog tržišta, vladala je od Smitovog vremena (kraj 18. vijeka) pa sve do tridesetih godina dvadesetog vijeka, do pojave velike svjetske ekonomske krize.

Treba reći da je nakon Prvog svjetskog rata, vezano za Oktobarsku revoluciju u Rusiji (koja je, kako se zna, bila ukinula privatno vlasništvo, a u početnom stadijumu čak i robno-novčane odnose koji su imali višemilijumsku istoriju), klasična liberalna ekonomska praksa značajno podstaknuta i ojačana u ekonomijama svih zapadnih zemalja. Doktrina čistog nekontrolisanog tržišta maksimalno je bila korišćena, između ostalog, da bi dokazala svoju prednost nad sovjetskim netržišnim, planskim modelom. Tako je ta doktrina, naročito zalaganjem za povratak na zlatni standard, pripremila i bila neposredni povod teške svjetske ekonomske krize krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina dvadesetog vijeka.

I pored toga što su se krize u svijetu kapitalizma pojavljivale i ranije (vidjeli smo da ih je Marks već bio objasnio), kriza tridesetih godina prošlog vijeka iznenadila je svijet. Bila je posebno teška. Izazvala je dotad nezabilježen pad proizvodnje, veliku nezaposlenost i veliku bijedu širokih slojeva. Tako se npr. zna da nijedan Amerikanac tokom Drugog svjetskog rata nije imao potrebu da ostane bez i jednog ručka, a za vrijeme te krize životi mnogih Amerikanaca bili su bukvalno ugroženi. Do tada važeća klasična liberalna teorija bila je sasvim zatećena pojmom krize i nije nudila nikakav model rješenja. Državne vlasti su reagovale isključivo spontano. U anglosaksonskim zemljama, sve do pojave Ruzveltovog Nju dila (New Deal, Nova politika) mjere koje su preduzimane djelovale su kontraproduktivno. Državne vlasti i centralne banke provodile su restriktivnu monetarnu politiku i tako pojačavale krizu. Za razliku od toga, mjere koje je preduzela nacistička vlast u Njemačkoj, bile su djelotvorne, ekonomski gledano.

1.4.1. Kolokvijum Volter Lipman (Colloque Walter Lippmann)

Kriza tridesetih godina zainteresovala je brojne građanske ekonomiste, ne samo Kejnsa. To su bili svi oni koji su apsolutno odbacili sovjetski model ekonomije i društva, sa državnom svojinom i državnim planiranjem, a istovremeno nisu mogli da ne prihvate činjenicu da dotadašnji model liberalnog kapitalizma ne funkcioniše kako treba i da, ako se nište ne bude preduzelo, može da dovede u pitanje i sam kapitalizam kao sistem. Tako je, na jednom skupu ekonomista i industrijalaca održanom u Parizu od 26. do 30. avgusta 1938. godine, poznatom kao „Kolokvijum (razgovor) Volter Lipman³⁰“ (*Colloque Walter Lippmann*), razmatran poraz klasičnog liberalizma i istovremeno su tražene mogućnosti za jedan novi ekonomski sistem koji bi se razlikovao, kako od dotadašnjeg *Laissez-faire*³¹ liberalizma, tako i od svih „kolektivističkih“ ideologija koje su se do tada bile pojavile i koje su se agresivno nametale. Osnov za razgovor bila je knjiga Voltera Lipmana „Dobro društvo“ (*Good Society*), izšla 1937. godine, u kojoj je on podvrgao oštrog kritici socijalizam, nacional-socijalizam i fašizam. Izrazio je i ambivalentan stav prema Ruzveltovim ekonomskim i socijalnim reformama u okvirima Nju dila, iz čega se može zaključiti da mu ni Kejnsov model nije u svemu bio prihvativ.

Na Lipmanovom kolokviju pojavilo se i novo ime: „neoliberalizam“. Svakako da se i time željela istaći razlika i namjera da se napravi diskontinuitet sa dotadašnjim imenom „liberalizam“, iz čega treba izvesti zaključak o njegovoj kompromitaciji. Novo ime se pripisuje francuskim ekonomistima Bernardu Lavergnu, koji je bio učesnik na tom Lipmanovom kolokviju i koji ga je tom prilikom „skovao“.

Kad smo već kod imena, treba spomenuti i sintagmu „hladni rat“. Izrekao ju je Bernard Baruh (B. Baruch), američki investitor, berzanski špekulant, savjetnik i saradnik američkih predsjednika Vilsona i Ruzvelta. Baruh je bio inspirisan Lipmanovom knjigom *The Cold War* („Hladni rat“) izdatom 1947. godine. Ovo iznosimo zbog toga što je među učesnicima kolokvija, od njih 26, koliko je poimenično ustanovljeno da je bilo prisutno, bila većina onih koji su se, nakon izbijanja poslijeratnog međublokovskog konflikta poznatog kao „hladni rat“, bezrezervno svrstali u odbranu „slobodnog svijeta“ i u tom cilju osnovali svoje posebno društvo.

²⁹ John Kenneth Galbraith, *Novac, odakle je došao, kamo je otisao*, Stvarnost, Zagreb, str. 271.

³⁰ Volter Lipman (1889–1974) bio je vrlo uticajan američki novinar, pisac i medijski kritičar. Svojevremeno, kao kolumnista, bio je poznat i na našim prostorima. Svakako ga se sjećaju starije generacije. Rođen je u Njujorku, a roditelji su mu bili njemački Jevreji.

³¹ Na francuskom lese-fer ima doslovno značenje: „neka sve ide svojim tokom, samo od sebe.“

1.4.2. Osnivanje društva Mont Pelerin (MPD)³²

Poznati austrijski liberalni ekonomista Fridrik Hajek (*Friedrich von Hayek*), koji je bio prisutan i na kolokvijumu Voltera Lipmana 1938. godine, uputio je poziv i okupio 36 učesnika, koji su na zasjedanju od 1. do 10. aprila 1947. godine osnovali MPD i usvojili Proklamaciju ciljeva (*Statement of Aims*). Lako je pretpostaviti da su među osnovnim ciljevima bili: odbrana i podsticanje slobode, pravne državnosti, privatnog vlasništva i konkurenkcije. Društvo je svake godine održavalo centralne i brojne regionalne skupove. Društvo, formalno, postoji i dan-danas (posljednja sesija održana je u Pragu u septembru 2012. godine). Kroz njega je prošlo osam nobelovaca,³³ među kojima su, naravno, Hajek i Friedman. U godinama liberalnog trijumfalizma, naročito u vrijeme „reganomike“ i „tačerizma“ neki liberali su napustili termin „neoliberalizam“, jer je djelovao nepravovjerno i ponovo se vratili klasičnom liberalizmu.

Kao što je poznato, Regan je ostao upamćen po tome što je zabranio povratak u službu svim kontrolorima leta koji su bili u štrajku, a Tačer je bila poznata kao TINA (there is no alternative) – nema alternative njenim stavovima. „To su potom prihvatali i Toni Blair i većina evropskih socijaldemokratskih partija. Oni svoje odluke, bez obzira na to da li je reč o unutrašnjim ili spoljopolitičkim, ne objašnjavaju svojim političkim uverenjima i izborima koje prave, već nužnostima razvoja – a tome nema alternative; ovakav politički poredak je kao usud, tvrde neoliberali, nužna i logična stvar“³⁴.

Oko termina „liberalizam“ i „neoliberalizam“ nedavno je u dnevniku *Politika* vođena vrlo žučna rasprava. Za neke neutralne posmatrače to je djelovalo kao da u tome o čemu se spore nema nikakve nauke, jer da je ima, ne bi razlika među njihovim mišnjenjima bila tako velika i vidjelo bi se oko čega se spore. Ovako su djelovali kao međusobno posvađani fudbalski navijači. To je pravi indikator gdje nam se danas nalazi ekonomска nauka.

O učincima MPD postojala su sve vrijeme dijametralno suprotna mišljenja. Međutim, što se savremena kriza više odugovlači i, posebno, što srednji slojevi društva sve više osiromašuju i potpuno nestaju, sve je manje onih koje privlače jalove liberalne floskule o „slobodnom tržištu“ koje će, samo od sebe, uspostaviti privremenog narušenu ravnotežu. MPD ne nudi nikakva praktična rješenja. Mi koji znamo za onu Njegoševu „pokoljenja djela sude“, moramo biti na strani onih za koje montperelinisti nisu nikakvi nepristrasni naučni istraživači, već privrženi hladnoratovski bojovnici. Probleme svjetske ekonomije i svjetskog društvenog poretku trebalo je tražiti na planu konvergencije dvaju suprostavljenih sistema, a ne u njihovoj konfrontaciji, i na kraju, u provođenju osvete nad poraženim.

Povodom posljednjeg praškog zasjedanja politolog Jirgen Nordman (*Jürgen Nordmann*) opisao je spektar političkog pozicioniranja MPD na sljedeći način: „Svako, van insajdera, ko već poznaje MPD drži ga ili za gral slobode (sveti gral) ili za ideološku Sjevernu Koreju globalnog kapitalizma“³⁵. Prema tome, teško je procijeniti buduće programske ciljeve MPD. Vrlo je vjerovatno da će glavnina ostati vjerna doktrini slobodnog, neregulisanog tržišta, ali ne treba isključiti i druge koncepte, kao što je npr. njemačka varijanta poznata kao „Društvena tržišna privreda“ (*Soziale Marktwirtschaft*), koja je svojevremeno nastala kao podvarijanta liberalizma. I ona polazi od tržišta kao nezamjenjivog organizacionog instrumenta,

³² Mont Pelerin je greben nadomak Ženevskog jezera u Švicarskoj, po kome je društvo dobilo ime, gdje u turističkim objektima održava svoja zasjedanja.

³³ Veliko je pitanje da li nagradu za ekonomiju treba smatrati Nobelovom. Nema je u Nobelovom zavještanju. Naknadno je uključena i isplaćuje je Švedska centralna banka „u spomen na Nobela“.

³⁴ Šantal Muf, belgijska filozofkinja, o politici i političkom, i novim strategijama evropske ljevice, dnevnik Danas, 24–25. maj 2008.

³⁵ Prema njemačkoj Wikipediji, koja se poziva na F.A.Z. od 7. septembra 2012. god.

³⁶ Njemački ministar i savezni kancelar Ludwig Erhard (*Ludwig Wilhelm Erhard* 1897–1977) napisao je knjigu „Blagostanje za sve“ (*Wohlstand für Alle*), koja je u periodu 1957–1964. imala osam izdanja.

³⁷ „Economics is a science which studies human behavior as a relationship between ends and scarce means which have alternative uses.“

ali uključuje i aktivnu politiku države koja nastoji da eliminiše negativne učinke tržišta, kao što su monopolii i prekomjerne socijalne razlike i raslojavanja. Upravo dok ovo pišemo, svjetske informativne agencije prenijele su vijest da se u Njemačkoj uključuju školarine na fakultetima (u dvjema pokrajinama gdje su još postojale) i da će studiranje biti besplatno.

Praksa je, kao neprikosnoveni sudija, pokazala i u sadašnjoj krizi, da je model socijalne tržišne privrede neuporedivo uspešniji od čistog tržišnog. Njegova deviza „blagostanje za sve“ na trag je Aristotelove postavke o upravljanju ekonomijom radi opštег dobra³⁶.

2. ŠIPRAŽJE ALGEBRE EKONOMSKOJ TEORIJI NEĆE OBEZBIJEDITI STATUS NAUKE

Potrebno je prvo nešto kratko da kažemo o tome šta je, uopšte, nauka, a posebno, šta je ekonomski nauka. Poštedjećemo čitaocu mnogo toga suvoparnog i dosadnog ako kod ovih definicija prvo pođemo od gesla trajnog djeđovanja Londonske škole ekonomike i političkih nauka (*London School of Economics and Political Science –LSE*), jednog od vodećih svjetskih univerziteta u oblasti pravnih, ekonomskih i društvenih nauka. Njen moto glasi: „prepoznati, razumjeti i shvatiti uzroke stvari“ (*Rerum cognoscere causas*). Nema bolje i preciznije definicije nauke od ove. Prema tome, nauka, u svakoj oblasti, treba prvo da utvrdi šta se događa i zašto se događa, šta su uzroci, a šta su posljedice, i drugo, da to sistematizuje i na jasan način dostupnim javnosti.

Dogodilo se da i definicija ekonomski nauke, koja je uglavnom opšteprihvaćena i najviše se koristi, potiče od dugogodišnjeg rukovodioca Odsjeka ekonomskih nauka u LSE, profesora Lajonela Robbinsa (*Lionel Charles Robbins*, 1898–1984). On je u jednom svom poznatom eseju iz 1932. godine napisao: „Ekonomika je nauka koja proučava ljudsko ponašanje kao odnos između ciljeva i ograničenih sredstava koja imaju alternativne namjene“³⁷. Iz toga je izведен skraćeni naziv po kojem je „racionalna alokacija resursa“ predmet izučavanja ekonomski nauke. Problem je u tome što je ta sintagma sviše apstraktna i gotovo potpuno neoperativna. Nažalost, sama ekonomski nauka do sada je malo učinila da je operacionalizuje. Svakako da je ispravno polaziti od toga da su sredstva ograničena u odnosu na potrebe i da zbog toga sa sredstvima treba racionarno postupati, ali se ne može stati na pola puta i ne reći čije su potrebe u pitanju i koji je prioritet njihovog rangiranja i podmirenja. Drugim riječima, racionalan tretman sredstava trebalo bi da, istovremeno, znači i racionalan tretman potreba. To su dvije strane iste medalje. Zbog toga je, kako smo to već naprijed konstativali, Marks i zahtjevalo da politička ekonomija kao kumulativna ekonomski nauka treba da počinje svoje analize sa stanovništvom. Stanovništvo je osnovni ekonomski faktor. Masa i stepen obrazovanja stanovništva determinišu potencijal svake ekonomije. Međutim, kakvo bi to bilo razmatranje kategorije stanovništva, ako ne bi uključivalo analizu raspodjele novostvorene vrijednosti na pojedine kategorije stanovništva, a od toga liberalna teorija bježi kao davo od krsta. Liberalni,

odnosno ortodoksnii ekonomisti, kako ih je svojevremeno nazvala nepristrasna Džoan Robinson, dovedeni su u nezgodnu situaciju i „možda je to razlog zbog koga su se iskrali da se sakriju u ši-pražje algebре, ostavljajući da ideološku baklju nosi tvrdnja da su kapitalističke institucije bedem slobode.“³⁸ (boldovao N.M.)

Upotrebu matematike u ekonomskim naukama niko razuman ne može dovoditi u pitanje. Ako igdje važi sentenca „sve je u broju i mjeri“ (*omnia in numero et mensura est*), onda važi u ekonomiji. Međutim, ono što su radili pojedini liberalni i neoliberalni teoretičari, od pedesetih godina dvadesetog vijeka do danas, prešlo je svaku mjeru. Oni su osnovni ekonomski problem – optimalno funkcionisanje ukupne društvene privrede – prepustili nekakvom fiktivnom ***homo oeconomicus*** koji će, na potpuno slobodnom tržištu,

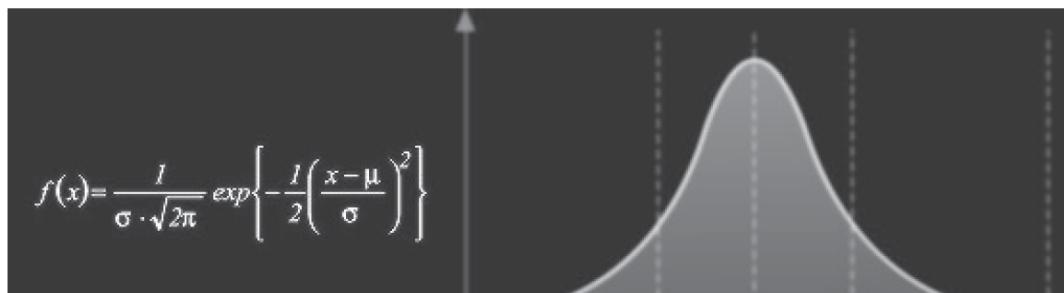
Formula 1.

$$C = SN(d_1) - Xe^{-rT} N(d_2),$$

... gde

$$d_1 = \frac{\log\left(\frac{S}{X}\right) + \left(r + \frac{\sigma^2}{2}\right)T}{\sigma\sqrt{T}} \text{ and } d_2 = d_1 - \sigma\sqrt{T}.$$

Formula 2.



12

Formula 1. pripada ekonomistima Kanađaninu Majronu Skoulsu (*Myron S. Scholes*) i Amerikancu Robertu Mertonu (*Robert C. Merton*), a formula 2. je iz jednog priloga dva autora, koji je objavljen 22. maja 2009. godine u F.A.Z. pod naslovom „*Quo vadis, Ökonomik?*“ („Kuda ideš, ekonomiko?“).

Skouls i Merton su 1997. godine dobili nagradu za ekonomске nauke švedske centralne banke (Reichsbank) u spomen na Alfreda Nobela (to je službeni naziv nagrade), „za njihov razvoj matematičke formule za određivanje vrijednosti opcija na berzi“.

Skouls i Merton su svoju formulu koristili u poslovanju hedž fonda **Long-Term Capital Management (LTCM)**, u čijem su direktori-jumu bili.

Kao što je poznato, hedž fondovi su, uglavnom, američki investicioni fondovi koji su bili i ostali bez ikakvog javnog nadzora. To su im obezbjeđivale vlasti SAD-a, koje su godinama odbijale svaki pokušaj da se nadzor uvede i da bude jednak, kao i za sve druge finansijske ustanove. Tako je, npr. LTCM fond sam propisao da minimalan ulog po ulagaču bude deset miliona USD sa minimalnim trajanjem od tri godine i praktično bez mogućnosti saznanja ulagača o vrsti posla kojim se fond bavi. Fond je osnovan 1994. godine i do bankrota 1998. godine isplaćivao je ulagačima prinos na uložena sredstva

rukovođen svojim i samo svojim ličnim interesom, obezbijediti opšte dobro i blagostanje za sve. U to niko sa strane ne treba da se miješa, ni država ni nauka. Nauka je, po liberalima, trebalo da sebi nađe mjesto u parcijalnim analizama, analizama granične korisnosti, međusektorskim analizama, teorijama igara, teorijama odabira portfelja hartija od vrijednosti i drugim segmentiranim kategorijama. Računalo se da će maksimalno korišćenje algebре, svemu tome obezbijediti naučni oreol. Međutim, „javnost zahtijeva rješenje onoga što smatra problemom. Ako ekonomisti nemaju odgovora, to se smatra njihovim intelektualnim bankrotom“³⁹. Nažalost, sve je manje bilo rješenja, a sve više bankrotstava svake vrste. Naravno, da ni najsloženije formule nisu pomogle.

između 30 i 40%. To su donosili spekulativni poslovi. Tako je, npr. početkom 1998. godine LTCM na vlastiti kapital od okruglo 4 milijarde USD imao portfolio od 125 milijardi USD po osnovu praznih prodaja (prodao je nešto što u vrijeme same prodaje nije imao). Taj mu je portfolio bio kolateral (hipoteka) da bi mogao da pozajmi enormna tuđa sredstva u vrijednosti tadašnjih 1,25 biliona USD (što po današnjoj kupovnoj snazi iznosi 1,86 biliona USD), kojima je ušao u poslove sa derivatima, obligacijama i opcijama. U tim poslovima su Merton i Skouls „bili potkovani“ Nobelovom nagradom iz 1997. godine. Fond je bankrotirao već 1998. godine.

Do krize fonda 1998. godine došlo je uslijed jakih potresa na svjetskom finansijskom tržištu, posebno zbog valutne krize u Rusiji. Već u septembru te godine, fond je imao gubitak od 4,6 milijardi USD, što je bilo veće od njegovog ukupnog vlastitog kapitala. U strahu od insolventnosti fonda i potom opštег sloma američkog i svjetskog finansijskog tržišta, brzo je organizovana i sprovedena „operacija spasavanja“ u režiji američkih federalnih rezervi (Centralne banke SAD-a). Takva sanaciona akcija je sve do izbijanja krize 2007. godine bila izuzetak i može se smatrati predigrom svega onoga što će, u tom smislu, biti u krizi primijenjeno. Mislimo u prvom redu na enormnu upotrebu javnih sredstava (sredstava poreskih obveznika) za sanaciju privatnih korporacija i banaka.

³⁸ Džoan Robinson, *Ekonomска filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981, str. 98.

³⁹ Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomске teorije*, Cekade – Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, 1987, str. 79.

Merton danas radi kao profesor na Harvardskoj poslovnoj školi, a Skouls ponovo vodi jedan hedž fond koji upravlja imovinom od oko pet milijardi USD. Skouls je 2005. godine osuđen zbog izbjegavanja poreza od 40 miliona USD, što je učinio nezakonitim amortizacijama u LTCM. Njihov slučaj, nažalost, pokazuje da se Nobelovim imenom podržava praksa razvijanja virtualnih finansijskih instrumenata „koji nisu ni novac, ni realna dobra“, nešto što nema nikakve praktične veze sa realnom ekonomijom.

Demonstracije formulama i dalje prelaze svaku mjeru. Tako, npr. agencija Bloomberg (Bloomberg) donosi vijest kako Basel III postaje sve komplikovaniji: „Prvi bazelski sporazum za bankarsku regulaciju, koji je 1988. stupio na snagu, imao je 30 strana i sadržavao je jednostavne aritmetičke račune. Njemu nasuprot, sporazum Basel III ima 509 strana sa 78 diferencijalnih jednačina“. Rezultat je poznat, takav „sporazum“ neće nikog nikad da primjenjuje, pa će zbog toga biti veća šteta nego korist. Korist će imati autori koji će to svakako dobro naplatiti.

Evo šta je „o matematičici u ekonomskoj nauci“ napisao matematičar Kejns u Opštoj teoriji: „Preveliki dio najmlađe ‘matematičke’ ekonomski nauke samo je bućkuriš, netačan kao i početne pretpostavke na kojima se zasniva, a koje autoru dopuštaju da izgubi iz vida zamršenost i međuzavisnosti stvarnog svijeta u šumi neumjerenih i beskorisnih simbola“⁴⁰.

Kada u svjetskoj ekonomskoj teoriji nema jednostavnog i jasnog pisanja, onda ga ne treba očekivati ni na našim prostorima. Tako smo, npr. imali u rukama Ekonomski priručnik za novinare, garniran formulama. Autor mu je ekonomista koji sebe drži za naučnog radnika i nalazi se danas na vrlo uglednom i vrlo unosnom položaju, pa bi trebalo očekivati da zna da formule nisu za novine. Ne kaže se badava da svaka formula, bilo gdje se nalazila, pogotovo u novinarsim prilozima, smanjuje broj čitalaca za polovinu. Drugi primjer su tekstovi u kojima autori, pomoći složenih analitičkih izraza, razmatraju tematiku primarnog novca i novčane mase, ali se iz toga ne može zaključiti ni od čega su pošli ni do čega su došli. Znamo za mišljenja da su kod nas glavni, ako ne i jedini, zagovornici matematike u ekonomskoj teoriji bili oni koji prethodno nisu uspjeli na tehničkim studijama.

Ipak se nešto mijenja. Ekonomisti počinju da uviđaju da, ako ne žele da budu do kraja marginalizovani, onda moraju da se potruđe da ponude teorije koje će vrijediti u stvarnom životu. Treba se uzdati u nove, mlade generacije. Imamo informacije iz prve ruke, od studenata sa Harvarda, koji praktikuju da vrlo žučno reaguju kada im se nastavnici pokažu nespremni da ponude nove, suvisle ideje za aktuelne probleme. Niko više neće da sluša o idejama koje je sadašnja kriza „bacila u prašinu“.

Odgovore na krizu tražili su i mladi naučnici iz cijele Europe i SAD-a koji su, sredinom juna u univerzitetском gradu Tbingenu, održali skup pod naslovom „Preispitivanje ekonomike“ (*Rethinking Economics*). Tom prilikom istakli su da o tom preispitivanju „nažalost, malo toga primjećujemo na univerzitetima“. Takođe, na „Slobodnom univerzitetu“ u Berlinu studenti su organizovali seriju predavanja pod naslovom „Alternative mainstream ekonomici“, kao što i širom Njemačke „studenti ekonomije sami drže kongrese i seminare o problemima privrede i ekonomski nauke“. Više hiljada ekonomista priključilo se Svjetskoj ekonomskoj organizaciji (*World Economic*

Association), „koja ekonomsku nauku želi da obnovi sadržajno i metodski“. Sličnim ciljevima teži i Sorošev INET (*Institute for New Economic Thinking*), osnovan 2009. godine, sa ulaganjima od više desetina miliona USD u istraživačke projekte usmjerene na prevazilaženje krize⁴¹.

Kada se radi o alternativi postojećoj ekonomici, naše je mišljenje da bi sve ekonomski rasprave sa naučnom pretenzijom, trebalo pisati po određenom kodeksu, odnosno, po konsenzusom prihvaćenom modelu. Trebalo bi da autor prvo definise probleme koje razmatra, zatim, da jasno iznese zaključke do kojih je svojim istraživanjem došao i konačno, da to obrazloži. Obrazloženje, između ostalog, treba da sadrži metode kojima se autor služio u svom istraživanju. Poznato je da se u razmatranju ekonomskih kategorija koriste dvije osnovne metode: analitička i komparativna. Ni u jednoj ne treba izbjegavati matematiku. Matematiku u ekonomskim naukama, jednakako kao i u prirodnim i tehničkim, treba koristiti svuda gdje je to potrebno. Problem nastaje onda kada se matematika apriori nameće, ne da bi se došlo do potrebnog saznanja i rješenja problema, već da bi autor sebi obezbijedio toboljni status teoretičara i naučnika. Na-glašavamo da model koji predlažemo neće ograničiti kreativnu slobodu autora. Naprotiv, afirmisaće je. Tekstovi po njemu pisani izazvaće interes kod čitalaca, a samo u čitanju je smisao pisanja.

3. STEPEN PODMIRENJA POTREBA STANOVNIŠTVA TREBALO BI DA JE JEDINO MJERILO USPJEHA KAKO EKONOMSKE TEORIJE, TAKO I EKONOMSKE PRAKSE

Nema potrebe pozivati se na Marksа radi dokazivanja tvrdnje da privatno vlasništvo i liberalni tržišni mehanizam (a to je, po Marksовоj definiciji, kapitalistički način proizvodnje), proizvode i usluge proizvodi ne radi zadovoljenja potreba stanovništva, već radi što većeg profita (što veće stope povrata na uložena sredstva kako se, eufemistički, profit danas naziva). To je vidljivo svuda i na svakom mjestu. Primarno opredjeljenje tih „proizvođača“ je prometna, a ne upotrebljena vrijednost. Njima je najbolja varijanta da se upotrebljena vrijednost i ne pojavljuje i da „kapital neposredno pravi kapital“. Upravo je to bio slučaj sa ezoteričnim finansijskim derivatima koji su bili inicijalna kapsula aktuelne krize.

Naprijed navedeno, naravno, nije saglasno sa Kejnsovim decidnim stavom koji glasi: „Potrošnja je jedini cilj i isključiva svrha čitave ekonomski aktivnosti“⁴². Kejnsove pristalice, zastupnici ordinalizma (liberalizam sa regulativnim okvirom) i teorije i prakse „društvene – socijalne tržišne ekonomije“, prihvatali su kao izazov da pomire zahtjeve za profitom i zahtjeve za podmirenjem potreba.

Zagovornici društvene tržišne privrede definisali su je kao društveni i ekonomsko-politički model koji ima za cilj da na bazi tržišne konkurenčije poveže slobodnu preduzetničku inicijativu sa socijalnim napretkom zasnovanim na stvorenom materijalnom učinku. Drugim riječima, da se proizvede što više, kako bi bilo više za raspodjelu i preraspodjelu. Samo prethodno proizvedena dobra mogu da se prema potrebi preraspodjeljuju kroz socijalni program, što se, naž-

⁴⁰ Kejns, „Opšta teorija“, pogl. 21, III.

⁴¹ Olaf Storbeck und Norbert Häring, *Was nun, Herr Smith?* Handelsblatt br. 134. od 13.07.2012, str. 2 i 3.

⁴² Citirano prema: Jacques Attali, Marc Guillaume, *Anti-ekonomika*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomski istraživanja, Beograd, 1978, str. 97.

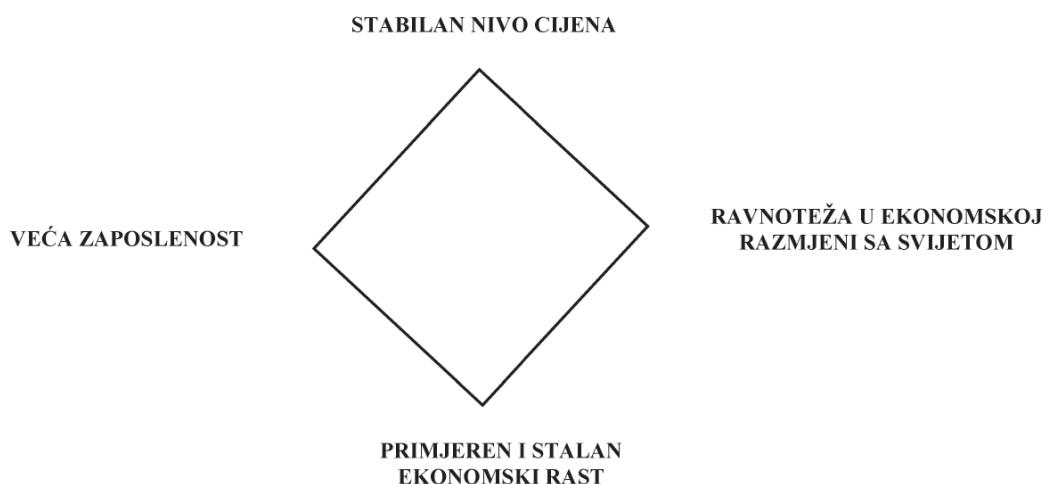
lost, često nije imalo u vidu. Protagonisti socijalne tržišne privrede vide u njoj „treći oblik: pored neregulisane tržišne privrede i krute dirigovane-državne privrede“. Socijalna tržišna privreda predstavlja se od strane njenih zagovornika kao mirovorna formula „koja pokušava da dovede u razumnu ravnotežu ideale pravednosti, slobode i privrednog rasta“⁴³.

Poslije formulisanja teoretskog modela društvene tržišne privrede, trebalo je naći puteve i načine da se on adekvatno primijeni u praksi. Njemački ekonomista i sociolog kulture Alfred Miler-Armak (A. Müller-Armack, 1901-1978), autor imena i koautor modela socijalne tržišne privrede, s tim u vezi pisao je: „Naša teorija je apstraktna, ona se može primijeniti u praksi, samo ako dobije konkretnu smisao i pokaže čovjeku sa ulice da je dobra za njega“⁴⁴.

Taj zadatak preuzeila je ekonomski politika, koja je dio ekonomski nauke primijenjen na makronivou i mikronivou. Ekonomski politika je slikovito nastupila prvo sa magičnim trouglom, a zatim sa magičnim četvorouglo. Magični trougao imao je ciljeve: stabilan nivo cijena, veća zaposlenost i ravnoteža u ekonomskoj razmjeni sa svijetom, a magični četvorougao još i cilj: primjereno i stalno ekonomski rast.

Ciljevi magičnog četvorougla uneseni su u njemački Zakon o stabilizaciji iz 1967. što znači da su i zakonski ustanovljeni. Dosljednost je, takođe, nalagala da i cilj „pravična raspodjela dohotka“ bude u zakonskoj listi ciljeva ali je prevagnulo to što je „ovaj cilj mnogo manje oštro određen od drugih“, što će reći, teže se kvantitativno definiše.

Pojam „magični“ označava da se svi navedeni ciljevi teško mogu istovremeno dostići, budući da se često međusobno ne poklapaju, nisu kongruentni i jedan drugog isključuju.



4

Lista ciljeva ekonomski politike je u međuvremenu značajno uvećana, a i dalje se uvećava, tako da se više i ne može predstavljati geometrijskim figurama, već se govori o katalogu ciljeva, među kojima su još i:

- uravnoteženi javni budžeti;
- pravična raspodjela dohotka;
- očuvanje zdrave okoline;
- humani radni uslovi;
- osiguranje resursa, i drugi⁴⁵.

Uspješno dostizanje navedenih ciljeva ekonomski politike dovodi zemlju u odgovarajuću makroekonomsku ravnotežu i stabilnost, kako unutrašnju tako i vanjsku. Zemlje koje praktikuju takvu ekonomsku politiku pokazale su se daleko otpornije i na sadašnju ekonomsku krizu. To pokazuju primjeri Njemačke, Austrije, Holandije i svih skandinavskih zemalja. Sve te zemlje imaju osnovnu orientaciju na proizvodnju upotrebnih vrijednosti radi ostvarenja postavljenih ključnih ciljeva ekonomski politike. Zna se da je npr. glavni faktor stabilnosti Njemačke njena industrijska proizvodnja. Negativan primjer su Sjedinjene Američke Države. Njihov spoljno-trgovinski deficit u sektoru realnih dobara i usluga, koga još u 1977. godini gotovo da nije ni bilo, dostizao je u godinama uoči sadašnje krize više od 700 milijardi dolara, da bi za osam mjeseci 2012. godine iznosio nešto manje od 600 milijardi dolara. U istom periodu je broj zaposlenih u proizvodnim djelatnostima, izuzev poljoprivrede, pao sa oko 25% na 9%. Broj nezaposlenih je porastao sa oko 7% na preko

9%. Najviše su eskalirali državni dugovi SAD-a. U 1977. godini bili su gotovo zanemarljivi, da bi krajem 2012. godine narasli na punih 16 biliona dolara, što je više od njihovog bruto domaćeg proizvoda. Okruglo jedna trećina godišnjih apsolvenata Harvara zapošljava se u investicionom bankarstvu (poslovi sa hartijama od vrijednosti) i u hedž-fondovima, dakle kod onih poslodavaca čiji proizvodi nisu upotrebljive vrijednosti, već neposredna brza zarada novca⁴⁶.

Navedeni podaci za SAD pokazuju da su one realnu ekonomiju zamijenile virtuelnom. Ekonomiju upotrebnih vrijednosti ekonomijom vrijednosti. Povećanje kapitala ne vrši se posredno, preko proizvodnje upotrebnih vrijednosti, već neposredno, kapital uvećava kapital. Koliko je to promašena ekonomski filozofija suvišno je raspravljati, jer je nesporno da se samo proizvodnjom upotrebnih vrijednosti mogu zadovoljiti potrebe stanovništva, a stanovništvo je glavni ekonomski i svaki drugi potencijal svake zemlje. Stanovništvo je mjeru svih stvari. U tom kontekstu, izjava republikanskog kandidata na posljednjim predsjedničkim američkim izborima, kako ga 47% stanovništva uopšte ne interesuje, amoralna je i bezumna.

Nažalost, stanovništvo kao glavni proizvođački i potrošački faktor, ne zauzima u ekonomskoj nauci mjesto koje zaslužuje. To je zato što ekonomski nauke danas jedva da ima. Ne postoji „politička ekonomija“ koja bi, kako smo naprijed vidjeli, trebalo da bude kumulativna, integralna društvena ekonomski nauka. Tako, npr. savremena ekonomski teorija i ne zna, a kamoli da polazi od toga, da je savremena psihologija podijelila ljudske materijalne i

⁴³ Njemačka Wikipedia.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Grupa autora, *Supermacht auf Abruf* (Razorene Američke Države – Kako je svjetska sila demontirala samu sebe), Spiegel br. 45/2012, str. 84.

duhovne zahtjeve na „potrebe i želje“. To je kvalitativno drugačije od nekadašnje podjele na primarne i sekundarne potrebe kojima je svojevremeno operisala ekonomska teorija. Potrebe su svakako kategorija bez čijeg zadovoljenja ljudski život nije moguć, ali one ne uključuju samo fiziološke potrebe (hrana, odjeća, obuća, stanovanje), već i primjerenu zdravstvenu zaštitu, obrazovanje i određeni nivo kulturnih potreba, kako pojedinac ne bi imao razloga da se osjeća građaninom drugoga reda. Želje su sve što je preko toga.

Nas ovdje zanima ekonomski aspekt potreba i želja. Normalno je da čovjek brine sam o sebi i da svoje potrebe i želje usklađuje sa dohotkom koji ostvaruje. Nažalost, on to iz mnogo razloga nije uvijek u stanju da čini. Do punoljetstva čovjek, u pravilu, nije u mogućnosti da ostvaruje vlastiti dohodak. Nije u mogućnosti da ga ostvaruje ni u dobi kada više nije sposoban da privređuje. U radnoj dobi, takođe, ne ostvaruje dohodak kad iz bilo kojeg razloga ne privređuje (bolest ili gubitak posla i nenalaženje novog). U svim navedenim slučajevima, kada čovjek nije u stanju da sam obezbjeđuje dohodak ili ga ne obezbjeđuje u mjeri koliko je potrebno za podmirenje potreba, društvena zajednica u kojoj živi (danas je to uglavnom država) trebalo bi da mu to obezbijedi.

Vođenje socijalne politike, naravno, nije lako i jednostavno i zato se kaže da je to svojevrsno rješavanje kvadrature kruga. Međutim, ne može se od toga bježati i gurati glavu u pijesak. Ne može se na tome štedjeti. Ako se npr. eliminiše rasipništvo, štednja neće biti potrebna. Kako se može naći opravданje da država sredstvima poreskih obveznika gradi raskošne sportske dvorane i velelepne stadione, istovremeno zanemarujući socijalne programe. Danas samo monstruozni režimi ne vode socijalnu politiku. Takvi režimi su zakonito nestabilni i nedugovječni i sreća je da im brzo dolazi kraj.

Što se tiče druge kategorije koju psiholozi nazivaju želja, ne treba je, u ekonomskom i svakom drugom smislu, onemogućavati. Treba je ostaviti da se sama razvija. Bez slobodnog izražavanja želja, stao bi svaki i materijalni i kulturni napredak. Naravno da država kod ove kategorije treba da primjenjuje progresivne poreske stope za razliku od kategorije potreba gdje bi trebalo da, preko retransfера, primjenjuje negativne poreske stope.

4. ODGOVORNOST ZA NEODGOVORNOST

Poznato je da su nadležni organi u Italiji pokrenuli pitanje odgovornosti seismologa koji nisu blagovremeno upozorili javnost na moguće razmjere razaranja nedavnog zemljotresa koji se u više navrata desio na određenom prostoru, što je izazvalo prilično iznenadjenje i dvoumljenje kod velikog dijela javnosti. Javnost je, međutim, u velikoj mjeri saglasna da se traži odgovornost za ekonomske katastrofe koje su se dogodile i još uvek se događaju kao posljedica ekonomske krize.

Kod nas je malo poznato da je na prijedlog predsjednika Obame osnovana 2009. godine Komisija američkog Kongresa sa zadatkom da ispita ilegalne i kriminalne akcije finansijskog sektora koje su proizvele krizu. Komisija je konsultovala više od 700 stručnjaka i zaključila da je kriza mogla da se izbjegne. Komisija je vršila ispitivanja neposredne uloge američkih berzi (Vol Strita) i agencija zaduženih za rangiranje obveznica u „finansijskoj katastrofi“ i stvaranju krize. Ukazala je na greške američke vlade i greške ustanova u sistemu regulacije i kontrole, računovodstvenom sistemu i inspekcijskoj

praksi i došla do zaključka da postoje različiti stepeni odgovornosti i kažnjivosti. Nažalost, sem kažnjavanja nekih pojedinačnih kriminalnih slučajeva, kao što je slučaj Bernarda Madoffa (*Bernard Madoff*), koji je osuđen na 150 godina zatvora (o čemu smo pisali u jednom od brojeva FINRAR-a), koji je sada na slobodi nakon što je položio kaucionu, drugih masovnijih kažnjavanja nije bilo.

Dvije profesorke ekonomije, Lurd Beneria (Lurdes Beneria) sa američkog Kornela (Cornell) i Karmen Sarasua sa Autonomnog univerziteta u Barseloni, objavile su 4. aprila 2011. godine prilog u španskom dnevniku *El País* pod naslovom „**Ekonomski zločini protiv čovječnosti**“⁴⁷. Autorke prvo citiraju da je po međunarodnom pravu zločin protiv čovječnosti „bilo koji čin koji izaziva teške patnje ili nanosi štetu mentalnom ili fizičkom zdravlju onima koji su taj čin pretrpeli, a koji je počinjen kao deo opštег ili sistematskog napada na civilno stanovništvo“ i da je situacija koju je stvorila svjetska ekonomska kriza razlog „da se govori o ekonomskim zločinima prema čovječnosti“. Po njima, razloga za to je bilo i ranije, kao npr. za vrijeme tzv. strukturnih reformi koje su pokrenule Svjetsku banku i MMF tokom 80-ih i 90-ih godina prošlog vijeka, a koje su izazvale veoma visoke socijalne troškove stanovništvu Afrike, Latinske Amerike, Azije (kriza iz 1997/98), i Istočne Evrope. Mnogi analitičari su tada ukazali da su za to odgovorne te institucije i ekonomisti koji su ih zagovarali i napravili.

Danas se u mnogim zemljama svijeta plaćaju enormni socijalni troškovi, milioni ljudi su izgubili i posao i stan i dovedeni su na ivicu egzistencije, pa se mora postaviti pitanje ko je odgovoran za to. „Postoje odgovorni, i to su konkretnе ličnosti i institucije; to su oni koji su branili nekontrolisanu liberalizaciju finansijskog tržista, direktori i firme koji su ostvarili dobit“.

Autorke tvrde: „Da smo imali jasan pojam o tome šta je to ekonomski zločin, i da je postojao mehanizam da se oni istražuju i progone, izbegli bi se mnogi od današnjih problema“. Da to nije utopija, navele su primjer Islanda. „Umeto da spašava bankare koji su uništili zemlju 2008. godine, istražni sudija je otvorio istragu protiv odgovornih za to. Cijela vlada je 2009. morala da podnese ostavku, pa je plaćanje duga banaka bilo blokirano. Island nije socijalizovao gubitke kao što to rade mnoge zemlje... već je prihvatio da odgovorni budu kažnjeni i da njihove banke propadnu“.

Književnik Goran Babić u svojoj stalnoj nedjeljnoj kolumni u jednom dnevnom listu bavio se istim problemom u Srbiji. Pod naslovom „Destrukcija ekonomije“, 8. maja 2011. godine, vrlo sažeto i vrlo precizno opisao je ono što se desilo. On kaže: „da je ukupni bilans neoliberalne vlasti u ovoj zemlji, nakon desetak godina nesmetane vladavine po svim parametrima uveliko katastrofalан. Onaj, koji bi jednog dana pokušao da pronađe neposredne i konkretne krivce za svekoliku propast, ne bi imao pretežak zadatak“. To su „ovi što su ukinuli proizvodnju i po čitavoj zemlji posjedali lihvarske banke, što su obavili lopovsku privatizaciju, otjerali radnike iz njihovih fabrika i proizveli masovnu nezaposlenost“.

Ovom autoru ostale su neizbrisive zlokobne poruke nekih naših vatreñih zagovornika kampanjske tranzicije i brze privatizacije, koji su u ime ekonomske nauke nastupali na javnim tribinama sa zahtjevom „da društvenu svojinu (u stvari, javnu svojinu), ako ništa drugo, treba jednostavno uništiti“. Čovjek se pita da li su ovi tipovi imali ikakvu predstavu o posljedicama onoga što su zagovarali ili su u tome nalazili nekakav svoj lični interes. Svako ko je imao malo razuma mogao je znati čemu to vodi. Praviti takav dar-mar

⁴⁷ Prilog smo preuzeли sa interneta, NSPM.

sa vitalnim društvenim kategorijama mora direktno da vodi u katastrofu neviđenih razmjera.

Naravno da se treba i mora tražiti odgovornost za neodgovornost. Ko je, npr. odgovoran za uništenje predratne industrije u Banjaluci? Mislimo da to ne bi bilo teško ustanoviti samo ako bi se htjelo.

Ako ne počnemo tražiti odgovornost za ono što se čini kako ne treba, kao i za ono što se ne čini, a trebalo bi da se čini, nećemo nikada ostvariti boljšak. To mora da važi za svakoga i za svaki posao koji se obavlja, bilo da se radi o teoriji ili o praksi.

ZAKLJUČCI

Za sadašnju ekonomsku krizu odgovornost snose i ekonomska teorija i ekonomska praksa. Prva zbog toga što je apsolutizovala slobodno neregulisano tržište kao samodovoljno, a druga jer je proizvodnju vrijednosti pretpostavila proizvodnji upotrebnih vrijednosti kojima se jedino mogu zadovoljiti potrebe stanovništva.

Najveći je problem u tome što nije moguća pouzdana procjena o tome šta će dalje biti. Ekonomska teorija nema aparature za predviđanje budućnosti. Zakonita smjena društvenih epoha je postavka vulgarnog marksizma iako takva je odbačena. Humano društvo nije neumitnost i do njega neće doći spontano, već se za njega treba izboriti. U protivnom, realno su mogući dugi periodi društvene agonije.

Da do toga ne bi došlo, nužno je, prije svega, da se afirmiše nova integralna ekonomska nauka, nova „politička ekonomija“ kao spoj ekonomije, psihologije, sociologije i političke filozofije, oslobođena i lijeve i desne ideologije.

Nova nauka treba da za svoj osnovni premet izučavanja ima stanovništvo, njegove potrebe i želje.

Važno i značajno bi bilo da se uspostavi i afirmiše sistem odgovornosti za svako neodgovorno ponašanje kako u realnom ekonomskom sektoru, tako i u ekonomskoj teoriji.

IZVORI

- Adam Smit, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda I, II, III*, Kultura 1970. Beograd. Naslov originala: *An inquiry into the nature and causes of THE WEALTH OF NATIONS*.
- Michael Harrington, *Suton kapitalizma*, Globus, Zagreb, 1979. Naslov originala: *The Twilight Of Capitalism* 1976 by Michael Harrington, objavljeno s dozvolom Simon & Schuster, New York preko G.P.A. München.
- Tom Harvey, *The Banking Revolution – Positioning Your Bank In The New Financial Services Marketplace*, IRWING, Professional Publishing, Chicago–London–Singapore, 1996.
- Herbert Marcuse, *Um i revolucija – Hegel i razvoj teorije društva*, „Veselin Masleša“ – „Svjetlost“, Sarajevo, 1987. Naslov originala – Herbert Marcuse, *Reason and Revolution – Hegel and the Rise of Social Theory*, The Humanities Press, New York, 1954.
- John Kennet Galbraith, *Dobro društvo – humani redosled*, Beograd, 2001. Naslov originala – John Kennet Galbraith, *The Good Society, the Humane Agenda*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1996.
- John Kennet Galbraith, *Doba neizvjesnosti*, Stvarnost, Zagreb, 1988. Naslov originala – John Kennet Galbraith, *The Age of Uncertainty*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1977.
- John Kennet Galbraith, *Novac, Odakle je došao, kamo je otiašao*, Stvarnost – Zagreb. Naslov originala - John Kennet Galbraith, *Money, Whence it Came, Where it Went*, Houghton Mifflin Company, Boston 1975.
- Karl Marx, *Buduće društvo – Izbor tekstova*, ČGP Delo, Ljubljana, 1979.
- Kejns, Džon Mejnard: *Opšta teorija zaposlenosti kamate i novca*, Beograd, Kultura, 1956.
- Džon Majnard Kejnj, *Ekonomski eseji* (izbor iz dela), Matica srpska, Novi Sad/ Evropski centar za mir i razvoj, Beograd/ Cesos, Novi Sad.
- Fridman, Milton: *Teorija novca i monetarna politika*, Beograd, Rad, 1973.
- Tobias Gombert: *Osnove socijaldemokratije*, Fondacija Fridrih Ebert – Akademija za socijaldemokratiju, Bon 2009/ Srpsko izdanje: Beograd 2012.
- Zimon Faut: *Ekonomija i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012.
- Aleksander Petring: *Socijalna država i socijaldemokratija*, Fondacija Fridrih Ebert, Beograd, 2012.
- Konrad Adenauer Stiftung: *Nemačka socijalna tržišna privreda – Osnovne ideje, principi i koncept*, Beograd, 2012.
- Joseph E. Stiglitz, *Uspjeh globalizacije, Novi koraci do pravednoga svijeta*, Algoritam, Zagreb, Travanj 2009. Naslov originala – Making Globalization Work: *The Next Steps to Global Justice*, Copyright 2007 by Joseph E. Stiglitz.
- Olaf Storbeck und Norbert Häring, *Was nun, Herr Smith?* Handelsblatt br. 134. od 13.07.2012.
- Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, Cekade - Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1987. Naslov originala: Lester C. Thurow, *Dangerous Currents The State of Economics*, Oxford, University Press, 1983.
- Joan Robinson i John Eatwell, *Uvod u suvremenu ekonomiku*, prerađeno izdanje, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1981. Naslov originala: Joan Robinson & John Eatwell, *An Introduction to Modern Economics*, Revised Edition, McGRAW-Hill Book Company (UK) Limited, 1973.
- Džoan Robinson, *Ekonomska filozofija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1981. Naslov originala: Joan Robinson, *Economic Philosophy*, London, 1962.
- T.C. Koopmans, *Tri eseja o stanju ekonomske znanosti*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1982. Naslov originala: Tjalling C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science*, New York 1957.
- Lester C. Thurow, *Opasni tokovi razvoja ekonomske teorije*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1987. Naslov originala: Lester C. Thurow, *Dangerous Currents The State of Economics*, Oxford University Press, 1983.
- Claudio Napoleoni, *Ekonomska misao dvadesetog stoljeća*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1982. Naslov engleskog izdanja: Claudio Napoleoni, *Economic Thought of the Twentieth Century*, London 1974.

- 24. Axel Leijonhufvud, *O kejnežijanskoj ekonomici i o ekonomici J.M.Keynesa*, Centar za kulturnu djelatnost Zagreb, Zagreb, 1983. Naslov originala: Axel Leijonhufvud, *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes – A Study in Monetary Theory*, Oxford University Press 1966, 1968.
- 25. Jacques Attali, Marc Guillaume, *Anti-ekonomika*, Institut društvenih nauka, Centar za ekonomski istraživanja, Beograd, 1978. Naslov originala: Jacques Attali, Marc Guillaume, *L'anti-économique*, Copyright by Presses Universitaires de France.
- 26. Die zerrissenen Staaten von Amerika - wie die Weltmacht sich selbst demontiert, Spiegel, br 45/2012.
- 27. Die Privatisierung der Autobahnen könnte den Staat teuer zu stehen kommen, Spiegel, br/2012.
- 28. Warum politische Lichtgestalten in der Demokratie scheitern, Spiegel, br/2012.

Abstract

This article inspects issues of economic theory and economic practice in view of the current crisis. It is argued that there exists direct responsibility of both for this crisis. The conclusion is presented that the world is facing complex problems which will not be simply sorted out by themselves. Rather, there exists an actual threat these problems could become even more complicated and could end up in severe social dramas and upheavals. In order to avoid this, the integral science of economics should be reaffirmed as soon as possible, liberated from any dogma.

Key words: economic crisis, economic science and economic practice.



Novi kriterijumi za određivanje kruga konsolidovanja u MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji

Rezime

Tela koja kreiraju standarde, IASB i FASB, pokrenuli su projekat revizije MRS 27. Rezultat je MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji, u kome je izložen koncept kontrole postavljen na daleko široj osnovi. Nova definicija kontrole sadržana u MSFI 10 se može primeniti na sve entitete, a kriterijumi za identifikaciju kontrole su više fokusirani na način na koji se kontrola ostvaruje, a potom na njene osnove.

Da bi investitor procenio da li ima kontrolu nad društvom koje je potencijalno kontrolisano mora utvrditi:

- ima li moć nad društvom;
- da li je prinos koji ostvaruje na ulaganja varijabilan i
- da li je sposoban da koristi moć da bi uticao na visinu prinosa na ulaganja u društvo.

18

Potvrđan odgovor na svako od navedenih pitanja znači da kontrola postoji. Utvrđivanje postojanja kontrole kod entiteta za posebne svrhe je složenije, a moć proističe iz ugovora, pa se razmatranje suštine aranžmana i procena odnosa investitora i društva s jedne i društva i ostalih ulagača s druge strane javlja kao neophodnost.

Iako je primena definicije povezana sa brojnim procenama koje mora izvršiti investitor, pravilna primena propisanih kriterijuma obezbeđuje potpunost konsolidovanih finansijskih izveštaja i onemogućuje izbegavanje njihovog sastavljanja od strane maticnih društava.

Ključne reči: MSFI 10, DEFINICIJA KONTROLE, moć nad društvom, prinos

UVOD

Relevantnost i verodostojna prezentacija informacija iskazanih u konsolidovanom godišnjem izveštaju pretpostavlja njihovu potpunost. Otuda važnost tačnosti odgovora na pitanje koja se privredna društva nalaze pod kontrolom izveštajnog entiteta koji sastavlja konsolidovane finansijske izveštaje. Definicija pojma kontrole ima presudan uticaj na to kako će biti određen krug konsolidovanja. Cilj definicije kontrole je da njome budu obuhvaćeni kriterijumi čija će primena onemogućiti izostavljanje iz kruga konsolidovanja, odnosno konsolidovanih finansijskih izveštaja bilo kog privrednog društva koje je deo grupe kao ekonomske celine.

Definicija kontrole koja je dugo vremena ispunjavala ovaj cilj, zbog pojave na novi način dizajniranih poslovnih entiteta i stvaranja osnova za kontrolu koji su novi u poslovnoj praksi, postala je predmet ozbiljnih kritika. U ovim kritikama koje su postale naročito glasne po bankrotnstvu Enrona, ona je označena kao neprimerena promenjenim okolnostima. Tela koja kreiraju standarde, IASB i FASB, pre svih su pokrenuli projekat revizije MRS 27. Rezultat je MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji, u kome je izložen koncept kontrole postavljen na daleko široj osnovi. Primena ovog novog koncepta kontrole može imati za posledicu promenu kruga konsolidovanja

kod nekih holding kompanija, odnosno koncerna i bankarskih grupa. Promene kruga konsolidovanja mogu nastati usled isključenja nekih do sada konsolidovanih privrednih društava, jer se prema novoj definiciji kontrole ne nalaze pod kontrolom maticnog društva ili zbog uključivanja u krug konsolidovanja privrednih društava koja se prema do sada važećoj definiciji nisu smatrала kontrolisanim i stoga nisu bila uključena u konsolidovanje.

U ovom napisu biće razmatrana sledeća međusobno povezana pitanja. Prvo, kako određivanje kruga konsolidovanja utiče na verodostojnu prezentaciju konsolidovanih finansijskih izveštaja, drugo koji su ključni kriterijumi za određivanje kontrole nad nekim privrednim društvom od strane izveštajnog entiteta.

1. UTICAJ KRUGA KONSOLIDOVANJA NA VERODOSTOJNU PREZENTACIJU FINANSIJSKIH IZVEŠTAJA GRUPA

Da bi investitori, poverioci i ostali zajmodavci odluke o ulaganjima mogli zasnovati na informacijama koje su prezentovane u finan-

* Redovni profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, e-mail: kata_skaric@yahoo.com.

sijskim izveštajima pojedinačnih ili grupa privrednih društava one moraju biti ne samo relevantne već i verodostojno prezentovane.¹ Verodostojna prezentacija prepostavlja da su informacije tačne, odnosno bez grešaka, potpune i neutralne. Iako je suština zahteva za potpunošću finansijskih izveštaja jednaka, nezavisno od toga da li je reč o finansijskim izveštajima pojedinačnih privrednih društava ili konsolidovanim finansijskim izveštajima, njegovo ispunjenje se postiže na različite načine. Naime, finansijski izveštaji pojedinačnih privrednih društava se smatraju potpunim ako su u njima iskazani sva imovina, obaveze i kapital, i obuhvaćene posledice svih na njima nastalih poslovnih transakcija tokom izveštajnog perioda. Potpunost konsolidovanih finansijskih izveštaja, međutim, biće ostvarena samo ako su:

- potpuni finansijski izveštaji privrednih društava grupe i
- u konsolidovanje uključena sva privredna društva koja čine grupu kao ekonomsku celinu.

Potpunost finansijskih izveštaja pojedinačnih preduzeća pored toga što je jedan od bitnih uslova vrednostne prezentacije u njima iskazanih informacija, isto tako je važna prepostavka² za dobijanje svrshodnih zbirnih finansijskih izveštaja koji su osnova za izradu konsolidovanih finansijskih izveštaja. Ipak, potpunost pojedinačnih finansijskih izveštaja ne obezbeđuje i potpunost zbirnog izveštaja o finansijskom položaju na kraju perioda i zbirnog izveštaja o ukupnom rezultatu u toku perioda, a time ni potpunost konsolidovanih finansijskih izveštaja. Da bi konsolidovani finansijski izveštaji bili potpuni, nužno je da bude ispunjen još jedan uslov – u krug konsolidovanja treba da budu uključena sva privredna društva nad kojima izveštajni entitet – matično društvo vrši kontrolu. Izostavljanje samo jednog privrednog društva koje se nalazi pod kontrolom matičnog društva iz kruga konsolidovanja ili uključivanje u krug konsolidovanja privrednih društava koja ne čine deo grupe kao ekonomске celine redovno ima za posledicu prezentaciju netačnih konsolidovanih finansijskih izveštaja.

Zbog mnogostruktosti načina na koji se može uspostaviti kontrola nad drugim privrednim društvom s jedne i izuzetne važnosti da se njeno postojanje može pouzdano utvrditi s druge strane, definisanje kriterijuma za identifikovanje odnosa nadređeno – podređeno privredno društvo je više nego delikatan zadatak.

2. KRITERIJUMI ZA UTVRĐIVANJE POSTOJANJA KONTROLE NAD PRIVREDNIM DRUŠTVOM OD STRANE INVESTITORA

Važnost kriterijuma uz pomoć kojih se može doći do odgovora na pitanje da li investitor³, uobičajeno označavan i kao matično društvo, ima kontrolu nad drugim privrednim društvom proističe iz činjenice

¹ U Konceptualnom okviru finansijskog izveštavanja 2010. godine ove karakteristike su označene kao fundamentalne. Pored toga, informacije iz finansijskih izveštaja treba da budu blagovremene, proverljive i jasne. Vidi: *Novine u konceptualnom okviru MRS*, Finnar 2/2010.

² Dobijanje svrshodnih zbirnih finansijskih izveštaja grupe prepostavlja pojedinačne finansijske izveštaje društava grupe i zahteva postojanje njihove uporedivosti i to kako u formalnom tako i u materijalanom pogledu.

Vidi detaljnije: Škarrić Jovanović, Kata: (2000) *Konsolidovani godišnji obračun ciljevi, premise i pravila sastavljanja*, časopis Finansije, računovodstvo, revizija, Savez računovoda i revizora 12/00, Banja Luka.

³ U MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji, do njegovog donošenja široko korišćeni u stručnoj i naučnoj literaturi termin matično, vrhovno ili društvo majka je zamjenjen terminom investitor (investor), koji označava izveštajni entitet koji potencijalno kontroliše jedan ili više drugih entiteta, dok je termin zavisno društvo, društvo kći ili supsidijarna kompanija, zamjenjen terminom investee, koji označava društvo nad kojim se kojim vrši ili potencijalno može biti vršena kontrola. Vidi detaljnije: (2011) Challenges in adopting and applying IFRS 10, Ernst&Young r. 4.

⁴ MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji je izdat 2011. godine, a stupio je na snagu 1. januara 2013. godine. On je delimično zamjenio MRS 27 jer je preuzeo materiju kojom se uređuju konsolidovani finansijski izveštaji, dok su u MRS 27 ostali zahtevi koji se odnose na izradu separatnih finansijskih izveštaja, tako da je novi naziv MRS 27 – Separatni finansijski izveštaji.

⁵ U daljem tekstu: MRS 27 i MSFI 10.

da se po osnovu nepostojanja ili postojanja kontrole daju odgovori na dva za izradu konsolidovanih finansijskih izveštaja važna pitanja:

1. da li izveštajni entitet treba da sastavlja konsolidovane finansijske izveštaje i
2. da li određeno privredno društvo predstavlja ili ne predstavlja, deo grupe kao ekonomsku celinu.

Obaveza sastavljanja konsolidovanih finansijskih izveštaja odnosi se na matična društva. Privredno društvo, dakle, da bi bilo obvezno da sastavi i prezentuje konsolidovane finansijske izveštaje, treba da ima pod kontrolom makar jedno privredno društvo. Kriterijumi za identifikovanje postojanja kontrole moraju da budu takvi da one moguće da pojedina privredna društva koja su matična izbegnu obavezu sastavljanja konsolidovanih finansijskih izveštaja i da na taj način liše investitore i poverioce važnog dodatnog izvora informacija.

U MSFI 10 – Konsolidovani finansijski izveštaji⁴, kada je reč o obavezi sastavljanja konsolidovanih finansijskih izveštaja nisu napravljene bilo kakve izmene u odnosu na zahteve koji su u vezi sa tim sadržanjima u MRS 27 – Konsolidovani i separatni finansijski izveštaji⁵. Naprotiv, samo su iz MRS 27 u MSFI 10 preuzeti paragrafi kojima se uređuje ovo pitanje. Pored toga što je u MRS 27 – Konsolidovani i separatni finansijski izveštaji propisana generalna obaveza matičnih društava da sastavljaju konsolidovane finansijske izveštaje, predviđene su i situacije u kojima matična društva mogu biti oslobođena obaveze izrade konsolidovanih finansijskih izveštaja.

Matično društvo ne mora sastavljati konsolidovane finansijske izveštaje ako i samo ako:

- a) je i samo zavisno preduzeće koje je potpuno ili delimično u vlasništvu drugog preduzeća, i ako su njegovi ostali vlasnici, uključujući i one koji inače nemaju pravo glasa, informisani o tome i ne protive se da matično preduzeće ne sastavlja konsolidovane finansijske izveštaje;
- b) se dužničkim ili vlasničkim hartijama od vrednosti matičnog entiteta ne trguje na javnim tržištima (domaća ili strane berze ili na OTS tržištima, uključujući lokalna ili regionalna tržišta);
- c) matično preduzeće nije podnело, niti je u procesu podnošenja svojih finansijskih izveštaja komisiji za hartije od vrednosti ili drugom regulatornom telu radi izdavanja bilo koje vrste instrumenata na javnom tržištu i
- d) krajnje matično preduzeće ili neko od matičnih preduzeća u lancu konsolidovanja sastavlja konsolidovane finansijske izveštaje, u saglasnosti sa MSFI, dostupne za javnu upotrebu.

Očigledno je da obaveze sastavljanja konsolidovanih finansijskih izveštaja mogu biti oslobođena matična društva koja imaju visok stepen javne odgovornosti pod dva uslova:

- ako su korisnicima dostupni konsolidovani finansijski izveštaji matičnog društva kome i sami pripadaju, ako se sa tim složi njegovi vlasnici koji nemaju kontrolu (manjinski vlasnici) ili

- ako su finansijski izveštaji njihovog matičnog društva dostupni javnosti.

Konsolidovane finansijske izveštaje ne moraju sastavljati matična društva koja nemaju značajnu javnu odgovornost jer se njihovim vlasničkim ili kreditnim hartijama od vrednosti ne trguje na javnim tržištima niti su u procesu dobijanja dozvole za izdavanje instrumenata kojima bi se trgovalo na javnim tržištima.

Propisana obaveza za izradu konsolidovanih finansijskih izveštaja ostala je nepromenjena, jer je i u postojećim okolnostima važno investitorima i poveriocima koji istupaju na finansijskim tržištima pružiti ne samo informacije potrebne za donošenje odluka o ulaganjima koje su prezentovane u pojedinačnim finansijskim izveštajima društava, već i informacije o finansijskom položaju i performansama grupe čiji su deo ta pojedinačna preuzeće.

Kada je reč o definisanju kontrole, tačnije, o utvrđivanju kriterijuma za njeno identifikovanje, situacija je sasvim drugačija. Naime, kada je pre više od dvadeset godina (1989. godine) stupio na snagu IAS 27 – Consolidated Financial Statements and Accounting for Investments in Subsidiaries, u njemu sadržana definicija, kontrola je u potpunosti zadovoljavala. Prema ovoj definiciji, kontrola je definisana kao moć oblikovanja finansijskih i poslovnih politika datog društva, koja se može zasnivati bilo neposredno na pravu glasa ili pravima koja proističu iz statuta ili sporazuma. Ova omogućavaju odlučujući uticaj na donošenje odluka u upravnom odboru ili njemu ekvivalentnom upravljačkom telu radi sticanja određenih koristi. Smatralo se da kontrola nad jednim društвom postoji ako izveštajni entitet ima, na osnovu neposrednog ili posrednog učešća u kapitalu, više od polovine glasačkih prava ili:

- više od pola glasačkih prava⁶ putem sporazuma sa ostalim investitorima,
- moć da upravlja finansijskim i poslovnim politikama pravnog lica na osnovu statuta ili sporazuma,

- moć da imenuje ili ukloni većinu članova upravog odbora ili ekvivalentnog upravljačkog tela, a kontrola nad pravnim licem je u rukama tog tela i
- moć da većinski glasa na sastancima upravnog odbora ili ekvivalentnog upravljačkog tela, a kontrola nad pravnim licem je u rukama tog tela.

Vremenom, ova definicija je postala neprikladna budući da se pojavio veliki broj različitih načina za uspostavljanje faktičke kontrole nad društвom, koji nisu bili obuhvaćeni navedenim kriterijumima. Zahvaljujući tome, mnogi od entiteta su ostajali van kruga konsolidovanja, budući da se njihova veza sa matičnim društвom nije uklapala u definiciju kontrole. Zloupotrebe ovakvog stanja, bankrotstvo Enrona je dobar primer za to, istakle su u prvi plan ne unapređenje postojeće definicije, već izgradnju novog modela kontrole koji bi bio sveobuhvatan, odnosno primenjiv na sve entitete, „uključujući entitete za posebne svrhe⁷. Osim toga, promenjena definicija kontrole je otklonila do tada postojeće nesaglasnosti između MRS 27 – Konsolidovani i separatni finansijski izveštaji i SIC 12 – Konsolidovanje entiteta za posebne svrhe⁸. Jedan od značajnih argumenata za promenu definicije kontrole bila je okolnost da se promenom vrši usklađivanje MSFI i Američkih opšteprihvачenih računovodstvenih principa (GAAP) i time povećava uporedivost konsolidovanih finansijskih izveštaja.

U novoj definiciji kontrole, da bi ona bila sveobuhvatna, donosioci standarda su prednost dali načinu na koji se kontrola vrši u odnosu na osnovu na kojoj se kontrola zasniva.

U skladu sa takvim opredeljenjem, izveštajni entitet – investitor vrši kontrolu nad nekim privrednim društвом ako i samo ako:

- a) ima moć nad datim privrednim društвом,
- b) je izložen ili ima pravo na promenjiv prinos na učešće u kapitalu i
- c) ima sposobnost da utiče na ovaj prinos koristeći moć koju ima nad entitetom u koji je uložen kapital.

Tri su, dakle, ključna elementa kontrole:



Ako ovaj model kontrole uporedimo sa modelom kontrole koji se nalazio u MRS 27, onda se mogu uočiti sledeće razlike:

<i>U definiciji kontrole prema MRS 27</i>	<i>U definiciji kontrole prema MSFI 10</i>
Poziva se na moć	Poziva se na pravo i sposobnosti
Poziva se na upravljanje finansijskim i poslovnim politikama	Poziva se na sposobnost uticaja na prinos
Poziva se na sticanje koristi	Zahteva izloženost ili pravo na varijabilan prinos

Koje su praktične implikacije razlika između prvočitne i nove definicije?

Prema novoj definiciji kontrole i vodiču za njenu primenu jasno je da posedovanje većinskog prava glasa nije neophodno da bi se imala

kontrola. Prema ovoj definiciji, kontrola od investitora zahteva da ima dovoljno moći i prava da unilateralno usmerava aktivnosti koje najviše utiču na prinos društva koje je potencijalno kontrolisano. Da bi se utvrdilo da li investitor koji nema većinu u pravu glasa ili

⁶ Pri utvrđivanju većinskog prava glasa uzimaju se u obzir potencijalna glasačka prava ako će biti sigurno iskorišćena. Uslov je da postoji mogućnost i izvesnost njihovog iskorišćenja. Potencijalna prava su sadržana u opcijama na akcije, akcijskim varantima, konvertibilnim preferencijskim akcijama ili konvertibilnim obveznicama.

⁷ Videti: (2011) Challenges in adopting an applying IFRS 10, Ernst&Young.

⁸ MSFI 10 je preuzeo deo MRS 27 koji se odnosi na konsolidovanje i SIC 12 – Konsolidovanje entiteta za posebne svrhe.

drugim pravima ima kontrolu, neophodno je napraviti brojne analize i procene.⁹

Okolnost da je cilj definicije da obuhvati sve entitete, uključujući i entitete za posebne svrhe, nije mogla da ostane bez uticaja na njenu sadržinu. U situacijama u kojima je odnos između investitora i društva koje je potencijalno kontrolisano konveisionalan, što znači da je na učešćima koja obezbeđuju većinsko pravo glasa, za utvrđivanje postojanja kontrole od strane investitora potrebno manje procena, koje su uz to jednostavnije. Nasuprot ovome, kada je reč o kompleksnijim vezama između investitora i društva koje je potencijalno kontrolisano, kao što je to, na primer, slučaj sa tzv. strukturnim entitetima¹⁰, procene su brojnije i kompleksnije.

U obe definicije se koriste termini koji su u suštini slični: korist i prinos. Za prinos se može reći da je nešto širi koncept jer osim učešća u rezultatu društva koje se kontroliše, on obuhvata i sinergetske efekte sticanja kontrole.

MRS 27 nije se bavio konsolidovanjem entiteta za posebne svrhe, već je ta materija bila uređena SIC 12. U MSFI 10 jedinstvena definicija kontrole sadrži smernice kako utvrditi postojanje kontrole i nad onim entitetima kod kojih se korišćenjem glasačkih prava ne može uticati na prinos, već se usmeravanje relevantnih aktivnosti i vriši na osnovu ugovornih prava.

Različiti pristupi koji su u SIC 12 korišćeni za različite vrste entiteta, od kojih se danas neki smatraju nedovoljnim, kao što je kvantitativna analiza rizika i koristi ili kvantitativna analiza da bi se utvrdilo da li se relevantne aktivnosti obavljaju za račun investitora uklopljeni su u jedinstven model kontrole.

U jedinstvenom modelu kontrole, koji je uveden usvajanjem MSFI 10, između moći, varijabilnog prona i sposobnosti da se iskoristi moć da bi se uticalo na visinu prona postoji međusobna povezanost, a ispunjenje sva tri pomenuta kriterijuma su uslov da bi investitor mogao zaključiti da ima kontrolu nad društvom koje je potencijalno kontrolisano. Otuda svaki od navedenih kriterijuma za utvrđivanje postojanja kontrole zaslužuje da bude posebno razmotren.

2.1. Moć nad društvom koje je potencijalno kontrolisano

Moć nad društvom koje je kontrolisano predstavlja, prema MSFI 10, jedan od tri ključna elementa kontrole. Smatra se da investitor ima moć ako investitor ima postojeća prava koja mu daju sadašnju - tekuću sposobnost da usmerava relevantne aktivnosti potencijalno kontrolisanog entiteta.

U mnogim slučajevima je lako utvrditi da investitor ima moć nad društvom koje je potencijalno kontrolisano. To je uvek slučaj kada investitor ima većinsko pravo glasa. U nekim slučajevima, postojanje moći po osnovu prava glasa ne mora biti jasno. Tada je nužno razmotriti obe komponente koje čine moć: usmeravanje relevantnih aktivnosti i posedovanje izvršnih prava.

Identifikovanje investitora koji usmerava relevantne aktivnosti kontrolisanog društva može se označiti kao ugaoni kamen u procenjivanju posedovanja moći. Uobičajeno se pod relevantnim aktivnostima podrazumevaju one aktivnosti koje imaju značajan uticaj na visinu prona (dubitka/gubitka) kontrolisanog entiteta. To su, u prvom redu, aktivnosti zbog kojih je entitet osnovan, jer iz njih proističe najveći deo prihoda i one izazivaju najveći deo rashoda.

Pored njih, relevantnim aktivnostima se smatraju i druge aktivnosti koje na uspeh utiču posredno.

Ako se pretpostavi da imamo dva društva od kojih se jedno bavi trgovinom, a drugo proizvodnjom i prodajom svojih učinaka, relevantne aktivnosti prvog društva su nabavka i prodaja robe, dok su relevantne aktivnosti drugog društva proizvodnja i prodaja učinaka. Za investicioni fond relevantne aktivnosti su izbor, sticanje ili raspolaganje finansijskim sredstvima koja čine njegov portfolio, za banku to je prikupljanje depozita, plasiranje prikupljenih sredstava, naplata plasmana i pružanje uobičajenih bankarskih usluga. Očigledno je da delatnost potencijalno kontrolisanog društva opredeljuje veliki deo njegovih relevantnih aktivnosti. Međutim, pored navedenih, relevantnim aktivnostima se smatraju i pribavljanje kapitala ili donošenje odluka o finansiranju, donošenje odluka o imenovanju zaposlenih, visini naknada ili njihovom otpuštanju, utvrđivanje ili promene poslovnih i finansijskih politika, pravljenje planova i sl.

Spisak relevantnih aktivnosti koje su upravo navedene, sasvim sigurno nije konačan. On ipak dopušta da se jasno uoči da su relevantne aktivnosti, osim onih iz kojih neposredno rezultiraju poslovni prihodi i rashodi izveštajnog entiteta kao što je proizvodnja i prodaja učinaka, na primer, i aktivnosti menadžmenta, čiji je uticaj na prinos takođe značajan, ali rastu prinosa doprinose posredno, kao što je, na primer utvrđivanje ili promene poslovnih i finansijskih politika, pravljenje finansijskih planova i sl.

Kada su identifikovane relevantne aktivnosti društva koje je potencijalno kontrolisano, tada je naredni korak utvrđivanje koji investitor ima trenutnu sposobnost da upravlja tim aktivnostima.¹¹

Kada privredno društvo ima samo jednu relevantnu aktivnost, onda nema teškoća, jer investitor koji usmerava tu aktivnost nesporno ima moć. Praksa, međutim, pokazuje da jedan izveštajni entitet može imati više od jedne relevantne aktivnosti. Ako, uz to, različiti investitori usmeravaju ove različite relevantne aktivnosti, onda utvrđivanje investitora koji ima moć postaje nešto složenije. Osnovu za utvrđivanje ispunjenosti ovog uslova kontrole – posedovanja moći nad društvom koje je potencijalno kontrolisano čini procena značaja pojedinih relevantnih aktivnosti. Onaj investitor koji usmerava relevantnu aktivnost koja ima najznačajniji uticaj na visinu prona društva koje je potencijalno kontrolisano smatra se da ima moć nad njim. Prepostavimo da se privredno društvo „A“ bavi transportom putnika i robe, da učešća u ovom društvu imaju dva investitora od kojih je jedan primarno zadužen za transport putnika, a drugi za transport robe.¹² Do odgovora na pitanje koji od njih ima moć nad društvom može se doći na osnovu procene učešća dobitka od prevoza robe, odnosno dobitka od prevoza putnika u ukupnom dobitku društva. Moć ima investitor koji usmerava relevantnu aktivnost koja ima veće učešće u ukupnom prinosu.

Ukoliko bi učešće obe, ili kod nekih društava čak više relevantnih aktivnosti bilo približno isto, onda bi investitor radi utvrđivanja da li ima moć trebalo da razmotri sledeće faktore:

- svrhu i dizajn društva koje se potencijalno nalazi pod kontrolom,
- faktore koji određuju visinu marže dobiti, prihoda i vrednosti društva, kao i vrednost usluga,
- izloženost investitora promenjivom prinosu i

⁹ Videti detaljnije: A PRACTICAL GUIDE TO APPLYING IFRS 10 CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS AUGUST 2012, Grand Thornton www.grantthornton.com/.../menuitem...

¹⁰ Strukturnim entitetom se označava entitet koji je dizajniran tako da glasačka ili slična prava nisu dominantan faktor u odlučivanju o tome koji investitor ima kontrolu nad entitetom, na primer, glasačka prava koja su povezana sa administrativnim poslovima nisu relevantna, moraju na osnovu ugovornog aranžmana biti usmeravane relevantne aktivnosti.

¹¹ Detaljnije videti: Practical guide to IFRS – Consolidated financial statements: redefining control, PwC, July 2011 <https://pwcinform.pwc.com/inform2/show?action...id>.

¹² Iako ova situacija može navesti na pomisao da je reč o zajedničkom ulaganju, ono to nije. Ovde ne postoji ugovorni odnos između investitora niti se zahteva da se odluke donose jednoglasno.

- uticaj koji na visinu prinosa društva koje je potencijalno pod kontrolom nastaje kao rezultat odluka koje su u kompetenciji svakog od investitora.

Očigledno je da utvrđivanje činjenice da neki od investitora usmerava relevantne aktivnosti društva koje je potencijalno kontrolisano zahteva procene brojnih faktora, u situaciji kada ima više investitora koji su međusobno nepovezani i više relevantnih aktivnosti.

Nakon što se identifikuju investitori koji usmeravaju relevantne aktivnosti, nužno je razmotriti način na koji to čine. Da bi se dokučio način na koji investitor usmerava relevantne aktivnosti MSFI 10, zahteva da se najpre razmotre odluke o relevantnim aktivnostima društva koje se potencijalno kontroliše, a potom u drugom koraku da se identifikuju prava na kojima se zasniva sposobnost usmeravanja ove odluke. Odluka o relevantnim aktivnostima u prvom redu, ali ne i isključivo, obuhvata poslovne i finansijske odluke društva koje je potencijalno kontrolisano, uključujući i donošenje finansijskih planova, odluke o imenovanjima i naknadama ključnih menadžera ovog društva, angažovanju novih zaposlenih i o njihovom otpuštanju. Nije teško uvideti da se jedan deo ovih ovih odluka razmatra i prilikom identifikovanja relevantnih aktivnosti koje dati investitor usmerava. Takva preplitanja nije moguće izbeći jer se usmeravanje relevantnih aktivnosti zasniva na moći.

Redovne akcije →

2.2. Prava kao osnova moći

Kako je već navedeno, nakon što se identifikuju relevantne aktivnosti društva koje je potencijalno kontrolisano i način na koji se vrši njihovo usmeravanje, nužno je identifikovati prava na osnovu kojih investitor ima sposobnost usmeravanja relevantnih aktivnosti. Ovo zbog toga što se moć zasniva na pravima. Prava mogu biti zasnovana na vlasničnom ulaganju u društvo koje je potencijalno kontrolisano – glasačka prava na bazi redovnih akcija, ili pak mogu biti zasnovana na ugovoru kada se govori o ugovornim pravima. Kada se sposobnost usmeravanja relevantnih aktivnosti društva zasniva na pravu glasa, što je čest slučaj, tada je procena postojanja kontrole mnogo jednostavnija. Ugovor kao osnova prava usmeravanja relevantnih aktivnosti se najčešće javlja kod entiteta za posebne svrhe.

U konvencionalnim grupama, investitori su sa društвima koja su potencijalno kontrolisana povezani putem ulaganja kapitala, koje investitoru daje većinsko pravo glasa. Ta društva uobičajeno imaju više relevantnih aktivnosti, a investitor njihovo usmeravanje vrši utvrđivanjem poslovnih i finansijskih politika društva koje je potencijalno kontrolisano i izborom njegovog top menadžmenta. Grafički se uspostavljanje moći kod ovakvih grupa može prikazati:

većinsko pravo glasa → *moć*

Za entitete za posebne svrhe, nasuprot ovome, karakteristično je da imaju ograničen, manji broj relevantnih aktivnosti, ponekad samo jednu, kupovina potraživanja i njihova sekuritizacija na primer. Broj aktivnosti je uslovljen svrhom zbog koje je entitet osnovan i obimom aktivnosti koji je unapred definisan. Usmeravanje relevantnih aktivnosti se vrši donošenjem konkretnih odluka i definisanjem procedura kojima se određuje način sprovođenja relevantnih aktivnosti. Kod ovih entiteta, izvor prava investitora da usmerava njegove relevantne aktivnosti je ugovor.

Nezavisno do toga da li je izvor prava investitora učešće u kapitalu odnosno pravu glasa ili ugovor, najčešće, mada ne jedino, prava se ispoljavaju kao: prava imenovanja, nagradjivanja, opoziva ključnih članova menadžmenta koji imaju sposobnost da usmeravaju relevantne aktivnosti, pravo postavljanja ili opoziva drugih osoba koje usmeravaju relevantne aktivnosti, pravo da usmeravaju društvo da uđe u statusnu promenu, ili pravo veta na bilo kakve promene, u transaciju u korist investitora, i druga prava koja vlasniku daju sposobnost usmeravanja relevantnih aktivnosti.

Prava koje investitori poseduju, a koja su upravo navedena, mogu se prema svojoj nameni podeliti u dve grupe. Prvu veću grupu čine takozvana supstantivna odnosno suštinska prava, a drugu tzv. zaštitna prava.

Suštinska prava su osnova za donošenje odluka koje su povezane sa redovnim poslovanjem društva koje je potencijalno kontrolisano (odluke o poslovnoj i finansijskoj politici, zaduživanju, zapošljavanju ili otpuštanju zaposlenih, odluke o visini naknada menadžmentu i zaposlenima i sl.). To su, kao što se može zaključiti odluke kojima se u redovnom poslovanju usmeravaju relevantne aktivnosti.

Zaštitna prava su, nasuprot ovome, prava koja su namenjena zaštititi interesa strana koje ta prava drže bez davanja moći tim stranama nad entitetom s kojim su ta prava povezana. Ova prava ne mogu spreciti druge investitore da imaju moć nad društвом na koje se

učešće odnosi. Drugim rečima, činjenica da entitet „A“ ima neko od zaštitnih prava nad društвом „N“ ne može spreciti da investitor „B“ ima kontrolu nad društвом „N“.

2.2.1. Suštinska prava

Već je pri definisanju suštinskih prava istaknuto da je reč o pravima koja investitoru omogуavaju usmeravanje relevantnih aktivnosti. Da bi taj cilj mogao biti postignut, ova prava moraju biti izvršna. To ne znači ništa drugo već da investitor koji ta prava poseduje u trenutku kada se vrši procena njegove kontrole mora imati mogućnost da to pravo realizuje. Ako društvo „B“ ima, na primer, 60% glasačkih prava društva „A“ onda ono ima suštinsko pravo. Ovo pravo će u velikom broju slučajeva biti i izvršno. Moći će da postavi menadžment društva, formuliše poslovne i finansijske politike, donosi finansijski plan i dr.

Ponekad uprkos posedovanju većinskog prava glasa investitor može biti onemogуen da usmerava relevantne aktivnosti društva koje je potencijalno kontrolisano. I mada su takve situacije izuzetak, one se u praksi javljaju. One nastaju onda kada su relevantne aktivnosti, uprkos tome što jedan od investitora ima većinsko pravo glasa, usmeravane od strane vlade, likvidatora, regulatora, putem ugovora ili kada supstantivna prava investitora nisu izvršna.

Okolnosti mogu dovesti do toga da posedovana prava nisu izvršna, naročito kada je reč o potencijalnim pravima. Zbog toga je nužno proceniti da li su prava koje poseduje investitor izvršna. Neko pravo može ne biti i izvršno zbog postojanja ekonomskih, poslovnih ili pravnih barijera za njegovo korišćenje.¹³ Primeri barijera za korišćenje prava su finansijski penali, izvršna cena ili cena konverzije su takve da onemogуavaju ostvarenje iskorишћenje ili konverziju, uslovi su takvi da onemogуavaju izvršenje ili konverziju, na primer kratak rok za izvršenje, odsustvo mehanizma za izvršenje, nedostatak informacija o izvršenju, nedostatak drugih strana voljnih ili sposobnih za preuzimanje, barijere u regulatornom pravnom okviru i dr.¹⁴

¹³ A Practical guide to IFRS – Consolidated financial statements, July 2011, p. 9 <https://pwcinform.pwc.com/inform2/content?action...id...> preuzeto 10. 1. 2013.

¹⁴ Videti: (2011) Challenges in adopting an applying IFRS 10, Ernst&Young r. 14.

Vlasnici prava treba da imaju praktičnu sposobnost da iskoriste svoja prava, koja može biti dovedena u pitanje ako korišćenje zahteva saglasnost više od jednog investitora. Što je više strana potrebno da se saglase da bi se koristilo pravo, to je manja verovatnoća da je suštinsko pravo izvršno. Jednako je važno istražiti odgovor na pitanje da li investitor koji poseduje prava ostvaruje koristi njihovim korišćenjem ili konverzijom? Ukoliko su potencijalna prava glasa su "in-the-money" i/ili ako investitor namerava da ostvari koristi od sinergije između investitora i društva u čijem kapitalu učestvuje, tada se takva prava smatraju izvršnim.

Sama činjenica da je pravo suštinsko mora biti praćena mogućnošću njegovog korišćenja u trenutku kada treba da budu donošene odluke kojima se usmeravaju relevantne aktivnosti.

2.2.2 Zaštitna prava i razgraničenje supstantivnih i zaštitnih prava

Dok je moć esencijalni element kontrole, zaštitna prava ne daju investitoru kontrolu nad društвом u koje investira. Ona se obično drže da bi se zabranile fundamentalne promene u aktivnostima društva koje je potencijalno kontrolisano, a sa kojima se ne slaže vlasnik prava i obično se primenjuju samo u izuzetnim okolnostima, tj. ako nastane potencijalni događaj. Primeri zaštitnih prava: potreba društva da pribavi odobrenja za kapitalne izdatake, koji prelaze iznose uobičajene za redovno poslovanje, ograničenja društva za preduzimanje aktivnosti koje bi mogle znatno promeniti njegov kreditni rizik na štetu investitora, odobrenje društva za emisiju vlasničkih ili dužničkih instrumenata, zaplena imovine društva ako ne ispunjava specifične uslove otplate zajma i veto na transakcije društva sa povezanim licima.

Iako se čini da je granica između supstantivnih i zaštitnih prava jasna, to u praksi nije tako, stoga kada se razmatra suština prava da bi se moglo zaključiti da li je ono zaštitno, potrebno je razmotriti i da li je ono, polazeći od okolnosti, supstantivno pravo. Razmatranje čiji je cilj da da jasan odgovor na pitanje da li je pravo koje poseduje investitor ili druge strane supstantivno ili zaštitno važno je za procenu posedovanja moći.

Ako se zaključi da je reč o supstantivnom pravu, tada je verovatnoća da će ga vlasnik prava koristiti bez značaja u određivanju da li je reč o zaštitnom pravu ili pravu koje vlasniku daje moć. Prodaja imovine društva koje je potencijalno kontrolisano zbog toga što nije izmirilo sve obaveze po osnovu zajma, smatra se zaštitnim pravom, a samo neizmirenje obaveza se tretira kao izuzetna okolnost.

Ukoliko bi prodaja imovine radi izmirenja dospelih obaveza učestala jer se društvo nalazi u stečaju, tada pravo na prodaju imovine gubi karakter zaštitnog prava i postaje supstantivno pravo, jer prodaja imovine u ovom slučaju ima jak uticaj na povrat.

Pravo veta je u najvećem broju slučajeva zaštitno pravo. Prava veta na promenu imena društva koje je potencijalno kontrolisano, njegovog sedišta ili revizora na članove osnivačkog akta smatraju se tipičnim zaštitnim pravima budući da retko imaju značajan uticaj na prinos.

U nekim, ne čestim slučajevima, pravo veta može predstavljati supstantivno pravo. Karakter supstantivnog prava ima, na primer, pravo veta na operativne planove ili na promene poslovnih i finansijskih politika, jer ove promene mogu imati značajan uticaj na prinos investitora.

2.2.3. Prava glasa i usmeravanje relevantnih aktivnosti tokom stečajnog postupka

Pošto se otvaranjem stečajnog postupka menja cilj društva koje je potencijalno kontrolisano, što znači da se menjaju njegove

relevantne aktivnosti, osnovano je postaviti pitanje da li investitor koji je do trenutka otvaranja stečaja imao prava koja su mu obezbeđivala moć nad društвом tu moć i dalje poseduje. Budući da se kao primarni cilj stečaja promoviše zaštita interesa poverilaca, u mnogim pravnim sistemima se po otvaranju stečaja upravljačka prava prenose na stečajnog upravnika ili na upravu, koja treba da sproveđe proces reorganizacije, pozicija investitora može biti radicalno promenjena. Da bi se mogao dati odgovor na pitanje da li on i dalje ima moć da usmerava relevantne aktivnosti društva, odnosno poslovne i finansijske politike društva, neophodno je razmotriti:

- ko je nadležan da imenuje menadžment društva tokom perioda stečaja,
- ko usmerava upravu
- da li menadžment mora da traži saglasnost drugih strana osim akcionara za, na primer, značajne ili neuobičajene transakcije i
- ko pregovara o planu reorganizacije.

U Republici Srpskoj u skladu sa stečajnim pravom investitor gubi upravljačka prava u trenutku otvaranja stečajnog postupka, ona se prenose na organe stečajnog postupka.

2.2.4. Moć koja se ne zasniva na većinskom pravu glasa – faktička kontrola

Predmet razmatranja bilo je postojanje moći nad društвом koje je potencijalno kontrolisano, koja se zasnivala na većinskom pravu glasa. Moć, međutim, može postojati i ako investitor nema većinsko pravo glasa. Ovakva kontrola je poznata kao faktička kontrola. Postojanje faktičke kontrole zahteva procenu da li glasačka prava daju investitoru dovoljno moći. Pri tome treba uzeti u obzir sve činjenice i okolnosti kao što se sljedeće:

- a) Koji broj glasova drži investitor, visinu relativnog učešća u ukupnom broju glasova kod eksternih akcionara društva koje je potencijalno kontrolisano i disperziju glasova. Što je broj glasačkih prava koje investitor drži veći i što je veći stepen disperzije glasova, to je veća verovatnoća da mu postojeća prava daju sposobnost usmeravanja relevantnih aktivnosti društva. Prepostavimo da investitor drži 48% glasačkih prava društva, što mu samo po sebi ne obezbeđuje moć, ali preostalih 52% glasačkih prava nalaze se u rukama velikog broja investitora, od kojih nijedan ne poseduje više od 1% ukupnog broja glasova¹⁵. U ovoj situaciji investitor ima moć i time kontrolu. Ako bi investitor imao, na primer, 46% ukupnih glasova, dva investitora imala po 26% glasova, a dva investitora po 1% glasova, tada investitor koji poseduje 46% glasova nema moć ni kontrolu, jer ostali investitori mogu prikupiti više glasova - sporazumom investitora koji poseduju po 26% glasova.
- b) Potencijalna glasačka prava drži investitor, drugi vlasnici glasova ili druge strane. Kako je već navedeno, pri utvrđivanju moći, pored postojećih, uzimaju se u obzir potencijalna prava koja mogu biti sadržana u opcijama na akcije, varantima, konvertibilnim preferencijskim akcijama i konvertibilnim obveznicama. Pri proceni treba razmotriti ne samo potencijalna prava koja ima investitor, već i potencijalna prava koja imaju druge strane jer realizacija ovih prava može promeniti relativno učešće investitora. Potencijalna prava, da podsetimo, moraju biti izvršna.

Investitor kome postojeća prava ne obezbeđuju moć može steći većinsko pravo glasa ako iskoristi potencijalna prava koja ima i time steći moć. Ako investitor „B“ drži 38% prava glasa društva „C“ koje je potencijalno kontrolisano i poseduje opcije na akcije ovog društva koje su tekuće, izvršne i in-the-money,

¹⁵ Videti: (2011)Challenges in adopting an applying IFRS 10, Ernst&Young r. 16

koje donose 20% dodatnih glasova, onda on ima moć nad društvom „C“. Pri tome treba razmotriti i sposobnost investitora da obezbedi novčana sredstva potrebna za iskorišćenje opcija.

Moguća je, razume se, i potpuno suprotna situacija, da investitor koji ima većinsko pravo glasa nad društvom koje je potencijalno kontrolisano tu kontrolu izgubi jer drugi investitori iskoriste svoja potencijalna prava. Na primer, ako investitor drži 60% glasačkih prava društva „B“, drugi investitor ima 40% glasačkih prava i poseduje opcije čije iskorišćenje mu donosi 25% glasova, onda prvi investitor može izgubiti kontrolu, ako su opcije izvršne, ako drugi investitor ima sredstava da ih iskoristi i ako ne postoje druge barijere za njihovo izvršenje.

- c) Polazeći od pretpostavke da se moć zasniva na pravu glasa, ugovorni aranžmani koji su povezani sa pravom glasa mogu investitoru dati moć tako što će druge investitore usmeriti kako da glasaju. Mnogo češće, međutim, usmeravanje se ne vrši kroz glasačka prava, već na druge načine, kao što su ugovori, koji, na primer, daju investitoru sposobnost da upravlja procesom proizvodnje, operativnim aktivnostima ili determiniše finansiranje društva koje je potencijalno kontrolisano.

Ponekad su odnosi između investitora i društva koje je potencijalno kontrolisano takvi da je teško proceniti da li investitor ima ili ne moć nad društvom. U takvim slučajevima može od pomoći biti razmatranje drugih dokaza da investitor ima kontrolu, kao što je sposobnost da imenuje ili opoziva ključnih menadžera društva, poseduje pravo da usmeri društvo da izvrši promenu transakcija, koje u značajnoj meri utiču na investitorovu izloženost promenjivom prinisu, ili pak posedovanje veta kojim se ta promena sprečava, dominacija procesom izbora članova upravljačkog tela društva i sl.

3. IZLOŽENOST PROMENJIVOM PRINOSU

Izloženost ili pravo na promenjivi prinos je drugi kriterijum koji treba da bude ispunjen da bi se smatralo da investitor ima kontrolu nad društvom koje je potencijalno kontrolisano. Prinos na ulaganje i od usmeravanja relevantnih aktivnosti može biti pozitivan, ali i negativan. Pri uvrđivanju izloženosti varijabilnom prinisu, pored prinosa koji nastaje neposredno od aktivnosti društva u koje je uloženo, treba dodatno uzeti u obzir i druga primanja investitora od društva. Na primer, ako investitor želi postići ekonomiju obima ili iskoristiti sinergetske efekte kombinovanjem poslovanja ili imovine društva sa sopstvenim poslovanjem ili imovinom, to će dovesti do izloženosti investitora promenjivom prinisu.

Veliki je broj različitih oblika u kojima se prinos može javiti. Tako se prinosom smatraju: dividende, fiksna kamata na kreditne hartije od vrednosti, varijabilna kamata na kreditne hartije od vrednosti, druge raspodele ekonomskih koristi i promene vrednosti ulaganja izvršenih u društvo, naknade za servisiranje sredstava i obaveza društva, naknade i izloženost gubicima po osnovu davanja kredita ili podrške za likvidnost, rezidualno učešće u imovini i obavezama društva pri njegovoj likvidaciji, poreske olakšice i pristup likvidnim sredstvima koja investitor ima od ulaganja u društvo, koristi od ušteda u troškovima, dostupnosti retkih proizvoda, ili druge izloženosti varijabilnom prinisu koji nisu dostupne drugim investitorima.

Ključna karakteristika prinosa je njegova promenjivost koja treba da proističe iz suštine odnosa investitora i društva koje je poten-

cijalno kontrolisano. U velikom broju slučajeva biće jednostavno dokučiti da je prinos varijabilan. To je slučaj sa dividendama na redovne akcije, naknadama za servisiranje sredstava i obaveza, koristima od ekonomije obima i sl. Fiksna kamata na kreditne hartije od vrednosti, iako nosi ovakav naziv, po svojoj suštini je varijabilan prinos, jer je investitor izložen kreditnom riziku. Visina prinosa je pod uticajem boniteta emitenta obveznica. Suprotno, unapred naplaćene naknade za provizije koje se ne moraju refundirati smatraju se fiksним prinosom.

Postojanje izloženosti varijabilnom prinisu od ulaganja u društvo ne znači da investitor ima kontrolu.

Kontrola prepostavlja i da investitor ima sposobnost da iskoristi moć nad društvom da bi uticao na iznos svog prinosa. Na primer, za zajmodavce je uobičajeno da su izloženi promenjivom prinisu od pozajmica sa varijabilnom kamatom koju naplaćuju od dužnika. Zajmodavac, međutim, nema kontrolu nad dužnikom ako nema sposobnost da utiče na plaćanja varijabilne kamate, što je najčešće slučaj.

3.1. Izloženost promenjivom prinisu u slučaju stečaja društva koje je potencijalno kontrolisano

U slučaju bankrotstva društva u kome investitor ima učešće, procena da li je investitor zadržao kontrolu zavisi i od toga da je i dalje izložen promenjivom prinisu, u relevantnim jurisdikcijama treba istražiti:¹⁶

- a) da li je društvo ograničeno u plaćanju dividendi investitorima zbog podnošenja prijave bankrotstva,
- b) da li su investitori izloženi varijabilnom prinisu po osnovu učešća u društvu uprkos bankrotstvu, na primer, da li će akcije društva zadržati bilo kakvu vrednost,
- c) da li investitor ima potraživanja za zajmove, ili druga finansijska učešća u društvu, tako da očekuje da će dobiti prinos ili su zajmovi bezvredni i
- d) da li investitor ima pristup drugim sinergijama od društva.

Jasno je da izloženost promenjivom prinisu u ovom slučaju zavisi ne samo od stečajnog prava već i od toga kakav je odnos između obaveza i vrednosti stečajne mase društva koje je u stečaju.

4. POVEZANOST MOĆI I PRINOSA: ODNOS AGENT–PRINCIPAL

Treći uslov za postojanje kontrole je da investitor mora imati sposobnost da koristi moć nad društvom da bi uticao na iznos prinosa. Veza između moći nad društvom i izloženosti varijabilnom prinisu od društva je od suštinskog značaja za kontrolu.

Investitor koji ima moć nad društvom, ali ne može da ima koristi od te moći, nema kontrolu nad društvom.

Investitor koji ima izloženost promenjivom prinisu od društva, ali ne može da usmerava aktivnosti koje u najvećoj meri utiču na prinos investitora, nema kontrolu nad društvom.

Tri investitora su osnovala društvo, tako da su investitori A i B uneli sredstva na kreditnoj osnovi, a investitor C ima minimalno učešće na vlasničkoj osnovi. Društvo se bavi prikupljanjem potraživanja i njihovom naplatom. Investitor B prenosi potraživanja društву, upravlja potraživanjima. Prinos investitora A je fiksna kamata, sredstva koja je uložio investitor B su namenjena pokriću gubitaka po

¹⁶ Videti: (2011) Challenges in adopting an applying IFRS 10, 1. r. 27.

osnovu nenaplate potraživanja, a po osnovu njih investitor ima pravo učešća u raspodeli preostalog prinosa.¹⁷ Kontrolu nad ovim društvom ima investitor B, jer on usmerava relevantne aktivnosti društva, izložen je promjenjivom prinisu na uložena sredstva, visina prinosa je pod uticajem njegovog upravljanja sredstvima društva.

ZAKLJUČAK

Nova definicija kontrole sadržana u MSFI 10 može se primeniti na sve entitete. Kriterijumi za identifikaciju kontrole su više fokusirani na način na koji se kontrola ostvaruje, a potom na njene osnove.

Investitor, da bi procenio da li ima kontrolu nad društвом koje je potencijalno kontrolisano, treba da utvrdi da li ima moć nad društвом, da li je prinos koji ostvaruje na ulaganja u varijabilan i da li je sposoban da koristi moć da bi uticao na visinu prinosa na ulaganja u društво. Tek potvrđan odgovor na svako od navedenih pitanja znači da kontrola postoji. Utvrđivanje postojanja kontrole društava grupe od strane matičnog društva u konvencionalnim grupama je relativno jednostavno budуći da se moć uglavnom nad društвima zasniva na većinskom pravu glasa, te da se zahvaljujući

većinskom pravu glasa usmeravaju relevantne aktivnosti društava i po osnovu toga ostvaruje varijabilan prinos.

Utvrđivanje postojanja kontrole kod entiteta za posebne svrhe je složenije. Moć proističe iz ugovora pa se razmatranje suštine aranžmana i procena odnosa investitora i društva s jedne i društva i ostalih ulagača s druge strane javlja kao neophodnost.

Iako je primena definicije povezana sa brojnim procenama koje mora izvršiti investitor, pravilna primena propisanih kriterijuma će obezbediti potpunost konsolidovanih finansijskih izveštaja i onemogućiti izbegavanje njihovog sastavljanja od strane matičnih društava.

IZVORI

1. Ernst&Young: (2011) Challenges in adopting an applying IFRS 10.
2. A Practical guide to iFRS – Consolidated financial statements, July 2011. <https://pwcinform.pwc.com/inform2/content?action...id...> preuzeto 10. 1. 2013.
3. A PRACTICAL GUIDE TO APPLYING IFRS 10 CONSOLIDATED FINANCIAL STATEMENTS AUGUST 2012, Grand Thorthon www.grantthornton.com/.../menuitem...

Abstract

Bodies that create standards, the IASB and FASB launched the audit project IAS 27. The result of that is IFRS 10 - Consolidated Financial Statements, in which the concept of control is set at a much larger scale. The new definition of control contained in IFRS 10 is applicable to all entities, and the criteria for identifying the controls are more focused on the way the control is realized and then to its basics.

In other to assess whether he / she has the control over a company that is potentially controlled, the investor must determine:

- does he / she has the authority over the company;
- Is the return earned on the investment variable and
- Is he / she able to use the authority to influence the level of investment in the company.

An affirmative answer to any of these questions means that the control exists. Establishing the existence of control with special purpose entities is more complex and the authority derives from the contract, and the assessment of arrangements and relations of investor and the entity on one side and entity and other investors on the other side appears as a necessity.

Although the implementation of the definitions is related to numerous estimates that must be made by the investor, correct implementation of the criteria provides completeness of the consolidated financial statements and prevents avoidance of their preparations by the parent companies.

Key words: IFRS 10, authority over the company, return.

¹⁷ (2011) Challenges in adopting an applying IFRS 10, Ernst&Young, r. 27.

UDK 339.7:[338.23+336.74
10.7251/FIN1301026S

Milko Štimac*
Jugoslav Jovićić**
Suzana Mirošević***

PREGLEDNI RAD

Aktivizam i društvenost tržišta

Rezime

Glavni tok ekonomiske misli, skoro tokom čitavog razvoja, pristupa tržištu kao neutralnom okruženju, u kome se odigravaju ekonomski procesi. Ovakav pristup prikladan je samo za krajnje apstraktna istraživanja, ali uvek ostaje izložen riziku da se u njemu dokaže nešto što u stvarnosti ne postoji, ili je malo verovatno da bi moglo postojati. Samo tržište je, naprotiv, veoma živ organizam, u društvenom, kulturnom i drugim značenjima, pored svog nesumnjivog ekonomskog sadržaja. Zbog toga bi istraživanje tržišta trebalo da podrazumeva otvorenost prema varijablama koje dolaze iz sfere društva, kulture, investicionog mentaliteta, ili još preciznije, tržište se ne može istraživati i zdvojeno od društva čiji pripadnici na njemu zadovoljavaju svoje interese. Tržište je složena struktura mreža koje se međusobno prepliću. Jedan od najočiglednijih primera je tržište kapitala, koje se paradoksalno smatra 'najčistijim' u ekonomskom smislu. Tržište kapitala sastoji se od barem dve mreže, na brojne načine utiče na društvo u kome je jedno od institucija, dok je istovremeno i samo izloženo različitim uticajima koji dolaze iz tog društva. Štaviše, ovi su uticaji potaknuti često zbivanjima na tržištu kapitala, sa koga onda ostvaruju određeni efekat na pripadnike društvene zajednice, čije reakcije, povratno, utiču na procese na tržištu kapitala.

Ključne reči: tržište, tržište kapitala, društvene institucije, tržišne institucije.

26

UVOD

U ovom radu nameravamo da se bavimo tržištem kao društvenom i ekonomskom institucijom, koja povezuje upravo ove dve najvažnije strane društvene realnosti, podjednako važne za svakog pojedinačnog člana određene zajednice, bilo da se procesima na tržištu bavi posredno ili neposredno. Tržište jeste ambijent u kome se odigravaju ekonomski tokovi, ali je istovremeno i više od toga – ono ima svoju strukturu, svoje autohtone institucije, ubućene pravno ili običajno, njegovi akteri imaju osobene interese i sopstvena viđenja njihovog zadovoljavanja. Svako bavljenje ekonomskom aktivnošću na mikronivou, na nivou pojedinačne delatnosti, prepostavlja sagledavanje svih uticaja na tu delatnost, kao i načina na koji bi se ti uticaji morali izbeći ako su štetni, ili ako su povoljni, iskoristiti u što većoj meri. Da bi se ovo moglo sprovesti i kako valja organizovati, neophodne su institucije koje se time bave, i koje prepoznaju ključne uticaje i o tome prenose informacije svima koji se bave nekom ekonomskom aktivnošću, bilo da se radi o svešteničkoj kasti zemalja starog veka, koja prati vremenske prilike i određuje vreme setve i žetve, bilo da se radi o modernim društvima sa berzama, trgovinskim komorama i predstavničkim telima.

Na nivou pojedinca, neizvesnost kojoj je izložen u bavljenju ekonomskom delatnošću, zbog količine uticaja kojоj takva delatnost može biti izložena, može se delimično, pa i sa određenim uspe-

hom, prevazilaziti gomilanjem iskustva. Međutim, svaka složenija delatnost, pružena kroz određeno vreme, sezonus, i koju obavlja više učesnika, zahteva određeni vid institucionalizacije. To može biti spontano nastala balkanska porodična zadruga sa starostom na čelu, ali i država kakvu danas poznajemo, a za koju Entoni Giddens tvrdi da je u dobroj meri bila u funkciji zaštite od privrednog rizika.¹ No, i jedna i druga svoje interese zadovoljavaju, odnosno mogu jedino zadovoljiti na instituciji koja objedinjuje ekonomske aktivnosti i društvene strukture nastale oko njih – na tržištu, tačnije rečeno u ekonomiji organizovanoj, uz manje ili veće uvažavanje, na tržišnim principima.

Organizacija neophodna za ekonomsku delatnost rađa određeni tip društvene zajednice, sa određenim načinima donošenja odluka, drugim rečima, formirajući institucije i procedure u njima. Tako formirana društvena zajednica, sa svim svojim društvenim procesima i aktivnostima, povratno utiče na ekonomsku delatnost. Ponekad je podstiče, ponekad podržava njen stalni razvoj, ali često je i uzrok njenog konzerviranja na određenom nivou i, time, nazadovanja.

Štaviše, u tom međudejstvu društvenog i ekonomskog, prevaga u apsolutnom smislu jednog ili drugog vodi urušavanju oba. Istoriski, najboljima su se pokazali sistemi – organizacije društvenih zajednica koje obezbeđuju da nosioci odlučivanja u ekonomskim i društvenim institucijama, odnosno da one same ne srastu jer je to

* Jugoslav Jovićić, Nezavisni univerzitet Banjaluka, jugoslav.jovicic@gmail.com.

** Milko Štimac, Komisija za harte od vrednosti Republike Srbije, milko_stimac@yahoo.com.

*** Suzana Mirošević, Nezavisni univerzitet Banjaluka, smirosavic@teol.net.

¹ „Trgovini, kao i drugim oblicima ekonomskog razvoja, uvek je potreban institucionalni okvir...”, i dalje: „država... u suštini predstavlja sistem za upravljanje rizikom. Osmišljena je tako da nas zaštitи od opasnosti za koje se nekada smatralo da zavise od volje bogova”, Anthony Giddens, „Runaway World,” Profile Books, London, 2002. (Izdanje na srpskom: *Odbegli svet*, Stubovi kulture, Beograd, 2005), str. 43. i 50.

uvek na račun jednog ili drugog, već da predstavljaju korektiv jedni drugima. Kao međuinstitucija, ona koja povezuje sve druge u sferi društvenog, sa svim ostalima u sferi ekonomskog – stoji tržiste.

1. TRŽIŠTE KAO OKRUŽENJE

Tržiste stoji na razmeđu ekonomskog i društvenog. Ono ih spaja, ali i obezbeđuje jasnu distinkciju između jednog i drugog. Ekonomskom pojmom tržiste čini da su procesi koji se na njemu sprovode ekonomski procesi, vezani pre svega za privredne tokove. U tom smislu, tržiste obezbeđuje okruženje i uslove u kojima različita dobra i usluge mogu postati kapital i dalje se kao kapital razvijati. Društvenim tržiste čini činjenica da se sve aktivnosti na njemu obavljaju između pojedinaca i grupa ljudi, manje ili više institucionalizovanih.

Tržišne aktivnosti jesu ekonomске prirode, ali kao i u slučaju kada postoji grupisanje ljudi, ne mogu se svesti samo na jednu oblast, koliko god složena i više značna ona bila. Između onih koji na tržisu deluju, uspostavljaju se i odnosi druge vrste, koji nisu prevashodno vezani za aktivnosti privrede, međutim, ni oni ne bi postojali da nije bilo tržista i grupisanja ljudi zbog određenih interesa na njemu.

U celokupnom svom razvoju, ekonomска teorija bavila se onim što se na tržisu dešava, zatim onim što na tržisu treba obezbediti da bi se neke pojave mogle desiti, te podjednako onim što bi bilo neophodno da se neke pojave spreče. Čak i sami tržišni procesi bivaju ogoljeni do krajnosti, lišeni onih koji ih sprovode i u potpunosti razdvojeni od njih.² Postaju tako niz dela bez jasnih motiva, odnosno svedena su na samo jedan motiv: zaradu, i to zaradu radi daljeg uvećanja privrednih aktivnosti. Postojanje drugih i drugaćijih interesa, poput poboljšanja kvaliteta života ili sigurnosti u ma kom obliku, ostajalo je izvan fokusa interesovanja ekonomskih misilaca.

I više od toga, ekonomika misao dugo vremena je nastojala da prekine svaku vezu između onoga što se na tržisu događa i bilo čega drugog osim delatnosti usmerene na uvećanje kapitala. Dakle, čak ni profita, ako bi se on posmatrao kao deo koji treba izdvajati za zadovoljenje nekih potreba mimo ekonomskih. U najboljem slučaju, ovakvo ponašanje ekonomskih aktera bilo bi svrstano pod pojam lične potrošnje.

Smatralo se da bi struktura tržista, njegov sastav, različitost institucija kroz koje se sprovode tržišni procesi, različitost samih procesa od tržista do tržista, na kraju i samo pojmovno definisanje tržista, odvlačili pažnju i resurse od onoga čime bi ekonomija trebalo da se bavi, a to su sami efekti onoga što se na tržisu dešava. Ti efekti zavise samo od tržišnih činilaca, sučeljavanja ponude i tražnje, na primer, dok se kulturološki deo ne samo može, nego i mora zanemariti da ne bi ometao suštinu proučavanja.

Tako Milton Friedman jasno i nedvosmisleno naglašava da je bit tržista na kome preovlađuje konkurentnost (za razliku od onih njegovih delova na kojima dominiraju država, ili monopolii druge

vrste) njegova bezličnost. Tu argumentaciju temelji na tome da nijedan od učesnika na tržisu ne može preduzeti ništa što bi bitno uticalo na uslove poslovanja bilo kog drugog tržišnog aktera. Zato su cene koje se na takvom, depersonalizovanom tržisu uspostavljaju prihvocene od svih, ne kao nešto nametnuto, već kao prirodno i samorazumljivo.³

Ni drugi pravci ekonomike misli ne doprinose previše razumevanju kategorije tržista. I oni se prevashodno bave onim što se na njemu dešava. Marksizam u svom glavnom toku tržiste prihvata samo kao još jednu pojavu koja služi utvrđivanju određenih društvenih odnosa. Na prvi pogled to podrazumeva određenu konotaciju društvenog u posmatranju tržista, ali samo površno. Određenje tržista kao takve pojave izostaje, a teorijska obrazlaganja se ne odnose više čak ni na same tržišne procese, koliko na obrazlaganje njihove štetnosti i potrebe za prevazilaženjem društvenom akcijom.

Pre Marksa, Adam Smit u „Bogatstvu naroda“ posebnu pažnju poslanja institucijama koje kreiraju pravni okvir za delatnosti na tržisu. Pravi i jasnu razliku između tržista radne snage i drugih vrsta tržista. Formuliše i prva konsekventno izvedena načela iz delatnosti tržišnih aktera („nevidičiva ruka tržista“). Ipak, ne određuje tržiste samo.

Kejnz će do svoje teorije doći uočavajući nesavršenosti tržista kao mehanizma postizanja ravnoteže u ekonomiji, između ponude i tražnje, kao i unutar pojedinih posebnih tržista – radne snage, na primer. Svojom analizom doći će do zaključka da je neophodno da se država više angažuje u problemima uklanjanja tih neravnoteža. Dakle, na određeni način dolazi do kontroverznog zaključka koji bi značio suspenziju, ako ne i trajno ukidanje tržista u pojedinim segmentima ekonomije.

Štaviše, na primeru berze pokazuje da se praćenje trendova svodi pre na pogađanje reakcija investitora nego na analizu ekonomskih faktora. Ali to uvođenje, bez sumnje društvenog elementa, ne znači njegovo dalje promišljanje, pre bi se moglo reći bežanje od njega i, ponovo, isticanje potrebe da se država umeša kao *deus ex machina* koji bi uvek znao koja je prava akcija neophodna u svakom određenom trenutku i svakom određenom segmentu ekonomskog. I tako se, bežeći od društvenog, dolazi do društvene političke institucije – države kao rešenja za probleme izazvane uplivom društvenog u ekonomsko.⁴

Ni savremeniji autori, kritičari neoliberalizma, neće tu dati ključan doprinos. Džozef Stiglic u svom delu „Ekonomija javnog sektora“ razmatra razne pojave vezane za tržiste i njegovu efikasnost, poput Pareto-efikasnosti; bavi se i posebnim, specijalizovanim tržistima, kao što je tržiste fjučersa, pa i u okviru njega posebnom potpojavom: njegovom neefikasnošću. O samom tržisu, ni na opštem nivou, ni na nivou pojedinačnih specijalizovanih tržista, nema razmatranja.⁵

Očigledno da se ekonomika misao mnogo više interesovala za ono što se na tržisu dešava nego za tržiste samo. Ono se smatralo nečim datim, što se samo po sebi podrazumeva, skoro na nivou ambijentalnog. U Makmilanovom *Rečniku moderne ekonomije* ono se definiše, kratko i bez ulaženja u bilo kakve detalje, kao „bilo koji

² „... ekonomiste zanima jedino oblikovanje cijena, a ne tržiste kao svojevrsna institucija,” i dalje: „... ekonomiste jedino zanima određivanje tržišnih cijena,” „Principles of Economic Sociology,” Richard Swedberg, Princeton University Press, 2003, ovde citirano prema izdanju na hrvatskom: „Načela ekonomike sociologije”, CID Podgorica i MATE Zagreb, 2008, str. 104–105.

³ „Ne postoji lično rivalstvo na kompetitivnom tržisu. Nema lične surevnijivosti. Proizvođač pšenice na slobodnom tržisu ne oseća lično rivalstvo, niti da je ugrožen, od strane suseda, koji mu jeste konkurenca. Suština kompetitivnog tržista je njegova bezličnost. Nijedan učesnik na njemu ne može da odredi uslove pod kojima će drugi učesnici moći da dodu do dobara ili posla. Svi cene prihvataju kao nešto dato na tržisu i niko ne može sam da ima veći uticaj na cenu od sasvim zanemarljivog, iako svi učesnici zajedno određuju cenu zdrženim efektom svojih pojedinačnih akcija“, „Capitalism and Freedom”, Milton Friedman, The University of Chicago Press, Chicago and London, 2002, p. 119–120.

⁴ „General Theory of Employment, Interest and Money,” John Maynard Keynes, BN Publishing, 2008, vidi takođe u: „Principles of Economic Sociology”, Richard Swedberg, u izdanju na hrvatskom na str. 112–113.

⁵ „Economics of the Public Sector,” Joseph E. Stiglitz, izdanje na srpskom „Ekonomija javnog sektora“, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008. Možda je još čudnije što se ovo delo, čiji je predmet ekonomija javnog sektora, nigde ne bavi preciznijim određenjem države kao pojave već se zadovoljava samo navođenjem broja i nekih vrsta institucija koje je (u Sjedinjenim Američkim Državama) čine.

kontekst u kome se obavljaju prodaja i kupovina roba i usluga".⁶ Metodološki, ovoj bi se definiciji moglo zameriti da jedan pojam određuje procesom koji je vezan za njega, dakle njim samim, odnosno tautološki. Očigledno da sama pojava tržišta nije ni bila predmet promišljanja već samo ono što ta pojava sa sobom nosi.

2. TRŽIŠTE KAO DEO DRUŠTVA

U pokušaju definisanja tržišta kao pojave, prva pretpostavka jeste to da ono nastaje i počiva na određenoj aktivnosti ljudi. Samo po sebi, to je toliko široko određenje, da ne govori ništa. Sve čime se društvene nauke bave, uključujući i ekonomiju, nastalo je iz nekih ljudskih aktivnosti. Priroda tih aktivnosti i način njihovog sproveđenja trebalo bi, međutim, onako kako ih otkrivamo, da nas dovedu do određenja pojma tržišta. Ipak, polazna pretpostavka ne sme se zanemariti, iako je široka i neodređena, jer ta činjenica, taj početak koji se vezuje za ljudsku aktivnost i koji time od tržišta čini društvenu pojavu, daće mu određeni pečat koji ne sme biti prenebregnut, jer će on do svakog detalja obeležiti ono što se na tržištu dešava.

Svedeno do kraja, svako tržište se sastoji od grupe ljudi. Njihovo grupisanje motivisano je zadovoljenjem naročitih interesa, ili preciznije rečeno, upravo zadovoljenje naročitih interesa dovodi ljudi u vezu, uspostavlja između njih odnose čija pletora čini tržište. Naročitost tih interesa vezana je za ekonomiju, za privrednu aktivnost, ali ne samo za nju u užem smislu reči. Sa njom su povezani čitavi skupovi drugih interesa, bilo da su neposredno iz nje izvedeni, bilo da se bez nje ne mogu zadovoljiti, a koji isto tako čine da ljudi između sebe nužno uspostavljaju određene odnose ne bi li ih ostvarili.

Zadovoljavanje interesa čini tržište stalno aktivnim, daje mu kao pojavi ključnu osobinu, a to je upravo: aktivizam. Ekonomisti klasične ekonomije ustvrdili bi da se na tržištu ponuda i tražnja kreću do uspostavljanja ravnoteže između njih, nakon čega razmena nastavlja da se ostvaruje na toj ravnotežnoj tački. Različitost individualnih interesa, pa čak i kad su objektivno istovetni – različitost njihovog individualnog poimanja čini da pomenuti ekilibrijum bude samo teorijska pretpostavka, stanje do kojeg bi se eventualno došlo ako se zanemare svi drugi faktori koji na tržištu postoje.

Do njega, međutim, ne dolazi, već tržišna kretanja osciliraju iznad i ispod ekilibrijuma, vođena individualnim doživljajem interesa i načinima njihovog zadovoljenja. Načini zadovoljenja interesa, potaknuće oblikovanje različitih slojeva tržišta, zatim različitih specijalizovanih tržišta, te različitih institucija za tržište u celini, kao i institucija za pojedine slojeve i pojedina specijalistička tržišta.

Tako smo došli do određenja tržišta kao društvene pojave, svojevrsne organizacije koja može biti manje ili više institucionalizovana, a koju čine akteri grupisani prema načinu zadovoljavanja interesa u različite tržišne segmente. Interesi, koji su *spiritus movens* delatnosti

tržišnih aktera, vezani su za ekonomiju, posredno ili neposredno, i po svojoj prirodi ne mogu se zadovoljiti jednokratno nego u stalno aktivnom procesu nužnosti ponovnog i pokušaja što boljeg zadovoljenja. To tržištu daje stalno aktivnu prirodu, čini od njega složenu strukturu aktivnih procesa, koje u njegovim institucijama vode tržišni akteri.

Tržišni akteri ne postoje samo na tržištu. Oni su za njega vezani dok učestvuju u procesima zadovoljenja svojih naročitih interesa. Oni postoje i aktivni su i mimo tržišta. I kao pojedinci i kao korporacije, oni se, zajedno sa čitavim tržištem, nalaze u određenom društvu, deo su određenih društvenih struktura. Na tržištu se bore za ekonomski interes, ali zadovoljavaju i društvene interese. Aktivnosti koje na tržištu preduzimaju odslikavaju se i na društvo. Položaj koji sebi na tržištu uspostave, menjaće i njihov položaj u društvu.

Tržište je uronjeno u ukupnu društvenu strukturu u kojoj osim ekonomskih dominiraju i drugi interesi. Do koje mere će pripadnici nekog društva biti i akteri tržišta, zavisi od toga kakve i kolike interese će moći na njemu da ostvare.⁷ To opet zavisi od organizacije samog društva, političkog sistema koji može biti više ili manje naklonjen tržištu, pa time i od značaja tržišta za društvo i sve njegove pripadnike.

Kako objašnjava Maks Veber u svom delu „Privreda i društvo,⁸ u plemenskom društvu tržište se kao pojava javlja sporadično, pri susretu dva plemena. Nikakva institucionalizacija ne postoji, niti postoji razmena unutar društvene zajednice – tržište se doživljava kao nešto strano, spoljno u odnosu na zajednicu. Tek sa daljim razvojem društvene zajednice ustaljuju se posebni slojevi unutar društva, od kojih je onaj trgovacki vezan svojom egzistencijom isključivo za razmenu, pa se tako oko te delatnosti stvara lokalno tržište, tržište unutar zajednice. To omogućava njegovu prvobitnu institucionalizaciju.

Sopstvene institucije na tržištu se stvaraju i kada se u srednjem veku oblikuju prva specijalizovana tržišta, sajmovi kao tržišta za trgovce. Uz institucije formalizuju se i pravno normiraju odnosi između trgovaca,⁹ što povećava sigurnost poslovanja, ali i dodatno učvršćuje položaj trgovaca unutar respektivnih društvenih zajedница. Trgovci dobijaju i dodatnu zaštitu od lokalnih vladara, svakako na ime danka koji im ostavljaju od svoje delatnosti.¹⁰ No, to je već značilo da država obezbeđuje tržište određenim merama. Povećavanje opsega zaštite tržišta i teritorijalno i kvalitativno, sa povećanjem teritorija stapanjem oblasti u nacionalne države, kao i menjanjem karaktera samih institucija koje čine državu, stvorice okvir u kome će se oblikovati nacionalno tržište.

I opet će status koji će sebi izboriti akteri na tržištu, ovoga puta ne samo trgovci, povratno uticati na društvenu strukturu, na raspored moći unutar institucija i na formiranje određenih društvenih procesa i državnih politika. Prvo svetsko tržište biće formirano već na prelasku iz devetnaestog u dvadeseti vek, da bi se zatim urušilo na nacionalne nivoje još jednom, te u drugoj polovini prošlog veka postepeno narastalo do sadašnjeg globalnog tržišta.

⁶ MacMillan Dictionary of Modern Economics, David W. Pierce (General editor), Palgrave MacMillan of Hounds Mills, 2003, ovde citirano prema izdanju na srpskom: Mekmilanov rečnik *Moderna ekonomija*, Dejvid V. Pirs, Dereta, Beograd, 2005, str. 509.

⁷ Ričard Svedberg u svojoj knjizi „Načela ekonomске sociologije“, sugerira da se veza tržišta i društva može smeriti pomoću pet parametara: a) dobrovoljnost pristupa tržištu i korišćenja njegovih procesa; b) stepen zavisnosti pojedinih pripadnika društva od tržišta i onoga što se na tržištu događa; c) tip interesa (politički, ekonomski...) čijem zadovoljenju neki pripadnik društva daje prioritet; d) ekonomska moć, koja predstavlja mogućnost da se drugi akteri bez prisile navedu na određeno delovanje na tržištu; e) interes političkih aktera neposredno zavisi od količine resursa koja se na tržištu promeće, time i od ukupne zavisnosti društva od tržišta. – „Principles of Economic Sociology“, Richard Swedberg, Princeton University Press, 2003 (izdanje na hrvatskom: „Načela ekonomске sociologije“, CID Podgorica i MATE Zagreb, 2008).

⁸ „Gesellschaft und Gemeinschaft,“ delo objavljeno prvi put 1922. godine.

⁹ Lex mercatoria u latinskoj, Law Merchant u engleskoj redakciji.

¹⁰ U periodu srpske despotovine, u kasnom četraestom i ranom petraestom veku, za bavljenje trgovinom trgovac je morao da dobije posebno odobrenje – „diplomu“ despotove kancelarije, koja mu je obezbeđivala ne samo zaštitu despotovih oružnika, nego i fizički pristup trgu na beogradskom dunavskom pristaništu, koji je služio kao sastajalište trgovaca, skoro kao berza u današnje vreme; štavše, despotova „diploma“ obezbeđivala je i međunarodnu zaštitu trgovcu, budući da je bila priznavana kao putna isprava i uvažavana od strane drugih lokalnih vladara. Prema: „Ilustrovana istorija Beograda“, Dr Marija Ilić-Agapova, izdanje Biblioteke Opštine grada Beograda, Beograd, 1933.

U tom stepenu razvoja tržište se oblikovalo pod uticajem sve većih međunarodnih korporacija, ali je i ono njima omogućilo poslovanje na široj teritoriji, i po svim mogućim specijalizacijama. Globalno tržište takođe ima svoje institucije, od Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda, preko Svetske trgovinske organizacije, do Međunarodne organizacije regulatora tržišta kapitala, koje se trude da harmonizuju uslove poslovanja u sve većem broju nacionalnih tržišta, čineći od njih tek delove globalne mreže.

3. MREŽNA STRUKTURA TRŽIŠTA

Tržište će, tako, menjati društveni milje, tržišni interesi će učiniti da se menjaju i društvena struktura i društvene institucije. Očigledan je primer nastanka posebnog sloja trgovaca sa širenjem privrednih aktivnosti i postepenim narastanjem potrebe za razmenom dobara. Velimir Bajkić, profesor Beogradskog univerziteta između dva svetska rata, u jednom od svojih članaka, na veberovski način objašnjava razloge i značaj nastanka posebnog sloja u društvu koji se bavi razmenom.

Štaviše, period u kome se to u istoriji dešavalo on upravo zbog toga smatra iskorakom od varvarstva ka civilizaciji. Razmena zahteva komunikaciju, što one (trgovce) koji joj se posvete i na njoj zasnuju sopstvenu egzistenciju upućuje na takvu delatnost koja ruši barijere i uspostavlja veze među različitim zajednicama. Od trgovачke delatnosti, preko trgovачkih sabirališta do kulturnih centara prirođan je put i sasvim logičan razvoj. Dakle, tržište je mnogo više od „sabirališta“ trgovачkih puteva, ono je osnov kulturnog i svakog drugog društvenog napretka.¹¹

I obratno, zamiranje trgovine, gašenje tržišta, dovodilo je i do zamiranja kulturnih centara, pa i do nestanka čitavih naroda i država. Primer trgovaca i razvoja njihove delatnosti može se pratiti od nastanka tržišta do danas, sa svim menama i uticajima koji su trgovci činili na ekonomiju, ona na njih i preko njih na društvo, da bi se takav uticaj preneo povratno, u nešto drugačijem obliku, na ekonomiju.

Theoretičari koji se danas bave naučnom disciplinom koja proučava tržište kao društvenu pojavu, ekonomskom sociologijom, te upravo opisanom spregom između tržišta i društva, različito su objašnjavali način funkcionisanja tržišta. Njima je zajedničko što ih sam odnos ponude i tražnje kao uzročnik svega što na tržištu treba proučavati ne zanima, štaviše smatraju da se funkcionisanje tržišta na tom osnovu ne može valjano naučno obrazložiti.

Njihovo polazište proučavanja tržišta jesu interesi i njihovi nosioci u društvu. Poklapanje interesa učiniće i da se akcije onih koji teže njihovom zadovoljenju mogu grupisati. Grupisanje će dovesti do stvaranja različitih struktura na tržištu, koje mogu poprimiti i oblik institucija, onda kada se njihovo funkcionisanje formalizuje i podvrgne normiranim procedurama.

Odnosi između pripadnika različitih grupa biće tržišni, odnosno težiće stanju kakvo opisuje Friedman u citiranom odlomku o bezličnosti tržišta; biće, dakle, tržišni odnosi u užem smislu reči. Prema navodima Brajana Uzija, pored ovih odnosa postojaće i

odnosi posebne vrste, oni koji se uspostavljaju između pripadnika unutar jedne grupe, koje on naziva „ukorenjenim“ odnosima. Oni počivaju na poverenju koje vlada unutar grupe.¹² Važno je primetiti da te grupe nisu društvene, nastale zbog društvene solidarnosti, tipa manjina, na primer. Radi se o grupama koje se formiraju oko ekonomskih interesa. Sam Uzi je proučavao firme u Njujorku koje se bave konfekcijom.

Nijedno tržište ne počiva samo na bezličnim tržišnim vezama, niti samo na onim ukorenjenim. Uvek se radi o kombinaciji te dve vrste odnosa i veza, jer bi ukorenjene veze bez tržišnih vodile u kartel, a same tržišne je nemoguće uspostaviti zbog društvenosti samog tržišta, odnosno činjenice da tržište počiva na delatnosti ljudi čija je prirodna sklonost da se udružuju radi postizanja određenog cilja.

Nešto ranije, Vejn Bejker je na analizi tržišta hartija od vrednosti pokazao istovremeno postojanje bar dva mrežna tržišta, sa različitim stepenima društvene integrisanosti. Manje mreže imaju gušće i učestalije kontakte i veze između svojih pripadnika, dok su kontakti i veze između pripadnika šire mreže redi.¹³ Tržište hartija od vrednosti predstavlja očigledan primer uže mreže, koju čine brokeri, dok bi širu mrežu činili svi drugi tržišni akteri koji preko brokera trguju hartijama od vrednosti.

Brokeri komuniciraju frekventnije i fokusirano samo na ono što se odnosi na hartije od vrednosti, pa su i njihove informacije pravovremene i kvalitetne. Drugi tržišni akteri, grupisani oko drugačijih interesa, koji se ne bave samo investiranjem na berzi, između sebe ne razmenjuju informacije isključivo o ceni hartija od vrednosti i njihovim trendovima. Informacije dobijaju posredno, preko medija i od samih brokera, te onda na osnovu tih informacija donose svoje poslovne odluke.

Ovde je bitno napomenuti da se ne radi o informacionoj asimetriji, odnosno da brokeri imaju drugačije informacije od klijenata. To sa današnjom regulativom tržišta kapitala, te razvijenošću samih medija, jednostavno nije moguće, ili je moguće na nivou incidenta (teško kažnjivog, uostalom). Način prihvatanja informacije i reakcije na nju biće drugačiji kod brokera, a drugačiji kod nekog kome trgovanje hartijama od vrednosti nije primarni posao.

To nas u ovom primeru dovodi do zaključka da cena neke hartije od vrednosti nije proizvod neke jednoznačne akcije tržišnih aktera već složenije delatnosti, koja se uspostavlja između pripadnika uže i šire tržišne mreže i unutar tih mreža, u ovom slučaju brokera i njihovih klijenata. Sam Bejker zaključuje da društveni strukturni obrasci dramatično utiču na smer i veličinu promenljivosti cene.

Ni po Uziju ni po Bejkeru, niti po drugim teoretičarima ekonomske sociologije, ne znači da je tržište manje efikasno zbog društvene strukturiranosti, niti da grupisanje na njemu treba posmatrati kao uvod u diskriminaciju nekih grupa u odnosu na ostale grupe. Dobrovoljnost učešća se kod svakog tržišnog aktera podrazumeva. Prisila bilo koje vrste poništava tržište, koje može da funkcioniše samo na osnovu individualnog poimanja interesa i individualnog odabira instrumenata za zadovoljenje interesa.

Strukturiranost tržišta samo znači da postoji više načina da se do zadovoljenja određenog interesa dođe, pa time povećava i mogućnost efikasnosti aktivnosti preduzetih na tržištu. Ako to nije moguće

¹¹ „Razmena dobara koja je povukla za sobom saobraćaj ljudi, predstavlja međašnu tačku za prelaz iz varvarstva u civilizaciju. Razmena zahteva da joj se posveti čitav život i tako se razvija poziv trgovca koji u to rano vreme nema još nikakva posla u okviru zajednice, nego predstavlja živu vezu između različitih... trebaju ga (narodi trgovca, prim. aut.) kao posrednika. On je jedina veza među njima, on jedini zna više jezika, poznaje razne običaje, prenosi tekovine jednih drugima. Trgovачki putevi su ujedno putevi kulture. Ako je geografski položaj bio povoljan, onda je sabiralište tih puteva postalo kulturni centar za jedno veće područje, i za duži period...“, „Izabrani spisi“, Velimir Bajkić, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 440.

¹² „Social Structure and Competition in Interfirm Networks: The Paradox of Embeddedness“, Brian Uzzi, 1997, ovde citirano prema: „Principles of Economic Sociology“, Richard Swedberg, Princeton University Press, 2003 (izdanje na hrvatskom: „Načela ekonomske sociologije“, CID Podgorica i MATE Zagreb, 2008, str. 125–126).

¹³ „Markets as Networks“, Wayne Baker, 1981, ovde citirano prema: „Principles of Economic Sociology“, Richard Swedberg, Princeton University Press, 2003 (izdanje na hrvatskom: „Načela ekonomske sociologije“, CID Podgorica i MATE Zagreb, 2008, str. 124–125).

unutar iste tržišne grupe, napraviće se iskorak prema pripadnicima drugih grupa. Tačnije, istovremeno će se ići na zadovoljenje interesa prema svim potencijalno zainteresovanim grupama i njihovim pripadnicima.

Javno isticanje hartije od vrednosti na prodaju pruža svima podjednaku priliku da je kupe; hoće li biti prodata unutar gušće mreže brokera, ili će je kupiti neko iz mreže šireg tržišta, stvar je procene samih tržišnih aktera. Pretpostavka je samo da će, pri postojanju jednakih uslova i informacija za sve, drugi brokeri biti skloniji da je kupe zato što im je to osnovna delatnost i zato što se oni bave obrtom hartija od vrednosti, jer od toga žive.

4. OSOBENOST TRŽIŠTA KAPITALA

Tržište kapitala u strukturi tržišta zauzima posebno mesto. Izdvojeno je naročitim osobenostima svog predmeta trgovanja, posebnim institucijama, kao i načinima poslovanja na njemu. Po izdvojenosti i osobenosti u odnosu na druge delove ukupnog tržišta može se porediti samo sa tržištem radne snage, čiji je predmet u istoj meri osoben u odnosu na ono što se promeće na ostalom delu tržišta.

Predmet prometanja na tržištu kapitala je kapital u svom čistom obliku, lišen pojavnosti u vidu određenog dobra, robe ili usluge. Kada dođe do tržišta kapitala, on je već ostvaren, nije više samo potencijal, uspavana vrednost, kako ga kvalificuje Hernando de Soto, u nekom dobru.¹⁴ Dobro na osnovu kojeg je nastao već se našlo u prometu i uspostavilo određeni odnos, bilo kapital-odnos, bilo dužničko-poverilački odnos. Prema tome, predmet trgovanja oko kojeg se organizuje tržište kapitala izведен je iz nekog primarnog odnosa. Taj primarni odnos može biti vlasnički, ako je nastao na ulaganju u određeno preduzeće, ili dužničko-poverilački, ako je nastao na osnovu zajma. Dobra su već pretvorena u kapital: novac, ili neko nematerijalno dobro, ili mašine, već su investirani, uloženi i time stavljeni u promet i pretvoreni u kapital.

Od ulaganja do čistog ostvarenog kapitala u slobodnom prometu neophodno je prevaliti još jednu instancu. Kapital se teško može materijalizovati u svakodnevnom životu, on se stvara i postoji samo u prometu, samo dok je aktivan. Da bi se njime moglo trgovati nezavisno od dobara za koje je vezan i od kojih nastaje, treba ga izraziti na prepoznatljiv i univerzalno samerljiv način. Potrebno ga je standardizovati i formalizovati. Odnos koji se uspostavio ulaganjem dobara i njihovim stavljanjem u promet normiran je, standardizovan i formalizovan – poprimio je oblik hartije od vrednosti. U obliku hartije od vrednosti, ili standardizovanog terminskog ugovora, kapital živi i promeće se na tržištu kapitala. Tom standardizacijom i formalizacijom podignut je na nivo koji je izведен iz prvobitnog odnosa, apstrahovan je iz njega i delimično emancipovan od njega.

Ovaj proces u sebi nosi jednu protivrečnost jer na taj način kapital u svojoj materijalnoj emanaciji, vrednosnici ili ugovoru, biva idealizovan, i približava se obezličenoj vrednosti, kakvu predstavlja na primer, novac. Tako se i može prometovati nezavisno, ili skoro nezavisno, od materijalnog dobra i konkretnog odnosa na osnovu kojeg je nastao. Štaviše, tako idealizovan, on nastavlja svoj ekonomski život u prometu na tržištu kapitala, potvrđujući se, odnosno ostvarujući svoju vrednost iznova sa svakom zaključenom transakcijom.

5. NEKI EFEKTI TRŽIŠTA KAPITALA

Davanje kapitalu samerljivog, i time lako razmenjivog oblika, omogućuje i njegovu veliku pokretljivost. Drugim rečima, obezbeđuje i do krajnosti mogućeg olakšava upravo ono što mu prvobitno omogućuje i nastanak – jednostavno i stalno stavljanje u promet. Što je veća masa kapitala formalizovana i obezličena na tržištu kapitala to je veća i mogućnost za njegovu brzu i efikasnu alokaciju u ekonomiji, pa su time i učinci ekonomije, koju tržište kapitala pokriva svojom aktivnošću, veći.

Nil Ferguson će u svom „Usponu novca“ ustvrditi da je jedan od razloga istorijskog zaostajanja ekonomije Kine u periodu pre kraja dvadesetog veka upravo odsustvo tržišta kapitala.¹⁵ Brojne su prednosti koje tržište kapitala privredi i njenim delatnicima omogućuje svojim razvitkom. Pre svega, to je prevazilaženje dve osnovne protivrečnosti kapitala, one koja proističe iz njegove vezanosti za ličnu svojinu, i one koja je proistekla iz vremenske dimenzije neophodne za njegovo oplodenje. Nijedna druga institucija ne može jednostavnije, dugoročnije i efikasnije da ih reši.

Tržište kapitala omogućuje i nastanak, rast i održanje srednjeg sloja u društvu, obezbeđujući pristupnost malih ulagača velikim privrednim poduhvatima. Tako se širi mreža privatnog vlasništva, koja deluje stabilizujuće na svako društvo. Jednom uznapredovala srednja klasa će vršiti stalni pritisak na demokratizaciju društva. Diktaturu u Čileu srušila je srednja klasa, narasla zahvaljujući merama pobornika Čikaške škole, koje su doprinele širenju tržišta kapitala.¹⁶ Transparentnost trgovanja, simetričnost informacija, javnost delovanja i izloženost ključnih aktera javnosti, valja i to napomenuti, čine tržište kapitala ključnom institucijom u suzbijanju korupcije. U svom razvijenom obliku tržište kapitala spaja najznačajniji deo ekonomije neposredno sa društvom; omogućuje svakom pripadniku društva da i sa minimalnim ulogom deli odgovornost, ali i učeće u uspehu ukupne ekonomije u kojoj radi. Tako obezbeđuje i vlasničku demokratiju, bez koje ni politička ne može da se stabilizuje.

ZAKLJUČAK

Struktura tržišta viđena kao sistem različitih grupa, međusobno umreženih, sa isprepletanim putevima zadovoljenja interesa, daje sliku koja pruža mnogo podataka o načinu na koji funkcioniše tržište i kako se na njemu postižu određeni efekti. U jednoj takvoj strukturi lako je i logično objasniti i prihvati ono o čemu govori Džordž Soros, uvođeći u analizu kretanja na finansijskim tržištima pojam „refleksivnost“.¹⁷ Kretanja na tržištu, naročito u doba krize, u ovakvim strukturama lakše su samerljiva.

Shvatanje tržišta kao društvene pojave posebno je važno za onaj njegov deo koji se između kriza objašnjava skoro isključivo matematičkim modelima – za tržište kapitala. Neuspeli Blek-Šolsovog modela vrednovanja opcija primer je kako skoro savršen matematički model može doživeti neuspeli zbog društvenih okolnosti, odnosno varijabli koje dolaze iz sfere društvenog i političkog, pa im sledstveno nije mesto u matematičkom modelu.¹⁸

Posebno je važno imati u vidu da se kretanja na tržištu kapitala ne mogu valjano promišljati bez shvatanja značaja koji tržište kapitala ima u ukupnom ekonomskom i društvenom sistemu. Iz tog će položaja proizaći i način i vrste dejstva društvenih struktura

¹⁴ „Kapital... je... uspavana vrednost“, „The Mystery of Capital“, Hernando de Soto, Black Swan, 2001, p. 43.

¹⁵ „The Ascent of Money“, Niall Ferguson, 2008, izdanje na srpskom: „Uspon novca, finansijska istorija sveta“, Plato, Beograd, 2010, str. 287.

¹⁶ O tome detaljnije takođe u „The Ascent of Money“, Niall Ferguson, str. 212–219, srpsko izdanje.

¹⁷ „The Crisis of Global Capitalism“, George Soros, Public Affairs, New York, 1998.

¹⁸ Detaljno o tome u: „The Ascent of Money“, Niall Ferguson, 2008, izdanje na srpskom: „Uspon novca, finansijska istorija sveta“, Plato, Beograd, 2010, str. 319–332.

na tržište kapitala. Tek sa takvim shvatanjem moguće je doći do svršishodnijih saznanja o njegovom značaju za društvo u celini, te za njegov uticaj na društvenu strukturu, dakle, na sfere u kojima ono postoji, organizuje se i deluje.

IZVORI

1. Ferguson, Nil, *Uspor novca – finansijska istorija sveta*, 2010, Plato, Beograd
2. Fihte, Johan Gotlib, *Zatvorena trgovačka država*, 1979, Nolit, Beograd
3. Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, 2002, The University of Chicago Press, Chicago and London
4. Galbraith, John Kenneth, *Money Whence It Came, Where It Went*, 1976, Bantam Books, Toronto, New York, London
5. Gidens, Entoni, *Odbegli svet* [Anthony Giddens, *Runaway World*, 2002], 2005, Stubovi kulture, Beograd
6. Guala, Frančesko, *Filozofija ekonomije*, 2010, CID, Podgorica i Politička kultura nakladno-istraživački zavod, Zagreb
7. Hayek F. A., *The Road to Serfdom*, 1994, The University of Chicago Press
8. Keynes, John Maynard, *General Theory of Employment, Interest and Money*, 2008, BN Publishing
9. Lendis, Dejvid, *Bogatstvo i siromaštvo nacija* [Landes, David S., *Wealth and Poverty of Nations*, 1998], 2004, Stubovi kulture, Beograd
10. Malkiel, Burton G., *A Random Walk Down Wall Street*, 1999, W. W. Norton & Company, New York, London
11. Marks, Karl, *Kapital*, 1964, Kultura, Beograd
12. Matić, Milan, *Liberalizam, populizam i demokratija*, Službeni list SRJ i Institut za političke studije, Beograd, 2002.
13. Nocera, Joseph, *A Piece of the Action*, 1994, Simon & Schuster, New York
14. Oxford Handbook of Political Economy, 2008, Oxford University Press
15. Pareto, Vilfredo, *Manuel d'économie politique*, 1927, ed. Marcel Giard, Paris
16. Pirs, Dejvid V., *Mekmilanov rečnik Moderna ekonomija*, 2005, Dereta, Beograd
17. Prokopijević, Miroslav, *Sloboda izbora*, 2010, Zavod za udžbenike, Beograd
18. Ritter, Lawrence, Silber, William i Udell, Gregory, *Principi novca, bankarstva i finansijskih tržišta* [Principles of Money, Banking and Financial Markets, 1974], 2009, Udrženje banaka Srbije, Beograd
19. Smith, Adam, *The Wealth of Nations*, 1991, Alfred A. Knopf, New York, London, Toronto
20. Soros, George, *The Crisis of Global Capitalism*, 1998, Public Affairs, New York
21. Soto, Hernando de, *The Mystery of Capital*, 2001, Black Swan
22. Stiglitz, Joseph E., *Ekonomija javnog sektora*, 2008, Ekonomski fakultet, Beograd
23. Swedberg, Richard, *Načela ekonomske sociologije*, 2008, CID Podgorica i MATE Zagreb
24. Vukotić, Veselin, *Konstitucionalna ekonomija*, 2005, ISSP, Podgorica
25. Weber, Maks, *Selections in translations*, 2007, Cambridge University Press
26. Bajkić, Velimir, *Izabrani spisi*, 2009, Službeni glasnik, Beograd
27. Veber, Maks, *Privreda i društvo*, I-II, 1976, Prosveta, Beograd
28. Ilić-Agapova, Dr Marija, *Ilustrovana istorija Beograda*, 1933, izdanje Biblioteke Opštine grada Beograda, Beograd
29. Mijatović, Čedomilj, *Izvod iz politične ekonomike*, 1867, Državna štamparija, Beograd
30. Mijatović, Čedomilj, *Istorijska trgovina*, 1893, Knjižara D. M. Đorića, Beograd

Abstract

The main stream of economic theory, almost through its whole development, attempts to treat market as neutral environment, in which economic processes are taking place. This approach can only be justified for highly abstract researches, exposed to danger of proving something which in reality does not exist, or is hardly possible to exist. On the contrary, the market itself is very vivid organism, in societal, cultural and other senses, apart from its economic content. Thus, to research the market, should mean to be open to variables that are coming from society, culture, investment mentality, or more exactly, one cannot research the market cut out from the society whose members are honoring their interests in it. Market is complex structure of networks overlapping each other. One of the most obvious examples is securities market, which is contradictory considered to be the 'purest' in economic sense. Capital market itself consists of at least two networks, and has numerous effects on the society in which it is institutionalized, and at the same it is exposed to various influences coming from the society. Furthermore, these influences are often originated from the capital market, then make certain impact among the members of the society, whose reactions are, vice versa, influencing processes in the capital market.

Key words: market, capital market, societal institutions, market institutions.

UDK 339.923:061.1EU]:336.02
10.7251/FIN1301032G
Miroslava Grujić Kalkan*

PREGLEDNI RAD

Fiskalna pravila u Evropskoj uniji i stabilizacija

Rezime

Fiskalni sistem EU igra važnu ulogu u završnici tržišne integracije EU i omogućava nužni nivo kohezije za održanje postojećeg stepena ekonomske i političke integracije EU. Struktura fiskalnog sistema EU svodi se na budžet EU kao jedini instrument provođenja fiskalne politike sa središnjeg, supranacionalnog nivoa EU. Ostatak fiskalnog sistema se može posmatrati kao skup raznih pravila i dogovora preko kojih zemlje članice harmonizuju i koordiniraju ostale segmente fiskalne politike.

Evropska unija je utvrdila jedinstveni institucionalni okvir u cilju unapređenja svojih vrijednosti, postizanja svojih ciljeva, očuvanja svojih interesa, kao i obezbjeđenja koherentnosti, efikasnosti i kontinuiteta svojih politika i akcija.

Fiskalna pravila EU koja su su sadržana u Mistroškim kriterijumima konvergencije i Paktu o stabilnosti i rastu, refleksija su stvaranja EMU usmjereni primarnom cilju - stabilnosti cijena. Skoro sve zemlje članice EU podržale su uvođenje novih fiskalnih pravila kojima se zakonski jača postojeće fiskalno pravilo o maksimalnom odnosu duga prema BDP-u, kao i pravila o niskom strukturnom fiskalnom deficitu.

Ključne riječi: fiskalni sistem, Evropska unija, institucionalni okvir, fiskalna pravila, stabilizacija, javni dug, BDP, fiskalni deficit.

32

UVOD

Javne finansije, odnosno fiskalni sistem uvijek su ležali na granici političkog i ekonomskega aspekta bilo koje države i ili integracije. U slučaju EU, fiskalni sistem je ogledalo nivoa razgraničenja između tržišne integracije i jače političke unije. Fiskalni sistem EU igra važnu ulogu u završnici tržišne integracije EU i omogućava nužni nivo kohezije za održanje postojećeg stepena ekonomske i političke integracije EU.

Fiskalni sistem EU ne može se u potpunosti posmatrati i izgrađivati u skladu sa optimalnom teorijom javnih finansija. Osnovni instrument koji EU stoji na raspolažanju u provođenju svojih politika je regulacija, umjesto zajedničke (jedinstvene) politike i ili pozitivne integracije. Takav okvir političke intervencije ograničava razvoj klasičnog sistema javnih finansija, te uključuje teoriju javnog izbora u analizi i izgradnji fiskalnog sistema EU.

Budžet EU je jedini instrument provođenja fiskalne politike sa središnjeg, supranacionalnog nivoa EU. Ostatak fiskalnog sistema se može posmatrati kao skup raznih pravila i dogovora preko kojih zemlje članice harmonizuju i koordinišu ostale segmente fiskalne politike. To se prvenstveno odnosi na harmonizaciju oporezivanja, te na koordinaciju stabilizacijskih fiskalnih (budžetskih) politika kroz Pakt o stabilnosti i rastu te Mistroške kriterijume konvergencije, odnosno najnoviji Evropski fiskalni pakt, koji uključuje stroža budžetska pravila za zemlje potpisnice i automatske sankcije za one koje ih krše, a koji je stupio na snagu 1. januara ove godine.

Potreba uvođenja fiskalnih pravila može se opravdati stanovištem da se kod većine zemalja pojavljuju prekomjerni deficiti, posebno nakon ulaska u monetarnu uniju. Osnovni cilj ovih pravila je sprečavanje pojave prekomjernih budžetskih deficitata, sve u svrhu osiguranja fiskalne discipline, razumnog upravljanja javnim finansijama i očuvanja ekonomske stabilnosti unutar Ekonomske i monetarne unije. Fiskalne restrikcije proizašle iz tih kriterijuma prvenstveno su rezultat straha da preveliki deficit i javni dug zemalja članica može uticati na rast kamatnih stopa u drugim članicama EMU, što može bitno uticati na stabilnost cijena. Ako se želi pristupiti Ekonomskoj i monetarnoj uniji, potrebno je poštovati njihova pravila, a to je implementacija politike Pakta o stabilnosti i rastu, te Mistroških kriterijuma konvergencije, odnosno Evropskog fiskalnog pakta.

1. FISKALNI SISTEM EVROPSKE UNIJE

Zbog političkih i konstitutivnih ograničenja koja se danas odnose na konfederacije kao što je Evropska unija, fiskalni sistem EU je relativno malen i nerazvijen u odnosu na fiskalne sisteme "klasičnih" nacionalnih država. U izgradnji fiskalnog sistema i fiskalnih odnosa u EU nije se mogla u potpunosti koristiti tradicionalna teorija javnih finansija.

U Evropskoj uniji je bilo potrebno izgraditi takve fiskalne odnose s kojima bi:¹

* Poreska uprava Republike Srbije, e-mail: pjsokolac@poreskaupravars.org.

¹ Mihaljević, D.: *Theory and Practice of Confederate Finances*, P.B. Sørensen (ed.), Public Finance in a Changing World. Palgrave Macmillan, 1998, str. 208.

1. zemlje članice EU zadržale visok stepen političke i konstitutivne nezavisnosti,
2. "supranacionalni" ili konfederalni nivo vlasti imao bi samo ona ovlašćenja koja su mu zemlje članice dodijelile,
3. fiskalna pravila utvrđena na konfederalnom nivou ne bi bila u sukobu s onima na nacionalnom nivou, te bi
4. unutar konfederacije trebalo da funkcioniše monetarna unija.

Uopšte, javne finansije, odnosno fiskalni sistem uvijek je ležao na granici političkog i ekonomskog aspekta bilo koje države i/ili integracije. U slučaju EU, fiskalni sistem je ogledalo nivoa razgraničenja između tržišne integracije i jače političke unije. Fiskalni sistem EU igra važnu ulogu u završnici tržišne integracije EU i omogućava nužni nivo kohezije za održanje postojećeg stepena ekonomske i političke integracije EU.

Izučavajući fiskalne aspekte i fiskalne odnose u EU potrebno je imati na umu nekoliko stvari:

- Prvo, postoji značajna razlika u izgledu i ulozi javnih finansija, odnosno fiskalnog sistema u EU u odnosu na pojedine nacionalne države članice EU.
- Drugo, javne finansije i javni sektor u svim razvijenim zapadnim ekonomijama čine značajan udio u bruto domaćem proizvodu, bez obzira na istorijski otklon neoliberalne koncepcije od države u podsticanju privrednog rasta i razvoja.
- Posljednje, i možda najvažnije, fiskalni sistem EU ne može se u potpunosti posmatrati i izgrađivati u skladu sa optimalnom teorijom javnih finansija. Osnovni "javni" instrument koji EU stoji na raspolažanju u provođenju svojih politika je regulacija, umjesto zajedničke (jedinstvene) politike i/ili pozitivne integracije. Takav okvir političke intervencije ograničava razvoj klasičnog sistema javnih finansija, te uključuje teoriju javnog izbora u analizi i izgradnji fiskalnog sistema EU.

Struktura fiskalnog sistema EU svodi se na budžet EU kao jedini instrument provođenja fiskalne politike sa središnjeg, supranacionalnog nivoa EU. Ostatak fiskalnog sistema se može posmatrati kao skup raznih pravila i dogovora preko kojih zemlje članice harmonizuju i koordinišu ostale segmente fiskalne politike. To se prvenstveno odnosi na harmonizaciju oporezivanja te na koordinaciju stabilacijskih fiskalnih (budžetskih) politika kroz Pakt o stabilnosti i rastu te Mastriške kriterijume konvergencije.²

Uz budžet EU, kao drugi segment fiskalnog sistema EU može se posmatrati usklajivanje (harmonizacija) poreskih sistema. Nametanje poreza je u isključivoj nadležnosti vlada zemalja članica EU, a poreski propisi pripadaju nacionalnom poreskom sistemu odredene zemlje članice. Ipak, budući da je članstvo u EU ute-meljeno na međunarodnom ugovoru koji za članice sadrži razna prava i obveze, njihov poreski suverenitet je ograničen, odnosno podijeljen između EU i zemalja članica. U cilju jačanja zajedničkog unutrašnjeg tržišta, EU je raznim direktivama i drugim pravnim propisima uticala na formiranje poreskih sistema zemalja članica EU i na taj način fiskalnu harmonizaciju iskoristila kao alternativni pristup fiskalnom federalizmu.

Treći segment fiskalnog sistema EU ogleda se u koordinaciji stabilacijskih budžetskih politika zemalja članica putem fiskalnih pravila EU. Fiskalna pravila se, prije svega, odnose na Pakt o stabilnosti i

rastu, ali i na Mastriške kriterijume konvergencije. Okruženje koje je uticalo na razvoj današnjeg fiskalnog sistema EU uticalo je i na koordinaciju budžetskih politika zemalja članica EU. U tom kontekstu posebno je naglašena potreba očuvanja fiskalne discipline unutar monetarne unije. Osnovni cilj Pakta je sprečavanje pojave prekomjernih budžetskih deficit-a, sve u svrhu osiguranja fiskalne discipline, razboritog upravljanja javnim finansijama i očuvanja ekonomske stabilnosti unutar Ekonomske i monetarne unije (EMU). Način na koji se Pakt izvršava temelji se na multilateralnom nadzoru budžetskih pozicija, te na raznim procedurama u slučaju prekomjernih deficit-a.³

2. INSTITUCIONALNI OKVIR DONOŠENJA ODLUKA O FISKALnim PITANJIMA

Evropska unija je utvrdila jedinstveni institucionalni okvir u cilju unapređenja svojih vrijednosti, postizanja svojih ciljeva, očuvanja svojih interesa, kao i obezbjeđenja koherentnosti, efikasnosti i kontinuiteta svojih politika i akcija. Institucije EU jesu:⁴

- Evropski savjet,
- Savjet ministara,
- Evropski parlament,
- Evropska komisija,
- Evropski sud pravde, i
- Ostale institucije Evropske unije.

Evropski savjet – U složenom spletu institucija Evropske unije ovo je tijelo koje na najbolji način predstavlja međuvladinu formu saradnje u procesu donošenja odluka i kreiranja politike ove organizacije. Evropski savjet čine šefovi država i vlada zemalja članica EU, kao i predsjednik Evropske komisije. Njima u radu pomažu ministri inostranih poslova i jedan član Komisije (najčešće je u pitanju potpredsjednik). Sastaje se najmanje dva puta godišnje pod predsjedništvom šefa države ili vlade zemlje članice koja predse-dava Savjetom ministara EU. Poslije svakog ovakvog zasjedanja, Evropski savjet podnosi Evropskom parlamentu izvještaj, kao i godišnji izvještaj o ostvarenom napretku Unije.

Savjet ministara – Kao i u Evropskom savjetu, u Savjetu ministara Evropske unije države su neposredno zastupljene (međuvladina saradnja). Savjet sačinjavaju predstavnici svake države članice u rangu ministra. Odluke koje se donose u Savjetu, dakle, potiču od resornih ministara koji su samim tim ovlašćeni da obavežu vladu zemlje iz koje dolaze. Radom Savjeta predsedava svaka zemlja članica u vremenskom periodu od šest mjeseci. Sastav Savjeta se mijenja u zavisnosti od oblasti koja se razmatra. Ako je u pitanju poljoprivredu, Savjet će činiti ministri poljoprivrede, ako je u pitanju spoljna politika – ministri spoljnih poslova. Savjet ministara spoljnih poslova, poznatiji kao Savjet za opšte poslove ima zadatak da koordiniše rad ostalih resornih zasjedanja Savjeta i da uskladije države članice u oblasti spoljne politike. Sektorski savjeti se sastaju, po pravilu, dva puta u toku šestomjesečnog mandata predsjedavajuće države članice (Savjet ministara ekonomije i finansija - Ecofin se, na primjer, sastaje češće - po jednom mjesечно). Podršku savjetu pružaju Generalni sekretarij, mnogobrojne radne grupe, kao i Komitet stalnih predstavnika (COREPER).⁵

² Šimović, Jure; Šimović, Hrvoje: *Fiskalni sustav i fiskalna politika Evropske unije*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb, 2006, str. 5.

³ Šimović, Hrvoje; *Fiskalna politika u Evropskoj uniji i Pakt o stabilnosti i rastu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3 (2005b), str. 75–88.

⁴ Ilić-Gasmi, Gordana: *Pravo i institucije Evropske unije*, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd, 2007, str. 84–133.

⁵ Mathijsen, P.: *A Guide to European Union Law*, Sweet & Maxwell, London, 1995, str. 50.

Evropski parlament – Budući da ga čine neposredno izabrani predstavnici građana zemalja EU, Evropski parlament daje Uniji pečat demokratskog legitimiteta, otklanjajući u izvjesnoj mjeri demokratski deficit koji se često ističe kao jedan od velikih nedostataka ove organizacije. Poslaniči Evropskog parlamenta (EP) biraju se na osnovu izbornih sistema svake od država članica EU, počevši od 1979. godine, a njihov mandat traje pet godina. Parlamentarci su grupisani po političkoj, a ne nacionalnoj pripadnosti, što Evropski parlament čini komunitarnom institucijom izraženog nadnacionalnog karaktera. Sjedište Evropskog parlamenta se nalazi u Strazburu. Efikasan rad Parlamenta potpomažu Biro, Generalni sekretarijat, Komiteti (stalni i privremeni) i radne grupe. Evropski parlament predstavlja izuzetno važan organ u institucionalnoj strukturi Evropske unije. Njegov značaj proizlazi iz njegovih ovlašćenja koja se mogu sistematizovati u nekoliko grupa: zakonodavna, budžetska i kontrolna ovlašćenja.

Evropska komisija – lako su predsjednik i članovi Komisije predloženi i imenovani od strane vlada država članica EU, uz konsultacije i *post festum* datu saglasnost Evropskog parlamenta, oni su u svom radu potpuno nezavisni u odnosu na svoje matične države. Članovi Evropske komisije (komesari) biraju se na period od pet godina i izvršavaju svoje dužnosti u opštem interesu Unije. Zastupajući isključivo njene interese, oni ne smiju tražiti niti primati bilo kakva upustva od bilo koje vlade ili pak tijela. Sa svoje strane, države članice se, takođe, obavezuju da će poštovati načelo nezavisnosti članova Komisije. Članovi Komisije se sastaju jednom nedeljno radi donošenja odluka o pitanjima iz njihove nadležnosti ili pokretanja inicijativa za donošenje neophodnih komunitarnih akata. Svaki komesar je zadužen za jednu ili više oblasti iz nadležnosti Komisije. Uspješno funkcionisanje ove institucije omogućuju generalni direktorati, opšte i unutrašnje službe.

Evropski sud pravde – Ovo je institucija koja predstavlja temelj efikasnog sistema pravosudne zaštite prava. Sud pravde brine o poštovanju prava prilikom tumačenja i primjene Ugovora. Uloga suda je od vitalnog značaja za nesmetano funkcionisanje Unije, budući da on predstavlja vrhovnog tumača konstitutivnih ugovora. U tom svojstvu on rješava sporove između komunitarnih organa, kao i sporove između tih organa i država članica EU u oblasti primjene komunitarnog prava. Sud, istovremeno, kao organ pravne zaštite, ima zadatak zaštite komunitarnog prava od njegovog kršenja (kontrola zakonitosti akata komunitarnih organa, sporovi o naknadništete prouzrokovane od strane komunitarnih organa ili službenika EU i sl.). Sud čine 27 sudija koji se biraju na šest godina. Njima u radu pomaže osam pravobranilaca. Sud je jedina institucija koja na zahtjev nacionalnih sudova može dati presudom tumačenje ugovora i zakona Unije. Kada se pitanje ovakve prirode pojavi pred nacionalnim sudom, on može (u pojedinim slučajevima mora) tražiti odluku Evropskog suda pravde. Treba napomenuti da je od 1989. godine u institucionalni sistem EU uveden i Prvostepeni sud (Sud pravde prve instance) radi rasterećivanja rada Evropskog suda.

Ostale institucije Evropske unije – Usvajanjem Lisabonskog ugovora Evropska centralna banka je uključena u listu glavnih organa Unije. Evropska centralna banka i nacionalne centralne banke sačinjavaju Evropski sistem centralnih banaka (ESCB). Evropska centralna banka i nacionalne centralne banke država članica čija je moneta evro, i koje obrazuju Evrosistem, vode monetarnu politiku Unije. Glavni cilj ESCB-a jeste održavanje stabilnosti cijena. Evropska

centralna banka ima svojstvo pravnog lica, nezavisna je u vršenju svojih nadležnosti i u oblasti upravljanja finansijama. Ona je jedina ovlašćena da odobrava emitovanje evra.

Evropski računovodstveni sud je osnovan Ugovorom o izmjenama finansijskih propisa u julu 1975. godine, sa radom je počeo u oktobru 1977. godine. Ugovorom o Evropskoj uniji ovaj sud je dobio status organa EU. Evropski računovodstveni sud nadležan je da kontroliše prihode i troškove institucija EU, garantuje zdravo finansijsko upravljanje i omogućava Evropskom parlamentu da odobri izvršavanje budžeta.⁶ Sjedište Evropskog finansijskog suda nalazi se u Luksemburgu.

3. FISKALNA POLITIKA U EVROPSKOJ UNIJI I PAKT O STABILNOSTI I RASTU

Fiskalna politika je ostala u nadležnosti zemalja članica EU. Na taj je način fiskalni položaj EU određen zbirom fiskalnih položaja zemalja članica EU. Fiskalni položaj regulisan je prvo Mastriškim sporazumom, koji je bio svojevrsna uvertira Paktu o stabilnosti i rastu, kojim je dodatno proširena i više definisana tzv. procedura kod prekomjernih deficitova.

Pakt je uveden usvajanjem Rezolucije Evropskog savjeta o Paktu o stabilnosti i rastu u Amsterdamu u junu 1997. godine. Rezolucija omogućava zemljama članicama EU, Savjetu EU i Komisiji EU čvrsta pravila i uputstva u provođenju pravila. Kao svojevrsni nastavak Mastriških kriterijuma⁷, Pakt je usvojen kako bi zemlje članice nastavile da sprovode razumno budžetsku politiku i nakon ulaska u EMU, odnosno da bi se očuvala stabilnost cijena koja se može narušiti fiskalnom nedisciplinom zemalja članica EU.

Kao što je prethodno spomenuto, osnovni cilj Pakta je sprečavanje pojave prekomjernih deficitova, sve u svrhu osiguranja fiskalne discipline, razboritog upravljanja javnim finansijama i očuvanja ekonomskе stabilnosti unutar EMU. Prema Paktu, zemlje članice EU se obavezuju da će svoja srednjoročna salda budžeta dovesti u ravnotežu ili čak suficit. Smatra se kako će se na taj način ostaviti dovoljno prostora budžetskoj politici da se nosi s normalnim cikličkim fluktuacijama te da (ciklički) deficiti koji bi se u tom slučaju pojavili, ne bi smjeli biti veći od referentne vrijednosti 3% bruto domaćeg proizvoda (BDP-a).

Implementacija Pakta o stabilnosti i rastu počiva na dva osnovna stuba (tzv. twin-track strategija):

1. na principu multilateralnog nadzora budžetskih pozicija i
2. na procedurama u slučaju prekomjernih deficitova.

Osnovni elementi ovih dvaju stubova definisani su dvjema zasebnim regulacijama Savjeta EU. Nadzor budžetskih pozicija odnosi se na tzv. srednjoročni rani sistem upozoravanja i kratkoročni nadzor. U slučaju prekomjernih deficitova, nastupaju razne mjere koje donosi Savjet EU na prijedlog Komisije EU. Ovakav sistem zasniva se na izvještajima (projekcijama) koje zemlje članice dva puta godišnje (mart i septembar) dostavljaju Komisiji EU, a kompletna procedura u slučaju prekomjernog deficitita traje 10 mjeseci.

Rani sistem upozoravanja (engl. early warning sistem) odnosi se na srednjoročne projekcije budžetskih pozicija i njime se u ranoj

⁶ Lopandić, Duško: *Ugovor o EU – Rim – Maastricht – Amsterdam*, Međunarodna politika, Beograd, 1999, str. 253–264.

⁷ Mastriški kriteriji konvergencije predstavljaju privredne uslove kojima se procjenjuje spremnost zemalja članica za sudjelovanje u EMU. Kriterijumima konvergencije definisani su okviri kretanja inflacije, deviznog kursa i kamatnih stopa. Takođe, određeni su ciljevi koji se direktno odnose na fiskalnu politiku. Javni dug pojedine članice EU ne smije prelaziti 60% BDP-a, a budžetski deficit 3% BDP-a.

fazi prepoznavaju eventualne prepreke u izvršenju ciljeva Pakta o stabilnosti i rastu. U okviru njega je sadržana obaveza prezentacije godišnjih programa stabilnosti zemalja članica EMU i planova konvergencije ostalih zemalja članica EU. Ti programi sadrže srednjoročne budžetske projekcije i planove koje imaju za cilj ostvarenje budžetske ravnoteže ili čak surplusa. Ovakve programe moraju podržati, prije svega, Komisija EU, ali i Evropska centralna banka (ECB), te Ekonomski i finansijski komisari EU (EFC), kako bi se predočili Savjetu EU, odnosno Savjetu ECOFIN-a. Na osnovu izloženih podataka, Savjet donosi odluku može li dotična država održati deficit u granici 3% BDP-a. Ako je odluka Savjeta negativna, članica mora revidirati planove i postupke kako bi u ponovljenom procesu dobili pozitivnu ocjenu.

Kratkoročnim nadzorom (engl. short-term surveillance) provjeravaju se trenutne budžetske pozicije na osnovu polugodišnjih izvještaja. Komisija odvojeno provjerava izvještaje i donosi odluku o tome postoji li pretjerani budžetski deficit i je li budžetska politika adekvatna za izvršenje cilja od 3%. U slučaju negativnog mišljenja, Komisija obavještava Savjet, koji kvalifikovanom većinom donosi konačno pozitivno ili negativno mišljenje. Ta odluka se donosi najkasnije tri mjeseca od podnošenja izvještaja (projekcije) zemlje članice. Pri donošenju konačne odluke Savjeta EU (ECOFIN-a), u obzir se uzimaju sve olakšavajuće činjenice, kao, na primjer, recesija privrede, prirodne katastrofe i slično. Tako se, na primjer, dozvoljava deficit veći od 3% ukoliko se dotičnoj zemlji članici u posmatranoj godini BDP smanjio najmanje za 2%. Nadalje, ako se realni BDP snizio između 0,75% i 2%, onda je moguć prekomjeren deficit, ali

uz saglasnost Savjeta. Zemljama članicama kojima se BDP snizio do 0,75% ne dozvoljava se prekomjeren deficit kao posljedica određenih olakšavajućih činjenica.

Ako Savjet doneše negativno mišljenje, onda slijede procedure u slučaju prekomjernog deficit (engl. an excessive deficit procedure). Savjet u početku daje određene preporuke (prijedloge) dotičnoj članici kojih bi trebalo da se pridržava za smanjenje deficit u iduća četiri mjeseca. Ako se ta članica ne pridržava tih prijedloga, Savjet joj onda može nametnuti detaljne mjere za smanjenje deficit koje treba implementirati u roku mjesec dana. Ako se i dalje članica ne pridržava zadatih mjera, Savjet se može odlučiti za uvođenje sankcija koje bi omogućile izvršavanje zadatih mjera. Te sankcije uključuju informisanje javnosti o neposluhu u slučaju izdavanja državnih obveznica, reviziju kreditne politike od strane Evropske investicione banke, obavezu deponovanja beskamatnog depozita u određenom iznosu i nametanje raznih novčanih kazni (globi). Nakon što se Savjet odlučilo za konkretnе mjere, daje se još dva mjeseca zemlji članici da dovede deficit u zahtijevane granice prije same implementacije tih mjer. Ukoliko se ti zahtjevi ne izvrše, sankcije nastupaju trenutno.

Najznačajnija sankcija u tom slučaju je deponovanje beskamatnog depozita. Veličina tog depozita se sastoji od fiksnog (inicijalnog) dijela koji iznosi 0,2% BDP-a, te varijabilnog dijela koji iznosi 0,1% BDP-a za svaki postotni poen za koji je stvarni deficit veći od referentnog (3% BDP-a). Ako fiskalna politika i dalje nije uskladena zahtjevima Pakta, taj depozit se pretvara u bespovratnu novčanu kaznu, zadovoljili se uslovi ili ne.

Vrijeme	Mjere
1. marta (godina t) ili 1. septembra (godina t)	Zemlja članica dostavlja izvještaj (projekcije) Komisiji o svojim javnim finansijama
1. juna (godina t) ili 1. decembra (godina t)	Savjet donosi odluku o prekomjernom deficitu na osnovu izvještaja Komisije, te izdaje preporuke za smanjivanje deficit
1. oktobra (godina t) ili 1. aprila (godina t + 1)	Savjet odlučuje da li su akcije u skladu sa preporukama preduzete i uvodi detaljnije preporuke koje javno objavljuje
1. novembra (godina t) ili 1. maja (godina t + 1)	Savjet donosi odluku o uvođenju sankcija, odnosno konkretnih mjeru za smanjivanje prekomjernog deficitu (depozit)
1. januara (godina t + 1) ili 1. jula (godina t + 1)	Savjet implementira prethodno usvojene sankcije
1. marta (godina t + 1) ili 1. septembra (godina t + 1)	Savjet donosi odluku o intenzivnijim mjerama (sankcijama) ili ukida sankcije

Tabela 1: Vremenski prikaz procedure u slučaju prekomjernog deficitu⁸

4. POTREBA ZA FISKALNIM PRAVILIMA U EU

Fiskalna pravila u EU koja su su sadržana u Mistroškim kriterijumima konvergencije i Paktu o stabilnosti i rastu, refleksija su stvaranja EMU usmjerene primarnom cilju – stabilnosti cijena. Postoji nekoliko osnovnih razloga uvođenja fiskalnih pravila u EMU:⁹

- Prvo, potreba uvođenja fiskalnih pravila u obliku Pakta može se opravdati stanovištem da se kod većine zemalja pojavljuju prekomjerni deficit, posebno nakon ulaska u monetarnu uniju.
- Drugo, fiskalne restrikcije proizašle iz tih kriterijuma prvenstveno su rezultat straha da preveliki deficit i javni dug zemalja članica može uticati na rast kamatnih stopa u drugim članicama EMU, što može bitno uticati na stabilnost cijena.

- Treće, visoki fiskalni deficit mogu potkopati kredibilitet nove središnje banke, a "mekana" monetarna politika može uticati na raskalašenost fiskalnih politika zemalja članica EMU.
- Četvrto, postoji bojazan da neki učesnici tržišta mogu pretpostaviti kako će EU izvući pojedine zemlje iz finansijskih teškoča i prema tome formirati svoja očekivanja.
- I kao posljednje, ako se želi pristupiti određenom klubu, kao EMU, potrebno je poštovati njihova pravila, a to je implementacija politike Pakta o stabilnosti i rastu, te Mistroških kriterijuma konvergencije.

Pakt je, dugoročno gledano, najbolji način postizanja stabilnosti u međunarodnim okvirima, bez obzira na njegov nedostatak ne-

⁸ Ejffinger, S.C.W. & de Haan, J.; *European Monetary and Fiscal Policy*, Oxford University Press, Oxford, 2000, str. 89.

⁹ Šimović, Hrvoje; *Fiskalna politika u Evropskoj uniji i Pakt o stabilnosti i rastu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3 (2005b), str. 81.

mogućnosti rješavanja pojedinačnih zemalja članica EU. Mogu se istaknuti tri elementa koja garantuju uspjeh Pakta:¹⁰

- Prvo, osim Komisije koja je glavni protagonist u sprovođenju fiskalnih pravila u EU, implementacija fiskalnih pravila u EMU zavisi i od Evropske centralne banke (ESB), koja takođe priprema izveštaje, na temelju kojih Savjet donosi odluke u vezi sa prekomernim deficitima. Na taj se način u EMU cilj održavanja ekonomske stabilnosti dodatno sprovodi od strane ESB politikom održavanja monetarne stabilnosti, za koju je nužno postojanje fiskalne stabilnosti.
- Drugo, Maastricht je stvorio svojevrsnu kulturu stabilnosti koju provode i lijevo orijentisane vlade (Velika Britanija, Njemačka i Francuska), čija usmjerenost na socijalnu politiku često utiče na rast javnih rashoda i deficita budžeta. Iz tog razloga, Pakt je bitan da se zadrži postojeća stabilnost, koju su dosad najviše ugrozavale upravo Njemačka i Francuska.¹¹
- I kao treće, ako bi se pojedine članice odlučile na promjenu politike prema Paktu i EMU, većina aspekata takve politike je već ozaknjena, a za njenu promjenu potrebna je jednoglasna odluka Savjeta EU.

Prema tome, ključni elementi politike fiskalne discipline u EU do detalja su definisani, a u slučaju potrebe postoji još Evropski sud pravde, na koji se Komisija može osloniti u slučaju pojave fiskalne nediscipline u EU.

Pakt o stabilnosti i rastu logičan je slijed događaja potreban radi očuvanja fiskalne discipline koja je postignuta Maastričkim kriterijumima konvergencije, ali s druge strane dovoljno je fleksibilan pri ublažavanju cikličkih kretanja u članicama EMU. Smatra se da je specifično politoekonomsко okruženje u EU dovelo do razvoja institucionalnih zahtjeva koji kombinuju fiskalnu disciplinu i fleksibilnost, te da se ovakav recept teško može primjeniti na području drugih monetarnih unija u stvaranju, kao na primjer onih u Latinskoj Americi.

Osnovno svim zagovornicima Pakta je u tome što svi smatraju da isti ostavlja dovoljno prostora da se automatskim stabilizatorima zemalja članica djeluje na stabilizaciju cikličkih kretanja. Drugim riječima, smatra se da se referentna vrijednost deficit-a od 3% BDP-a odnosi na ciklički deficit koji nastaje pod uticajem automatskih stabilizatora. Strukturalni deficit je taj koji mora biti uravnotežen, odnosno diskrecionim mjerama fiskalne politike se ne bi smjelo značajnije značajnije uticati na budžetsku ravnotežu¹². Implementacija takve fiskalne politike ne bi uticala na izvršenje osnovnog cilja fiskalnih pravila, a to je postizanje uravnoteženosti budžeta zemalja članica u dužem roku.

5. KRITIKE I NEDOSTACI FISKALNIH PRAVILA U EU

Kako postoje mnoge prednosti fiskalnih pravila, tako postoje i mnogi nedostaci i kritike koje se upućuju fiskalnim pravilima u EU.

¹⁰ Šimović, Hrvoje; *Fiskalna politika u Evropskoj uniji i Pakt o stabilnosti i rastu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3 (2005b), str. 82.

¹¹ Stability and Growth Pact (SGP), dostupno na: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/s010440.htm>

¹² Ekspanzivnost i restriktivnost fiskalne politike ocjenjuje se samo prema učinku diskrecionih mjer. S tim u skladu, samo je strukturalni deficit primjeran za ocjenu karaktera fiskalne politike, odnosno u kojoj je mjeri ona bila ekspanzivna ili restriktivna. Strukturalnim deficitom se utiče na smanjivanje razlike između stvarnog i potencijalnog outputa. Razliku između ukupnog i strukturalnog deficit-a predstavlja ciklički deficit koji nastaje zbog stabilizacije ekonominje.

¹³ Rotte, R.: *The political economy of EMU and the EU Stability Pact*, U.M. Baumbridge & Whyman, P. Fiscal Federalism and European Economic Integration, London, Routledge, 2004, str. 56.

¹⁴ Na primjer, centralna banka monetarne unije može kupovati (javni) dug od privatnih investitora kako bi održala kredibilitet i cijenu duga dotične članice. Time utiče na stabilnost bankarskog sektora i tržišta kapitala. No, postoji granica do koje će centralna banka sprovoditi ovaakvu politiku.

¹⁵ U monetarnoj uniji Belgije i Luksemburga (prije EMU) nije bilo ograničenja zaduživanja, dok se u monetarnoj uniji zapadne i središnje Afrike i istočnokaripskom valutnom području ograničenje zaduživanja odnosilo samo na zaduživanje od središnje banke. Takođe, ne približno takva ograničenja i kontrole ne postoje u SAD-u (kao monetarnoj uniji) i mnogim drugim, bivšim i sadašnjim, monetarnim unijama.

¹⁶ Eichengreen, B.: *Institution for Fiscal Stability*, Working Paper PEIF-14, Berkeley: Institute of European Studies, 2003.

Jedna od primjedaba u sprovođenju Maastričkih kriterijuma jeste mogućnost manipulisanja ekonomskim indikatorima konvergencije preko kratkoročnih instrumenata fiskalne politike. Tako se, na primjer¹³, navodi primjer Grčke, koja je 2000. godine privremeno smanjila indirektnе poreze kako bi zadovoljila maastrički kriterijum koji se odnosi na inflaciju, te na taj način zadovoljila zadate kriterijume pristupanja EMU i lažno prikazala svoj kredibilitet.

Kao što je prethodno napomenuto, nakon što se zadovolje Maastrički kriterijum konvergencije, odnosno zadovolje uslovi za pristupanje EMU, brigu o očuvanju fiskalne discipline preuzima Pakt o stabilnosti i rastu. Upravo je Pakt taj koji je mnogo više kritikovan nego Maastrički kriterijumi konvergencije, jer direktno utiče na djelovanje automatskih stabilizatora i u potpunosti formuliše stabilizacijsku fiskalnu politiku u EU.

Pri sprovođenju Pakta o stabilnosti i rastu Savjet i Komisija nadziru sprovođenje stabilizacijskog programa predloženog od zemlje članice, a prihvaćenog od strane Komisije i Savjeta. Ako ciljevi koji se odnose na budžetske pozicije nisu postavljeni, niti mogu biti postavljeni u skladu sa stvarnim strukturnim i cikličkim kretanjima, u slučaju negativnih ekonomske kretanja može doći do iskakanja zemalja članica iz granica zacrtanih Paktom. U takvim okolnostima Savjet i Komisija reaguju i zahtijevaju od članice da dodatno "stegne" svoj fiskalni položaj u cilju izvršenja programom određenih ciljeva. U obrnutoj situaciji, kada je članica u boljem ekonomskom položaju, tada članice opet mogu odstupiti od planiranog programa tako da "olakšaju" svoj fiskalni položaj i dalje ostvarenje zacrtanih ciljeva. U oba slučaja, fokusiranjem na krive ciljeve, stabilizacijskim programom se mogu izazvati prociklička kretanja, a posebno u recesiji, dodatno otežati položaj pojedine zemlje članice EU.

Problem je posebno naglašen u prvom primjeru, kada u pojedinoj članici dođe do usporavanja rasta, a takva slična ekonomska kretanja nisu prisutna u cijeloj eurozoni. Naime, monetarna politika, a time i kamatne stope, određene su na centralnom nivou, što znači da se njome ne može uticati na stabilizaciju. Članica je prisiljena djelovanjem automatskih stabilizatora i diskrecionih mjer fiskalne politike podsticati ekonomski rast, što za krajnju posljedicu ima rast deficit-a i javnog duga.

Osnova mnogih kritika Pakta nalazi se upravo kod ovakvih situacija. Mnogi se pitaju šta će se dogoditi ako neka članica uoči da joj slijedi recesija i nastoji ekspanzivnom fiskalnom politikom uticati na diferencijalne šokove? Smatra se da će u slučaju takve krize, pošto se iscrpe sva dozvoljena sredstva borbe, određena članica trpti posljedice takve politike zbog načela solidarnosti kao jednog od osnovnih načela EU.¹⁴ Zahvaljujući toj solidarnosti i poštovanju fiskalnih restrikcija uprkos krizi u zemlji, članica može očekivati korist preko finansijske pomoći, uključujući čak i monetizaciju duga. Bez obzira na eventualnu pomoć koju članica može dobiti da prevlada krizu, postoje oštra protivljenja ovakvom načinu vođenja politike javnog duga i deficit-a. Postoje primjeri mnogih monetarnih unija gdje ograničenje zaduživanja i fiskalna disciplina nisu nužne za stabilnost zajedničke valute.¹⁵

Kako bi zemlje članice bile u mogućnosti izbjegići numerička ograničenja Pakta, koja po njima nikad neće biti učinkovita, Eichengreen predlaže reforme triju osnovnih fiskalnih institucija. To su:¹⁶

1. reforma sistema donošenja budžeta,
2. reforma penzijskog osiguranja, te
3. reforma osiguranja od nezaposlenosti i tržišta rada.

Naime, neefikasnost tih institucija danas je glavni faktor visokih javnih rashoda i potrebe za dodatnim finansijskim sredstvima,

Idealna fiskalna pravila	Pakt o stabilnosti i rastu	Institucionalni pristup
1. Određenost	++	++
2. Transparentnost	++	+
3. Jednostavnost	+++	+
4. Prilagodljivost	+	+++
5. Usmjerenošć prema cilju	+	+++
6. Mogućnost provođenja	+	+
7. Dosljednost	+	+++
8. Pomaganje strukturnih reformi	+	+++
++ dobro, ++ osrednje, + slabo		

Tabela 2: Ocjena Pakta o stabilnosti i rastu i institucionalnog pristupa¹⁷

Ako su deficiti preveliki, a recesija nije tolika da bi određena članica prema Paktu izbjegla penalizacije i opravdala postojanje prekomjernih deficitova, tada zbog pritisaka na fiskalnu politiku ona može biti prociklička, odnosno podsticati i dalje negativna ekonomska kretanja. Jedino opravdanje Pakta vidi se u činjenici da mora postojati neka vrsta kontrole koja bi osigurala kompatibilnost fiskalnih politika zemalja članica s antiinflacijskim položajem Evropske centralne banke. Bez obzira na potrebu usklađivanja fiskalne i monetarne politike, smatra se da cilj uravnoteženosti i budžeta u srednjem roku nije prikladan oslonac za tako nešto. Predlaže se da se u sistem Pakta o stabilnosti i rastu unese određena doza fleksibilnosti. Drugim riječima, predlaže se da se isključe neki elementi javnih rashoda koji su dosad bili ograničavani, kao rashodi za javne investicije i drugi rashodi koji u dužem roku utiču na izgradnju takvog okruženja koje bi se lakše nosilo s nepredvidivim diferencijalnim šokovima.

Barry¹⁸, kao jedan od kritičara Pakta, upozorava da Pakt i pojava poreske konkurenциje u EU utiče na smanjivanje javnih rashoda nacionalnih budžeta, a time i neizvršavanje osnovnih funkcija budžeta. On se pomalo ismijava zagovornicima Pakta koji smatraju kako ograničenjem deficitova, a time i javne potrošnje, mogu očekivati ekspanzivne efekte fiskalne politike u EU. Naime, smanjenjem javnih rashoda nacionalnih budžeta, dolazi u pitanje finansiranje socijalnih funkcija nacionalnih budžeta (država blagostanja). Ako se nastavi voditi takva politika, smatra se nužnim jačanje uloge budžeta EU, i to u fiskalnom i funkcionalnom smislu. Kao otežavajuću okolnost sadašnjoj politici, navodi rastući štetnu poresku konkureniju u EU, koja takođe utiče na smanjivanje poreza, a time i javnih rashoda.

Bez obzira na mnoge pozitivne strane Pakta i stalnu namjeru da se on učini efikasnijim, još uvijek je upitno može li Pakt izdržati veće probleme, odnosno šta će se desiti ako se pojavi velik broj zemalja prekršitelja Pakta. Tu mogućnost dodatno naglašava činjenica kako za veća istupanja ne postoji neka krajnja kazna, kao što bi bilo izbacivanje iz EMU, odnosno EU.

Mogućnost pojave ovakve situacije povećava se s proširenjem EU, pogotovo jer je većina novih članica imala povećane deficitne, a

koje se najčešće pribavljaju zaduživanjem. U tabeli broj 2. dato je poređenje institucionalnog pristupa vođenja fiskalne politike u EU nakon provedenih reformi, te Pakta o stabilnosti i rastu. Poređenje se odnosi na osnovna fiskalna pravila koja efikasni fiskalni sistem treba zadovoljiti.

slično stanje je i sa sadašnjim zemljama kandidatima za članstvo u EU. U skladu s time, smatra se kako postojeća fiskalna pravila nisu prikladna ekonomskoj različitosti u EU, posebno nakon njenog proširenja. Proces pristizanja slabije razvijenih, uglavnom novih zemalja članica, sa sobom povlači i veće deficitne koji sami po sebi ne moraju biti pretjerani ako su iznad 3% BDP-a.

Na osnovu prethodnih kritika i nedostataka Pakta, može se zaključiti da se ekspanzivna fiskalna politika u EU u slučaju recesije može provesti na tri načina:¹⁹

- Prvo, i za svakoga najgore rješenje, značilo bi odstupanje od planiranih ciljeva zacrtanih Paktom.
- Drugo, dotična zemlja članica može zatražiti napuštanje zadatih ciljeva, odnosno djelimično "olakšanje" svog fiskalnog položaja.
- Treće rješenje, u kojem većina kritičara Pakta pri sadašnjem stanju vidi izlaz u nekom dužem roku, odnosi se na politiku u kojoj bi dotična članica smanjila svoj javni dug i deficit toliko ispod referentnih vrijednosti (60% i 3% BDP-a) i stvorila svojevrsnu "zalihu" za recesiju vremena. Opet, i u ovakovom scenaru bojaznost da bi određena članica nastupala pesimistično u pripremi izvještaja srednjoročnih projekcija budžetskih pozicija za implementaciju Pakta o stabilnosti i rastu. Na taj bi se način osigurala i od recesije, ali i od prigovora Savjeta i Komisije u slučaju nepredviđenih odstupanja od zacrtanih ciljeva.

6. REFORME OPŠTIH FISKALNIH PRAVILA ZA KONTROLU JAVNOG DUGA U ČLANICAMA EU

Model stabilizacijske fiskalne politike u EU je specifičan i drugačiji nego za pojedinu nacionalnu državu. Razlog za to je konfederalno uređenje EU i decentralizovane fiskalne politike zemalja članica EU. Fiskalni položaj EU određen je zbirom fiskalnih položaja zemalja

¹⁷ Eichengreen, B.: *Institution for Fiscal Stability*, Working Paper PEI-14, Berkeley: Institute of European Studies, 2003, str. 40.

¹⁸ Barry, F.: *Fiscal Policy in EMU*, U.E. Pentecost & van Poeck, A. (ed.), European Monetary Integration, Aldershot: Edward Elgar, 2001.

¹⁹ Šimović, Hrvoje; *Fiskalna politika u Evropskoj uniji i Pakt o stabilnosti i rastu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3 (2005b), str. 85.

članica EU, a regulisan je preko, prije svega, Pakta o stabilnosti i rastu. Takva fiskalna pravila imaju svoje prednosti, ali i nedostatke koji iziskuju mnoge kritike.

Budući da dosadašnje opšte ograničenje javnog duga nije dalo rezultate, trenutno se u članicama EU primjenjuju vanredne mjere za smanjenje fiskalnog deficitata, ali se istovremeno uvode ili pripremaju sistemski rešenja za efikasniju kontrolu javnog duga. Vanredne mjere (povećanje poreza, mjere štednje) koje imaju za cilj da se uspori, a potom i zustavi rast javnog duga, primjenjuju se u većini država članica Evropske unije.

Osnovni pravci sistemskih aktivnosti za efikasnju kontrolu rasta javnog duga su:

- uvođenje zakonski obavezujućih pravila za smanjenje javnog duga kada on pređe granicu od 60% BDP-a i
- zakonsko ili ustavno određivanje strukturnog fiskalnog deficitata na niskom nivou.

Javni dug članica Evropske unije se, prema Ugovoru iz Maastrichta, definiše kao konsolidovani bruto dug sektora opšte države (dug centralnog, regionalnog i lokalnog nivoa države i dug fondova socijalnog osiguranja). Za nadgledanje i kontrolu fiskalnih kretanja, u Paktu o stabilnosti i rastu izabrana su dva fiskalna indikatora – odnosi deficitata i duga opšte države prema BDP-u, čije su zakonske granice definisane fiskalnim pravilima o deficitu i javnom dugu.

Opšte fiskalno pravilo u vezi sa javnim dugom koje sve države članice EU moraju poštovati glasi da udio javnog duga u BDP-u treba da bude ispod granice od 60% BDP-a, a u slučaju da je iznad 60%, trebalo bi da se smanjuje i da se približava graničnoj vrijednosti "zadovoljavajućom brzinom". Ovo pravilo, koje važi već skoro dvije decenije, nije dovelo do značajnog smanjenja javnog duga zemalja članica EU, a naročito u onim državama u kojima je javni dug inicijalno bio znatno iznad granice od 60% BDP-a.

Jedan pravac reformi je zakonsko jačanje obaveznosti primjene postojećeg fiskalnog pravila o maksimalnom odnosu javnog duga prema BDP-u. U tom smislu, uvode se sankcije za zemlje koje prekorače opštu granicu odnosa javnog duga i BDP-a od 60%. Budući da je prvobitno pravilo o javnom dugu bilo podložno slobodnjem tumačenju uslijed nedovoljno jasnih kriterijuma o dozvoljenom prekoračenju (zahtjev da se dug smanjuje "zadovoljavajućom brzinom") i da nije predviđalo obavezne mјere za smanjenje javnog duga, poštovanje ovog pravila se tokom cijelog perioda njegovog važenja uglavnom zanemarivalo. Tako ni protiv jedne zemlje članice EU nikada nije bila pokrenuta procedura čiji bi cilj bio smanjenje javnog duga ispod zakonski definisane granice.

Iz ovih razloga se od decembra 2011. godine u EU primjenjuju nova fiskalna pravila o javnom dugu, kojima se definiše obavezujuća brzina smanjivanja odnosa javnog duga prema BDP-u, kao i kazne za zemlje koje to ne ispoštuju. Konkretno, kada dug opšte države prekorači granicu od 60% BDP-a, onda se on u toku naredne tri godine u prosjeku mora smanjivati najmanje za po 1/20 razlike između nivoa duga i granične vrednosti od 60%. To npr. znači da država u kojoj javni dug iznosi 80% BDP-a, godišnje u prosjeku tokom tri naredne godine mora smanjivati udio duga u BDP-u najmanje za po 1% BDP-a (1/20 razlike između 80% i 60% BDP-a) kako se protiv nje ne bi preduzimale dalje zakonske mјere za smanjenje javnog duga. U slučaju nepoštovanja novog pravila o javnom dugu, protiv države članice se može pokrenuti procedura smanjenja deficitata, čak i u slučaju da je deficit ispod granice od 3% BDP-a, koja je definisana pravilom o deficitu u Paktu o stabilnosti i

rastu. Za nepoštovanje ove procedure predviđene su sankcije koje se kreću od polaganja depozita u iznosu od 0,1% BDP-a do konverzije ovog depozita u novčanu kaznu, kao i dodatne finansijske sankcije ukoliko država u kontinuitetu ne ispunjava zahtjeve propisane u proceduri smanjenja deficitata.

Drugi pravac reformi je određivanje maksimalnog strukturnog fiskalnog deficitata u zemljama EU na niskom nivou (do 0,5% BDP-a). Strukturni fiskalni deficit se definiše kao fiskalni deficit iz koga je isključen uticaj cikličnih fluktuacija u BDP-u, kao i uticaj jednokratnih faktora. Strukturni fiskalni deficit je deficit koji bi neka država ostvarivala pod pretpostavkom da njena privreda nije ni u recesiji ni u ekspanziji, kao i da je njen spoljni deficit na dugoročno održivom nivou, tj. na nivou koji neće dovesti do nekontrolisanog rasta spoljnog duga u odnosu na BDP. Drugačije rečeno, strukturni fiskalni deficit je posljedica sistemskih faktora, kao što su karakteristike poreskog sistema i javnih rashoda (penzijski sistem, zdravstveni sistem, obrazovanje, državna administracija, vojska i dr.) i on pokazuje dugoročnu neusklađenost poreske politike i politike rashoda. Strukturni deficit je veličina koja nije direktno mjerljiva, nego se procjenjuje primjenom određenih ekonometrijskih metoda, pod pretpostavkom da su sve makroekonomski varijable koje utiču na prihode i rashode, a time i na deficit, na ravnotežnom nivou.

Uvođenje obavezujućeg pravila o maksimalnom strukturnom deficitu ukazuje na to da dosadašnje opšte pravilo o maksimalnom fiskalnom deficitu od 3% BDP-a nije dovoljno za kontrolu javnog duga, kao i da je vjerovatno nekonistentno sa postavljenom granicom za javni dug. Naime, dosadašnje fiskalno pravilo određuje maksimalnu granicu za stvarni fiskalni deficit od 3% BDP-a, što je visok nivo za zemlje koje imaju realni rast od 1–2% godišnje – a to je slučaj sa mnogim članicama EU. Takođe, određivanje pravila na osnovu maksimalnog deficitata imalo je za posljedicu to da mnoge zemlje u periodima ekspanzije budu nezнатno ispod maksimalne granice, da bi sa usporavanjem privredne aktivnosti, a naročito tokom recesije, značajno prekoračile granicu od 3% BDP-a.

Skoro sve zemlje članice EU podržale su uvođenje novih fiskalnih pravila kojima se zakonski jača postojeće fiskalno pravilo o maksimalnom odnosu duga prema BDP-u, kao i uvođenje "kočnice za javni dug" u obliku pravila o niskom strukturnom fiskalnom deficitu.

Evropski fiskalni pakt, koji uključuje stroža budžetska pravila za zemlje potpisnice i automatske sankcije za one koje ih krše, stupio je na snagu 1. januara ove godine. Ugovor o stabilnosti, koordinaciji i upravljanju u ekonomskoj i monetarnoj politici, poznatiji kao fiskalni pakt, potписан je 2. marta 2012. Budući da nije bilo konsenzusa da se to provede kroz promjene ugovora o EU, odlučeno je da se to učini potpisivanjem međuvladinog sporazuma. Potpis na ugovor stavilo je 25 zemalja članica, sve osim Velike Britanije i Češke.

Ugovorom je predviđeno da stupa na snagu kada ga ratifikuje najmanje 12 članica evrozone. Taj uslov je ispunjen 21. decembra kada je Finska, kao 12. članica evrozone, predala ratifikacijske instrumente. Fiskalni pakt je do sada ratificirao ukupno 16 zemalja članica EU (12 članica evrozone: Austrija, Kipar, Estonija, Finska, Francuska, Grčka, Italija, Irska, Njemačka, Portugal, Slovenija i Španija, te četiri članice izvan evrozone: Danska, Litva, Latvija i Rumunija).

Po odredbama fiskalnog pakta, nacionalni budžeti moraju biti uravnoteženi ili u plusu. Strukturni budžetski deficit ne smije prelaziti 0,5% BDP-a, a javni dug 60% BDP-a.

Zemlje potpisnice sada imaju godinu dana, do 1. januara 2014, da odredbe o uravnoteženom budžetu ugrade u svoj pravni poredak, u svoje ustave ili zakone koji imaju ustavnu snagu.

Fiskalni pakt, kao međunarodni ugovor, pravno je obavezujući za zemlje potpisnice čija je valuta evro, dok će se na ostale primjenjivati kada uvedu evro, osim ako se same ne izjasne da žele primjenjivati odredene odredbe i prije toga. Zemlje potpisnice obavezale su se da će u roku od pet godina od stupanja na snagu ugraditi fiskalni pakt u pravni poredak EU.

Za nadzor poštovanja odredbi o uravnoteženosti javnih prihoda i rashoda, tzv. "zlatnog pravila" ili "kočnice za dugove" bit će nadležan Sud Evropske unije. Evropska komisija će podnositi izvještaje o tome jesu li zemlje članice u svoje zakonodavstvo unijele "kočnicu za dugove", a jedna ili više zemalja moći će tužiti drugu članicu koja bude kršila pravila.

U slučaju kršenja dogovorenih pravila automatski bi slijedile kazne. Iznimke od "zlatnog pravila" moguće su samo u izvanrednim situacijama koje su izvan kontrole države članice, i to privremeno iako to privremeno odstupanje ne ugrožava srednjoročnu fiskalnu održivost.

Automatski korektivni mehanizam predviđa novčane kazne koje mogu doseći iznos od 0,1% BDP-a zemlje koja ne poštuje odredbe fiskalnog pakta. Novčane kazne išle bi u Evropski stabilizacijski mehanizam (ESM), stalni protivkrizni fond EU, ako je kažnjena zemlja članica evrozone. Zemlje evrozone koje ne ratifikuju ili ne upgrade u svoj pravni poredak odredbe o uravnoteženom budžetu ne mogu računati na finansijsku pomoć iz ESM-a.

Ugovor takođe predviđa da njegove potpisnice moraju usvojiti preporuke i odluke Vijeća EU u okviru procedure pretjeranog deficitu, koju pokreće Evropska komisija kada ocijeni da je prekršeno pravilo o budžetskom deficitu. Odluke o tome donosiće se tzv. obrnutom kvalifikovanom većinom, što znači da će takva većina biti potrebna za odbacivanje, a ne za prihvatanje prijedloga.

Fiskalni pakt sadrži i odredbe o koordinaciji i konvergenciji ekonomskih politika zemalja članica, te o upravljanju evrozonom. Predviđa takođe održavanje najmanje dva samita evrozone godišnje. Ugovorom o fiskalnoj disciplini trebalo bi da se isprave nedostaci iz perioda kada je stvarana monetarna unija, a koji nisu bili vidljivi dok nije izbila finansijska kriza. Ugovorom se želi spriječiti nekontrolisano trošenje i neodgovorno zaduzivanje pojedinih zemalja članica, što je u jednom trenutku zaprijetilo samom opstanku evrozone.

ZAKLJUČAK

Fiskalni sistem EU je relativno malen i nerazvijen u odnosu na fiskalne sisteme "klasičnih" nacionalnih država. Struktura fiskalnog sistema EU svodi se na budžet EU kao jedini instrument provođenja fiskalne politike sa središnjeg, supranacionalnog nivoa EU. Uz budžet EU, kao drugi segment fiskalnog sistema EU može se posmatrati usklađivanje (harmonizacija) poreskih sistema. Treći segment fiskalnog sistema EU ogleda se u koordinaciji stabilizacijskih budžetskih politika zemalja članica putem fiskalnih pravila EU.

Fiskalna pravila se, prije svega, odnose na Pakt o stabilnosti i rastu, ali i na Mistroške kriterijume konvergencije. Okruženje koje je uticalo na razvoj današnjeg fiskalnog sistema EU uticalo je i na koordinaciju budžetskih politika zemalja članica EU. U tom kontekstu posebno je naglašena potreba očuvanja fiskalne discipline unutar monetarne unije. Osnovni cilj Pakta je sprečavanje pojave prekomjernih budžetskih deficitova, sve u svrhu osiguranja fiskalne discipline, razboritog upravljanja javnim finansijama i očuvanja ekonomske stabilnosti unutar Ekonomski i monetarne unije. Način na koji se Pakt izvršava

temelji se na multilateralnom nadzoru budžetskih pozicija, te na raznim procedurama u slučaju prekomjernih deficitova.

Kriza javnog duga u evropskim zemajama je dobar podsjetnik da je odgovorno upravljanje javnim finansijama važan preduslov za makroekonomsku stabilnost i ekonomski napredak svake zemlje. Kako bi se preduprijedila moguća dužnička kriza, sve veći broj država uvodi nova ili pooštrava postojeća fiskalna pravila s ciljem da se spriječi nekontrolisani rast javnog duga i da se dug zadrži u definisanim okvirima, tako da ne ugrožava solventnost države i funkcionisanje privrede.

Najdirektniji način upravljanja javnim dugom je putem fiskalnih pravila koja su definisana u vidu gornje granice duga izražene u procentima BDP-a. Fiskalno pravilo u vezi sa javnim dugom koje sve države članice EU moraju poštovati glasi da udio javnog duga u BDP-u treba da bude ispod granice od 60% BDP-a. Za upravljanje javnim dugom od ključne važnosti su i adekvatna pravila koja se odnose na fiskalni deficit jer je javni dug dominantno posljedica fiskalnog deficitova, kao i fiskalnih pravila o javnoj potrošnji.

Fiskalna pravila vezana za javni dug, zajedno sa granicom javnog duga koja je definisana u okviru njih, omogućavaju direktnu kontrolu javnog duga samo ako postoje efikasni mehanizmi za njihovo sprovođenje i ako postoji jasna motivacija za sprečavanje prekoračenja date granice. Definisanje granice javnog duga bez mehanizama za njegovo vraćanje ispod propisanog nivoa ne daje dobre rezultate u praksi. Adekvatno definisana fiskalna pravila mogu poboljšati fiskalnu disciplinu samo u onoj mjeri u kojoj su vlasti spremne ili primorane da ih poštuju.

Drugi mehanizam kojim se povećava efikasnost indirektnе kontrole javnog duga, preko fiskalnog deficitova, jeste određivanje relativno niske granice (do 0,5% BDP-a) za strukturni fiskalni deficit. Kontrola javnog duga na osnovu niskog strukturnog deficitova je potencijalno znatno efikasnija od kontrole na osnovu maksimalnog stvarnog fiskalnog deficitova od 3%. Međutim, ovaj mehanizam kontrole otvara i određeni prostor za manipulaciju jer strukturni fiskalni deficit nije direktno mjerljiva veličina, nego se procenjuje na osnovu različitih ekonometrijskih metoda. Jedno od mogućih rešenja za sprečavanje manipulacije strukturnim fiskalnim deficitom je da se on računa za svaku članicu EU na nivou Evropske unije, a ne na nacionalnom nivou.

Pravilima o fiskalnoj disciplini trebalo bi da se isprave nedostaci iz perioda kada je stvarana monetarna unija, a koji nisu bili vidljivi dok nije izbila finansijska kriza.

IZVORI

- Barry, F.: *Fiscal Policy in EMU*, U:E. Pentecost & van Poeck, A. (ed.), European Monetary Integration, Aldershot: Edvard Elgar, 2001.
- Eijffinger, S.C.W. & de Haan, J. *European Monetary and Fiscal Policy*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Eichengreen, B.: *Institution for Fiscal Stability*, Working Paper PEIF-14, Berkeley: Institute of European Studies, 2003.
- Ilić-Gasmi, Gordana: *Pravo i institucije Evropske unije*, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd, 2007.
- Lopandić, Duško: *Ugovor o EU – Rim – Maastricht – Amsterdam*, Međunarodna politika, Beograd, 1999.
- Mathijsen, P.: *A Guide to European Union Law*, Sweet & Maxwell, London, 1995.

7. Mihaljek, D.: *Theory and Practice of Confederate Finances*, P.B. Sørensen (ed.), Public Finance in a Changing World. Palgrave Macmillan, 1998.
8. Rotte, R: *The political economy of EMU and the EU Stability Pact*, U.M. Baumbridge & Whyman, P. Fiscal Federalism and European Economic Integration, London, Routledge, 2004.
9. Šimović, Jure; Šimović, Hrvoje: *Fiskalni sustav i fiskalna politika Europske unije*, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Zagreb, 2006.
10. Šimović, Hrvoje; *Fiskalna politika u Europskoj uniji i Pakt o stabilnosti i rastu*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, 3 (2005b).
11. Stability and Growth Pact (SGP), dostupno na: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/s010440.htm>

Abstract

EU fiscal system plays an important role in the final stage of EU market integration and provides necessary level of cohesion to sustain the current level of economic and political integration of the EU. The structure of the EU fiscal system is reduced to the EU budget as the only instrument for the implementation of fiscal policy from the central, supranational EU level. The remainder of the fiscal system can be viewed as a set of different rules and arrangements through which member countries harmonize and coordinate other segments of fiscal policy.

The EU has established a single institutional framework in order to enhance its value, achieve its goals, preserve their interests and to ensure coherence, effectiveness and continuity of its policies and actions.

Fiscal rules in the EU which are enshrined in the Maastricht convergence criteria and the Pact of stability and growth, are reflection of the focus of EMU primary objective - price stability. Almost all EU countries have supported the introduction of new fiscal rules to strengthen the existing legislative fiscal rule on the maximum ratio of debt to GDP, and the rule of low structural fiscal deficit.

Key words: fiscal system, the European Union, the institutional framework, fiscal rules, the stabilization of the public debt, GDP, the fiscal deficit

UDK 336.226.14:330.142
10.7251/FIN1301041P
Akif Pezerović*

PREGLEDNI RAD

Oporezivanje kapitalnog dobitka kao oblika dohotka od kapitala

Rezime

Cilj ovog rada je predstaviti porezni tretman specifične kategorije dohotka - kapitalnog dobitka, kao i neke aspekte poreznih politika. Isto tako, ovaj rad razmatra porezne stope na kapitalne dobitke i porez na dobit (integrirane porezne stope) u Bosni i Hercegovini (entiteti BiH i Brčko Distrikt BiH), u svjetlu globalizacije i privredne recesije. Važno je pažljivo razmotriti negativne ekonomske posljedice poreznih stopa na kapitalne dobitke i ekonomski rast, imajući u vidu dvostruko oporezivanje dobiti i dohotka pojedinca.

Ključne riječi: kapitalna dobit, prihod od kapitala, oporezivanje, pojedinci i pravne osobe, BiH, entiteti BiH, porezna politika, dvostruko oporezivanje.

UVOD

Vjerovatno niti jedan oblik poreza na dohodak ne izaziva toliko kontroverzi kao što je to porez na dohodak od kapitala. Dohodak od kapitala proizlazi iz efikasnog ulaganja, a ulaganja su društveno poželjna s obzirom na to da generišu privredni rast, zapošljavanje, izvoz, stabilnost itd. Kako je sa stanovišta ulagača porez jednak trošku, koji samim tim zahtijeva veću stopu povrata, koja je veća upravo za veličinu nametnutog poreza, proizlazi da što su ovi porezi veći manji je neto povrat, što destimulise ulaganja. S tim u vezi, uvođenje poreza na dohodak od kapitala ili izmjene postojeće porezne politike u ovom dijelu dotiču pitanja „privlačenja kapitala iz inostranstva“ putem direktnih stranih ulaganja, zatim pitanje ekonomskog razvoja i zapošljavanja, ekonomskog dvostrukog oporezivanja, pitanje „pravednosti“ oporezivanja, „mobilnosti“ porezne osnovice odnosno sprečavanje „seljenja“ kapitala, itd. Ova pitanja su dodatno podstaknuta postojećom globalnom privrednom recesijom, te zaoštrenom konkurenčijom za privlačenjem kapitala kako bi se što prije prevladale ekonomske poteškoće. S druge strane, sve je veća potreba za sredstvima kako bi se sanirali budžetski deficiti, te pitanje koje dohotke eventualno dodatno oporezovati. Iz tog razloga postoji velika šarolikost u pristupu ovom objektu u sistemima poreza na dohodak u savremenom svijetu.

Jedan od oblika oporezivanja dohotka od kapitala je porez na kapitalni dobitak.

U ovom radu ćemo dodataći navedena pitanja tako što ćemo razmotriti najnovije tendencije kada je u pitanju oporezivanje kapitalnog dobitka na globalnom nivou i Bosni i Hercegovini (Brčko Distrikt BiH i entiteti). Takođe ćemo kritički razmotriti, rekli bismo, uobičajeno mišljenje da se niskim porezima na dohotke od kapitala, pa i porezom na kapitalni dobitak mogu postići bitne konkurentne

prednosti u privlačenju stranih investicija. Takvo shvatanje često pripisuje poreznoj politici, odnosno poreznom sistemu kao instrumentu realizacije ciljeva te politike nerealno velik značaj.

Razmatranje poreza na kapitalni dobitak će uglavnom biti posmatrano sa stanovišta pojedinca odnosno fizičkog lica, s obzirom na to da je oporezivanje kapitalnih dobitaka privrednih društava obuhvaćeno porezom na dobit, i u pravilu se ne razlikuje od oporezivanja drugih prihoda.

1. KAPITALNI DOBITAK KAO PREDMET OPOREZIVANJA

O kapitalu kojem je imanentno generiranje dohotka, može se govoriti sa različitim polazišta, npr. sa računovodstvenog, tehničkog, finansijskog, odnosno poreznog polazišta. Tako npr. Okvir za pripremu i prikazivanje finansijskih izvještaja, a u vezi sa finansijskim konceptom kapitala (tačke od 102. do 110), kapital određuje „kao uloženi novac ili uloženu kupovnu moć“, odnosno kapital je sinonim za „neto imovinu“. Prema konceptu održanja kapitala, odnosno utvrđivanja dobitka, „dubitak je zarađen samo ako finansijski (ili novčani) iznos neto imovine na kraju perioda premašuje finansijski (ili novčani) iznos neto imovine na početku perioda, nakon isključenja bilo kakvih raspodjela vlasnicima ili doprinosa vlasniku u toku perioda.“

Za svrhe oporezivanja dohotka od kapitala relevantan je upravo finansijski aspekt kapitala, prema kojem kapital predstavlja bogatstvo koje ima sposobnost da generiše dohodak, a kojim raspolaže određena osoba. Shodno tome, kapital predstavljaju zemljišta, zgrade, vrijedna pokretna imovina (brodovi, oprema, avioni, vozila, umjetnine), instrumenti finansiranja kao što su obveznice, udjeli u privrednim društvima, novac, „intelektualna imovina“ i sl.

* Savjetnik u Direkciji za finansije Distrikta Brčko BiH, e-mail: akif.pezerovic@bih.net.ba

Jedna od karakteristika kapitala je da se on reprodukuje, odnosno da uvećava svoju vrijednost bez aktivnog učešća njegovog titulara. To uvećanje vrijednosti za vlasnika predstavlja dohotak, koji je jednak svakom drugom dohotku. Međutim, vlasnik nije uključen u poslovni proces, pa se ovaj priраст ekonomske snage označava kao „pasivni dohotak“, „neradni dohotak“ ili dohotak od ulaganja. Nasuprot dohotku od kapitala, stoj „aktivni dohotak“ ili „radni dohotak“ ako je lice uključeno u poslovni proces neposrednim samostalnim ili samostalnim radom na tržištu.

Dohodak od kapitala može proizći iz dva osnova:

- a) dohotak od posjedovanja, odnosno od „držanja“ kapitala (capital income); i
- b) dohotak od „otuđenja“ kapitala, odnosno kapitalni dobitak (capital gain).

Dohodak od držanja kapitala utvrđuje se u određenom vremenskom periodu, obično mjesечно, kvartalno, ili godišnje, pa se naziva i tekući dohotak. Tako npr. po osnovu držanja dionica društvo isplaćuje dividendu za obračunsku godinu, banka doznačuje kamatu na štedni ulug, zakupoprimec isplaćuje naknadu zakupodavcu za korištenje nekretnine i sl.

Međutim, dohotak od kapitala se može pojaviti i prilikom otuđenja, odnosno prenosa na drugo lice/vlasnika. Npr. prodaja nekretnine ili dionica po cijenama koje su više od cijena po kojima su ta dobra nabavljena. Prema tome, kapitalni dobitak predstavlja pozitivnu razliku između prodajne cijene i nabavne cijene, odnosno cijene koštanja kapitalne imovine. To uvećanje predstavlja u stvari tržišnu potvrdu porasta vrijednosti kapitala koja se desila u prethodnom periodu. Ali kao što cijena kapitalne imovine može porasti, ona u određenom vremenskom periodu može i pasti ispod cijene po kojoj je dobro nabavljeno, te u slučaju otuđenja može doći do kapitalnog gubitka.

Kapitalni dobitak je predmet oporezivanja budući da, sa stanovišta porezne teorije, ne postoji suštinska razlika između ove vrste dohotke i npr. dividende kao dohotka od držanja kapitala ili dohotka od kamata, pa i dohotka od rada. U svakom slučaju, radi se o povećanju ekonomske snage pojedinca u određenom vremenskom razdoblju koja po definiciji predstavlja dohotak. Kako taj dohotak porezno tretirati, odnosno da li ga oporezovati ili ne i po kojim stopama, sasvim je drugo pitanje. Svakako, kao i prilikom nametanja svakog poreznog oblika, potrebno je sagledati ekonomske, fiskalne i duge posljedice koje mogu iz tog proizići.

2. POREZNI TRETMAN DOBITKA KOD FIZIČKOG I PRAVNOG LICA

Prije svega, potrebno je istaći da se kapitalni dobici koje ostvaruju poslovna lica - pravna lica ili samostalni privrednici realizacijom kapitalne imovine (dugotrajna imovina koja je bila uključena u poslovni proces, odnosno na "korištenju") i investicione imovine (imovine koja je "držana" radi zarade - npr. investicione nekretnine, finansijska imovina, intelektualna imovina, dragocjenosti, umjetnine itd.) oporezuju u pravilu kroz dobit odnosno dohotak od samostalnog privredivanja. Prilikom otuđenja nekog kapitalnog ili investicionog dobra kod pravnog lica po cijeni koja je viša od knjigovodstvene vrijednosti, kapitalni dobitak se u pravilu priračunava ostalim prihodima od poslovanja i tako oporezuje. Kod samostalnog predu-

zetnika fizičkog lica dobitak se javlja indirektno: naplaćeno prodano kapitalno dobro je prihod, a knjigovodstvena vrijednost je rashod, te se "dobitak" pojavljuje u slučaju da je prodajna cijena viša od knjigovodstvene vrijednosti. Kao što se kapitalni dobici sa poreznog gledišta pripisuju oporezivim prihodima i uvećavaju oporezivu dobit odnosno dohotak, isto tako kapitalni gubitak umanjuje oporezivu dobit odnosno dohotak. Međutim, nije isključena mogućnost i drugačijeg tretmana kapitalnih dobitaka i gubitaka kod poslovnih lica.

Prema tome, pitanje oporezivanja kapitalnog dobitka odnosi se prije svega na fizičko lice koje nije uključeno u poslovni proces a koje drži određenu imovinu. Naime, i fizičko lice može držati nekretnine, finansijsku imovinu, intelektualnu imovinu, dragocjenosti, umjetnine itd. Oporezovanje kapitalnog dobitka neke od ove imovine bez sumnje je dvostruko oporezivanje, npr. oporezivanje dobitka od prodaje dionica. Dobitak od otuđenja ovih instrumenata proizlazi iz zadržane dobiti, na koju je već plaćan porez, kao i zbog očekivanja da će pravno lice dobro poslovati u budućnosti, odnosno ostvariti visoke dobiti. To očekivanje tržište anticipira već danas na način da cijene dionica rastu, što u slučaju prodaje dovodi do ostvarenja kapitalnog dobitka. Pa i pored te činjenice, kapitalni dobitak od prodaje dionica (pa i kreditnih instrumenata) je obično oporeziv, posebno u razvijenim zemljama. Oporezivanje ostvarenog dobitka od otuđenja realne imovine koju drži fizičko lice, npr. nekretnina, načelno nije sporno, i ako je porezni tretman u pojedinim zemljama bitno drugačiji.

3. VRSTE KAPITALNIH DOBITAKA

Kapitalne dobitke moguće je klasificirati po različitim kriterijima, npr. prema vrsti poreznog obveznika, prema roku držanja kapitalne imovine iz koje slijedi kapitalni dobitak, prema vrsti imovine, prema poreznom tretmanu sa stanovišta ukupnog dohotka i td. U nastavku teksta će se prezentirati uobičajeni tipovi kapitalnih dobitaka, te njihove osnovne karakteristike.

a) Realizirani i nerealizirani kapitalni dobici

Da bi kapitalni dobitak bio oporeziv, isti mora biti realiziran, odnosno verifikovan na tržištu. Tržišna verifikacija transakcije je dokaz da se kapitalni dobitak zaista i ostvario. Bez obzira na to što je vrijednost imovine stvarno porasla (npr. na berzi nekretnina ili vrijednosnih papira to može biti očito na određeni dan) i što samim tim postoji dobitak, ne može se nametnuti porez zato što nije izvršena prodaja.¹

b) Kapitalni dobici prema vrsti imovine

Kapitalni dobitak može proizći od otuđenja realne imovine (zemljišta, zgrada, stanova, kuća, vikendica, vrijedne pokretne imovine i sl.), imovinskih prava (autorskih prava, korišćenja i prava gradnje na zemljištu, patenata, licenci i sl.), kao i finansijske imovine (dionica, obveznica, drugih vrijednosnih papira) a koju drži fizičko lice. Dok sa stanovišta terećenja porezom svakog dohotka jedanput, dobitke kao i gubitke na finansijskoj imovini ne bi trebalo uzimati u obzir kod fizičkog lica, s obzirom na to da je isti dohotak oporeziv na nivou društva, kod realne imovine koju drži fizičko lice situacija je drugačija. Naime, na dobitak od otuđenja te imovine opravданo je nametanje poreza, s tim da zavisno od vrste imovine, vremena držanja itd., porezne stope mogu biti više ili niže, ili takav dobitak može biti čak i neoporeziv. Primjera radi, lice može nabaviti močvarno zemljište ili kamenjar po vrlo niskoj cijeni, međutim, zajednica donosi odluku da se u blizini tog zemljišta izgradi škola, stambeni

¹ Radi se o miksu Haig-Simons definicije porezne osnovice, koja uključuje povećanje vrijednosti imovine (obračunati dohotak), i Fisherove definicije osnovice orientirane prema potrošnji, tj. izbjegavanja oporezivanja štednje, tako da je općeprihvaćena osnovica u stvari hibrid: uključuje samo realizovane dohotke, ali i blaže oporezivanje uštedenog dohotka.

blok, ili poslovna zona, te se namjerava izgraditi komunikacija, dovesti voda, plin, i struja, parkirališta itd., što diže cijenu tog zemljišta do neslučenih visina.

c) Kratkoročni i dugoročni kapitalni dobici

U poreznom tretmanu obično se pravi razlika između kratkoročnog kapitalnog dobitka (short-term capital gain), i dugoročnog kapitalnog dobitka (long-term capital gain). Pod kratkoročnim kapitalnim dobitkom se podrazumijeva onaj koji je ostvaren realizacijom imovine unutar kraćeg razdoblja od dana nabavke, obično od 6 mjeseci pa do nekoliko godina, zavisno od imovine koja se drži. Pri tome su kratkoročni kapitalni dobici obično oporezovani po višim stopama, iz razloga što se tretiraju kao špekulantski. Dugoročni kapitalni dobitak je onaj koji se ostvari realizacijom imovine koja je bila u upotrebi odnosno na držanju relativno duže vremensko razdoblje, obično od dvije do deset godina. Dugoročni kapitalni dobitak je oporezovan po nižim stopama ili je neoporeziv, zbog uticaja dugoročnog ulaganja na bruto domaći proizvod, zapošljavanje, rast, itd.

d) Kapitalni dobici koji se oporezuju zasebno i u okviru ukupnog dohotka

Kapitalni dobici mogu biti oporezovani na sljedeći način:

- po posebnoj (nižoj) poreznoj stopi i konačno, tako da se ne uključuje u poreznu prijavu;
- po posebnoj poreznoj stopi akontativno, u okviru razdoblja oporezivanja, a zatim konačno u okviru ukupnog dohotka, te na taj način biti tretirani kao redovni dohodak (ordinary income) i oporeziv po progresivnim poreznim stopama i uz korištenje neoporezivog minimuma;
- kapitalni dobici mogu biti jednako tretirani sa ostalim dohotkom od kapitala (dividendi, kamata, dohotka od tantijema i sl.), kao što je to slučaj u dualnim poreznim sistemima (dual income tax); i
- kapitalni dobici mogu biti neoporezivi.

e) Kapitalni dobici sa stanovišta zaštite supstance

Sa stanovišta tretmana i zaštite vrijednosti kapitalnog dobra koje se otuduje, odnosno izbjegavanja oporezivanja supstance, moguća je varijanta da je dopuštena „indeksacija“ nabavne vrijednosti, što u pravilu umanjuje osnovicu za obračun poreza pa samim tim i poreznu obavezu. Npr. kapitalno dobro je nabavljeno po cijeni X a prodano po sjeni 1,2 X, pa je razlika u cijeni 20%. Međutim, nivo cijena potrošačkih proizvoda ili nivo cijena industrijskih proizvoda je u tom periodu porastao sa 1,00 na 1,15, odnosno za 15%, te bi oporezivanje kapitalnog dobitka većim dijelom bilo oporezivanje inflatornog dobitka. Porezni sistemi nekih zemalja priznaju ovu činjenicu (većina ne), te na nabavnu vrijednost „indeksiraju“ rast cijena.

f) Kapitalni dobici i prag oporezivanja

Neki porezni sistemi ne oporezuju kapitalne dobitke do određenog iznosa, što je tehnički efikasno, zato što poštедuje i porezni organ i obveznika poreznog postupka, a prihodi mogu biti bagatelni. S druge strane, to može biti poželjno i iz socijalno-političkih razloga, npr. zaštita sitnih dioničara i promoviranje radničkog dioničarstva. Mnoge zemlje upravo koriste ovaj metod umjesto „indeksacije“, tako npr. Velika Britanija ne oporezuje u 2012. godini 17.000 USD kapitalnog dobitka.²

g) Kapitalni dobici sa stanovišta mogućnosti prebijanja sa kapitalnim gubicima

Neki porezni sistemi dozvoljavaju da se od kapitalnog dobitka jedne vrste odbije kapitalni gubitak iste ili/i druge vrste u okviru razdoblja

oporezivanja. Takođe, neka zakonodavstva dopuštaju prenos ne-pokrivenog kapitalnog gubitka u naredna razdoblja oporezovanja, dok to kod nekih nije dozvoljeno.

h) Kapitani dobici kod poslovnih i fizičkih lica

Kao što je već spomenuto, kapitalni dobitke mogu ostvariti poslovna lica, tj. pravna lica i samostalni privrednici, a oporezivanje tih kapitalnih dobitaka je regulisano u okviru poslovnog procesa. Osnovno pitanje oporezivanja kapitalnih dobitaka vezano je u stvari za fizička lica, odnosno građane.

4. POLITIKA OPOREZIVANJA KAPITALNIH DOBITAKA

Politika oporezivanja podrazumijeva svjesnu primjenu poreskih instrumenata s namjerom da se postignu određeni ciljevi. Ti ciljevi mogu biti fiskalni, ekonomski, socijalni i drugi. Nametanje niti jednog poreznog oblika niti bilo kakve promjene u poreznom sistemu ne bi smjele biti preduzete da se prethodno ne izvrši detaljna analiza na relaciji trošak – korist, odnosno da se sagledaju sve implikacije uvođenja poreza (na nivou pojedica, domaćinstva, privrednog subjekta, grane, zajednice, budžeta i fondova, cijena, itd.). S obzirom na to da je porez na kapitalni dobitak samo jedan od poreza na dohodak od kapitala, prvo će se ukazati na njihovu povezanost.

4.1. Interakcija poreza na kapitalni dobitak i poreza na dividende i kamate

Postoji čvrsta korelacija imedu kapitalnog dobitka od finansijske imovine, kamata i dividendi. Ovi dohoci su zavisni po principu spajenih posuda, te nametanje poreza na samo jedan od ovih dohodaka narušava neutralnost na tržištu, sa ostalim negativnim efektima, a može biti upitno ostvarenje ciljeva oporezivanja.

Tako npr. oporezovati kapitalni dobitak a neoporezovati dividendu šalje poruku vlasnicima vrijednosnih papira da uglavnom izvlače dohodak preko redovne isplate dobiti. To znači da će relativno duži vremenski period (u svakom slučaju duži od optimalnog) zadržavati finansijsku imovinu, zato što bi prilikom otuđenja morali platiti porez. Isplata dividendi s jedne strane može dovesti do povećanja potrošnje, a s druge do investiranja u djelatnosti iz kojih potiče dividenda, ali i u druge djelatnosti, te uticati na alokativnu efikasnost ulaganja. Isto tako, ako je nametnut porez na kapitalni dobitak, onda je izvjesno smanjenje prometa dionica, što dovodi do zadržavanja privredne strukture duže od vremena koje bi bilo optimalno.

S druge strane, ne postoji suštinska razlika između dividendi i kapitalnog dobitka kao dohodaka od kapitala. Izvor i jednog i drugog dohotka je dobit, s tim da dividenda potiče od raspodijeljene dobiti a kapitalni dobitak iz zadržane dobiti. Npr. društvo može u ekstremnom slučaju isplaćivati ostvarenu dobit kroz dividendu u cijelosti i na kraju perioda imati istu vrijednost kapitala, odnosno istu cijenu dionica kao na početku tog perioda. Ali to društvo je moglo postupiti i zadržati dobit u cjelini, odnosno da ne vrši nikakve isplate dioničarima. Dohodak koji bi ostvarili ovi dioničari na kraju perioda proizlazio bi od povećane vrijednosti društva zbog povećanja kapitala, što bi se odrazilo na povećanje cijena dionica, odnosno nastanak kapitalnog dobitka. Posmatrano iz tog ugla, kapitalni dobitak je vrlo sličan dugoročno neisplaćenoj dividendi. Čak se može govoriti o određenoj indiferenciji³ isplate dohotka: kroz dividendu ili kapitalni dobitak. Svakako da se radi o pojednostavljenju moguće

² Chris Edwards, *Advantages of Low Capital gains tax rates*, Cato Institute, Tax & budget bulletin, str. 1, No. 66, December 2012., dostupno na <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-066.pdf>

³ Orsag Silvije, *Oporezivanje kapitalnih dobitaka*, Ekonomija, br. 18, str. 73–98, Zagreb, 2011. godine

situacije i apstrahiranju niza faktora koji mogu uticati na cijene dionica, ali suštinski dohodak od dionica može biti realizovan na ova dva načina. Prema tome, nema razloga da u osnovi isti dohodak isplaćen na prvi način tretiramo porezno drugačije od drugog dohotka.

Međutim, ako se nametne porez na dividendu ali ne i porez na kapitalni dobitak, dioničari bi preferirali dohotke od kapitalnog dobitka odnosno povećao bi se promet dionica, a zbog nametnutog poreza isplata dohotka u obliku dividendi bi se smanjila. Drugim riječima, dobit bi se u poslovnom subjektu zadržavala u većem iznosu nego što je to optimalno, u svakom slučaju više u odnosu da porez nije nametnut. Iz zadržane dobiti se finansiraju uglavnom postojeće djelatnosti, tako da je promjena kao uslov tržišne dinamike smanjena.

Slična je situacija i sa dohotkom od kamata koji proizlazi iz ustupanja na korištenje sredstva od strane fizičkih lica (kupovina korporativnih ili državnih obveznica, plasmani po osnovu pozajmica). Naime, slobodna sredstva lice može uložiti u dva osnovna oblika finansijske imovine - u kupovinu dionica ili obveznica. U slučaju ulaganja u obveznice lice stiče pravo na ugovorenu kamatu (u rijetkim slučajevima moguć je i kapitalni dobitak). Međutim, rizik povezan sa ulaganjem u kreditne instrumente je znatno niži nego u poslovanju. Drugo, trošak kamata za privredno društvo je stavka porezno priznata prilikom utvrđivanja oporezive dobiti, dok isplata dividende koja potiče od (rizičnjeg) ulaganja u dionice nije. Prema tome, ako je nametnut jednak porez na dividendu i kamatu, kreditor kao vlasnik posuđenog novca je u znatno povoljnijem položaju. Ista je situacija ako su i kamata i dividenda neoporezivi. Međutim, nije rijedak slučaj, posebno u zemljama u tranziciji da se oporezuje dividenda i kapitalni dobitak, a ne i kamata, što narušava načelo neutralnosti upotrebe kapitala. Takav pristup oporezivanju dohotaka od kapitala svakako šalje poruku investitorima o preferiranju ulaganja u kreditne instrumente, što za posljedicu ima finansiranje privrede zaduživanjem umjesto iz kapitala, veću ranjivost privrede u vrijeme recesije, nerazvijenost finansijskog tržišta dionica, odnosno povećanje „bankocentričnosti“ finansijskog sistema, itd.

4.2. Zašto (ne)oporezovati kapitalni dobitak?

Više je argumenata koji se navode kao razlozi zašto ne bi trebalo oporezovati kapitalne dobitke, kao i ostale dohotke od kapitala, ili ako se već oporezuju, da je to onda po beneficiranim stopama. Neki od tih razloga se prezentiraju u nastavku teksta.

- Potreba uvažavanja načela o jednokratnom poreznom terećenju svakog dohotka, odnosno izbjegavanja na isti dohodak duplog oporezivanja (odnosi se na lica koja drže finansijsku imovinu). Ovo načelo proizlazi iz neoliberalističke teze o "neutralnosti" poreza, odnosno o neuticanju poreza na ekonomske tokove, to jest na donošenje ekonomskih odluka, kao i pravednosti oporezivanja.
- Oporezivanje kapitalnih dobitaka (kao i ostalih dohotaka od kapitala) imalo bi za posljedicu smanjenje investicijske potrošnje (model zatvorene privrede). Naime, ovaj porez je sa stanovišta investitora trošak koji povećava zahtijevanu stopu povrata, upravo za visinu nametnutog poreza. Marginalni investitori će zbog poreza odustati od ulaganja i potražiti alternativu, odnosno doći će do smanjenja investicija. Alternativu neće biti teško naći zato što je poreska osnovica od kapitala vrlo mobilna, odnosno na promjene poreskog opterećenja promptno i u značajnijoj mjeri reaguje seljenjem u porezne jurisdikcije s nižim poreskim opterećenjem, nego npr. porezna baza dohotka od rada. Kako su investicije osnovni pokretač privrednog rasta i zapošljavanja, odnosno društvenog blagostanja, oporezivanje prihoda od kapitala utiče na usporavanje privrednog

rasta, pa samim tim na poslovni ambijent i na kraju smanjenje poreznih prihoda.

- Pri oporezivanju kapitalnih dobitaka, poseban značaj se pridaje pitanju koje može imati određenog uticaja na sprečavanje tržišne alokacije kapitala u najprofitabilnije djelatnosti. Radi se o tzv. „efektu zaključavanja“ („locked in effect“). Naime, pošto kapitalni dobitci oporezivanju podliežu u trenutku realizacije kapitalnog dobra (prodaje, poklona, zamjene itd.), smatra se da vlasnici nisu motivisani za prodaju kapitalnog dobra u uvjetima postojanja poreza na kapitalni dobitak kao što bi bili da porez nije nametnut. Npr. vlasnik bi prodao nekretninu od koje je mali prinos i kupio dionice nekog društva koje bi po relevantnim procjenama donijele veći prinos. Međutim, na transakciju se ne odlučuje zato što mora platiti porez na kapitalnu dobit. Tako dolazi do određenog zamrzavanja, odnosno „zaključavanja“⁴ strukture privrede koja samim tim proizvodi rezultat koji je ispod optimalnog.
- Oporezivanje kapitalnog dobitka dovodi do „bunchinga“, odnosno da kumuliranja nerealizovanog dohotka u toku više razdoblja, što u slučaju otuđenja imovine dovodi do ostvarenja visokog kapitalnog dobitka. Naime, u toku svoje poslovne djelatnosti koja se provodi u toku više razdoblja oporezivanja, fizičko lice (samostalni privrednik) ostvaruje određeni dohodak i na njega plaća porezne obveze za svako razdoblje. Pri tome je porezna osnovica obično niža za pojedinu poreznu razdoblja, iz razloga ubrzane amortizacije, umanjenja tekućih poreznih obaveza zbog ulaganja, zapošljavanja, odbitnih stavki po osnovu istraživanja i razvoja itd., što rezultira primjenom nižih poreznih stopa. Iz tog razloga, prilikom otuđenja djelatnosti dolazi do visokog kapitalnog dobitka što lice svrstava u vrlo visok dohodovni razred, na koji se primjenjuju najviše porezne stope, i ako taj kapitalni dobitak reprezentuje skromne dohotke za svako razdoblje (moguće u progresivnim poreznim sistemima).
- Eru globalizacije obilježava između ostalog i porezna konkurenčija, koja se posebno zaoštvara na području oporezivanja dohotka od kapitala. S tim u vezi, porezne politike idu u pravcu davanja različitih poreznih benefita na dohotke od kapitala uključujući i kapitalne dobitke, u cilju privlačenja kako porezne baze tako i investicije iz drugih jurisdikcija, na uštrb povećanja poreza, prije svega na potrošnju, a dijelom i rad.

Ipak, mogu se navesti neki argumenti koji navode na potrebu oporezivanja kapitalnih dobitaka, koji takođe polaze od načela pravednosti. Prije svega, radi se o dohotcima bogatih, koji samim tim imaju visoku poreznu sposobnost, a često je riječ o špekulativnim dobitcima. Isto tako, dvostruko terećenje dohotka porezom u slučajevima finansijske imovine može se pravdati time da privredni subjekt ima prednosti koje nemaju drugi (kao poseban entitet ograničeno je odgovoran, ekonomija obima).

Na kraju, potrebno je istaći da je u pitanju posmatranje problema oporezivanja kapitalnih dohotaka sa stanovišta visokorazvijenih zemalja, koje i raspolažu kapitalom kao resursom. Radi se svakako o stabilnim i bogatim društvima, koja imaju relativno visoke poreze, kako na „radne“ tako i „neradne“ dohotke, te široku poreznu bazu.

4.3. Porez na kapitalne dobitke i integracija sa porezom na dobit

Savremeni sistemi oporezivanja dohotka, i pored niza sličnosti imaju i niz razlika u tretmanu pojedinih dohotaka, posebno dohotaka od kapitala. U nastavku se daje prikaz kapitalnih dobitaka u pojedinim zemljama sa osnovnim karakteristikama poreznog tretmana.

⁴ Chris Edwards, *Advantages of Low Capital gains tax rates*, Cato Institute, Tax & budget bulletin, No. 66, December 2012., dostupno na <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-066.pdf>

Tabela 1: Oporezivanje kapitalnih dobitaka u nekim zemljama

„Stare“ članice Evropske unije			
NAZIV	Da li je oporeziv kapitalni dobitak?	Ako jeste, je li stopa drugačija od redovne stope p./dohodak?	Ako je stopa drugačija od redovne, koja je stopa na kapitalni dobitak?
Austrija	DA	DA	25 %
Belgijska	DA	DA	Primjenjuje se ograničeno, dostupna niža stopa, zavisi od vrste dobitka i perioda
Danska	DA	DA	Stopa 27–42% na dobitak od udjela i cca od 37,3% do 45,5% na ostale kap. dobitke
Finska	DA	DA	30% ili 32% na dobitke iznad 50.000 EUR
Francuska	DA	DA	34,5
Njemačka	DA	DA	25 %
Grčka	DA	DA	Stopne kao na redovni dohodak (uključujući progresivne stope)
Irska	DA	DA	30%
Italija	DA	DA	20%
Luksemburg	DA	DA	Najviša stopa 41,34%, ali za prodaju većih udjela pola od te stope.
Nizozemska	DA	DA	25%
Portugal	DA	DA	25%
Španija	DA	DA	21% za iznose do 6.000 EUR, 25% od 6.000 do 24.000 EUR i 27% za veće iznose
Švedska	DA	DA	30%
V.Britanija	Da	DA	Osnovna stopa je 18%, a dodatna je 28%
Neke „tranzicijske“ zemlje Evropske unije			
NAZIV	Da li je oporeziv kapitalni dobitak?	Ako jeste, je li stopa drugačija od redovne stope p./dohodak?	Ako je stopa drugačija od redovne stope, koja je stopa na kapitalni dobitak?
Kipar	DA	DA	20%
Mađarska	DA	NE	Redovna stopa
Litvanija	DA	NE	Redovna stopa
Malta	DA	DA	Redovna stopa, osim nekretnina koje se oporezuju sa 12%
Poljska	DA	DA	19%
Rumunija	DA	NE	Redovna stopa
Slovačka	DA	NE	Redovna stopa
Neke od ostalih zemalja			
NAZIV	Da li je oporeziv kapitalni dobitak?	Ako jeste, je li stopa drugačija od redovne stope p./dohodak?	Ako je stopa drugačija od redovne stope, koja je stopa na kapitalni dobitak?
Brazil	DA	DA	15%
Australija	DA	NE	Redovna stopa
Kina	DA	DA	20%
Indonezija	DA	NE	Redovna stopa
Japan	DA	DA	Stopa različita zavisno od izvora dobitka
Hong Kong	NE	NE	Redovna stopa
Izrael	DA	DA	Generalno 20% ili 25%
Turska	DA	NE	Redovna stopa
Rusija	DA	NE	Redovna stopa
Bosna i Hercegovina	DA	NE	Redovna stopa
Srbija	DA	DA	10%
USA	DA	DA	Generalno, kapitalni dobitci od imovine držane duže od 12 mjeseci (dug period) oporezivi su maksimalno po stopi od 15% (+4% state)

Izvor: KPMG's Individual Income Tax and Social Security Rate Survey, oktobar 2012,
dostupno na <http://www.kpmg.com/global/en/issuesandinsights/articlespublications/pages/individual-income-tax.aspx>

Prema tome, osim Hong Konga, sve zemlje iz tabele imaju u svojim sistemima oporezivanje nekog od kapitalnih dobitaka. Zemlje "stare Evrope" oporezuju kapitalni dobitak po stopi koja je niža od redovne stope poreza na dohodak, što zavisi od vrste imovine, razdoblja držanja imovine, visine dobitka itd., čime se želi izbjegići dvostruko oporezivanje dohotka, kao i zadržati pažnju investitora. U "tranzicijskim zemljama" Evropske unije na kapitalne dobitke primjenjuje se ili redovna ili snižena porezna stopa, a što je slučaj i sa ostalim zemljama iz tabele.

Međutim, više informacija o terećenju dohotka porezom na dobit i kapitalnog dobitka kod finansijske imovine moguće je dobiti ako se integrira porez na dobit i porez na kapitalni dobitak, s obzirom na to da, ekonomski posmatrano, teret oporezivanja snosi jedno lice - dioničar. U slučaju SAD integracija ove dva porezna oblika je izvršena na sljedeći način:

Tabela 2: Najviša integrisana stopa poreza na kapitalni dobitak i poreza na dobit (SAD, 2011. godina)

R. br.	Naziv	Iznos
1.	Zarada društva (dubit) prije poreza	100 USD
2.	Stopa poreza na dobit (federalna, prosječna državna (state) i lokalna)	39,2%
3.	Porez na dobit (1 x 2)	39,2 USD
4.	Zarada društva (dubit) poslije poreza (1 - 3)	60,80 USD
5.	Najviša federalna stopa poreza na kapitalni dobitak	15%
6.	Porez na kapitalni dobitak pojedinca plaćen Federaciji (4 x 5)	9,12 USD
7.	Prosječna stopa poreza na kapitalni dobitak koji ubire država (state)	4%
8.	Porez na kapitalni dobitak pojedinca plaćen državi (7 x 4)	2,45 USD
9.	Ukupan porez na kapitalni dobitak pojedinca (6 + 8)	11,57 USD
10.	Ukupno nametnuti porez (9 + 3)	50,77 USD
11.	Integrisana stopa poreza na kapitalni dobitak i dobit (10 / 1)	50,77%

Izvor: *Corporate Dividend and Capital Gains Taxation: A comparison of the United States to other developed nations*, str 4, Robert Carroll and Gerald Prante, Ernst & Young LLP, Februar 2012.

Prema tome, ukupan porez koji u krajnjem tereti investitora je zbir poreza na dobit i poreza na kapitalni dobitak, i u slučaju SAD iznosi 50,77%. (Integrisana stopa poreza na dobit i poreza na dividendu je takođe iznosila 50,77%, što ukazuje na poreznu neutralnost). Istovremeno, integrisana stopa poreza na dobit i kapitalni dobitak npr. u Velikoj Britaniji je iznosio 46,7%, u Turskoj 20%, u Švedskoj 48,4%, Sloveniji 20%, Francuskoj 54,9%, Njemačkoj 47,7%, a prosjek zemalja OECD-a iznosio je 41,7%.

4.4. Porezni tretman kapitalnih dobitaka u BiH

Generalno, postojeći sistemi oporezivanja u BiH tretiraju vrlo povoljno kako kapitalne dobitke tako i dohotke od kapitala u cijelini (dividende, dobit, tantijeme, zakupnine itd.), a slično je i u drugim tranzicijskim zemljama. Objašnjenje je da zemlja oskudijeva kapitalom, odnosno da računa na kapital iz inostranstva, pa treba kreirati povoljan ambijent i sa stanovišta oporezivanja, kako bi se isti privukao.

S obzirom na to da je politika oporezivanja dohotka i dobiti nije na nivou BiH nego na entitetu Republika Srpska (u daljem tekstu: RS) i entitetu Federacija Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu F BiH), kao i Brčko Distriktu Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: BD BiH),

ukratko će se prezentirati porezni tretman kapitalnih dobitaka u ova tri porezna sistema.

4.5. Oporezivanje kapitalnih dobitaka u RS

Prema važećim propisima o porezu na dohodak,⁵ oporezivanje dohotka od kapitala obuhvata izdavanje u zakup pokretne i nepokretne imovine, kamate na sredstva koja posuđuje fizičko lice, osim prihoda od štednje. Oporezivi su kapitalni dobici od otuđenje nekretnina i prava gradnje, intelektualne imovine, imovine koja služi za obavljanje samostalne djelatnosti, dionica i udjela u imovini pravnih lica, osim dužničkih hartija od vrijednosti.

Kapitalni gubitak iz poslovanja smatra se „običnim“, tj. prvo se prebija sa kapitalnim dobitkom drugog prava i imovine u istoj godini, a neto se oduzima od ostalih prihoda u poslovnoj godini. Investiciona dobra (dionice, udjeli u kapitalu, hartije od vrijednosti, dragi kamenje, nakit, zlato, umjetnine i dr.) koja su bila u posjedu više od 12 mjeseci oporezuje se 50% vrijednosti kapitalnog dobitka, a gubitak od prodaje investicionog dobra se ne može odbiti od poslovnog, nego samo na teret investicionog dobitka.

S obzirom na to da je stopa poreza na dobit 10%,⁶ integrisana stopa poreza na dobit i kapitalni dobitak od otuđenja (dionica i udjela u dobiti) bi iznosila kako slijedi.

Tabela 3: Integrisana stopa poreza na dobit i kapitalni dobitak u RS

R. br.	Naziv	Iznos
1.	Zarada društva (dubit) prije poreza	100 KM
2.	Stopa poreza na dobit	10%
3.	Porez na dobit (1 x 2)	10 KM
4.	Zarada društva (dubit) poslije poreza (1 - 3)	90 KM
5.	Stopa poreza na kapitalni dobitak (50% osnovice)	5%
6.	Porez na kapitalni dobitak pojedinca (4 x 5)	4,5 KM
7.	Ukupno nametnuti porez (6 + 3)	14,5 KM
8.	Integrisana stopa poreza na kapitalni dobitak i dobit (7 / 1)	14,5%

Izvor: Izračun autora na osnovu propisa o oporezivanju dohotka i dobiti

Prema tome, integrisana stopa poreza na dobit i kapitalni dobitak u RS-u iznosi 14,5%.

4.6. Oporezivanje kapitalnih dobitaka u BD BiH

Porezni tretman dohotka od kapitala u BD BiH je isto tako izuzetno povoljan. Porez na dohodak ne plaća se na prihode na osnovu kamate

na štednju i kamate na državne obveznice, obveznice koje izdaju entiteti, ili obveznice BD BiH. Takođe su neoporezivi isplate dividendi i udjela u dobiti, kao i dobici od otuđenja finansijskih instrumenata (kapitalni dobici od otuđenja dionica, udjela, obveznica i sl.). Od tekućih dohodaka od kapitala, praktično su oporezivi dohoci od iznajmljivanja imovine i imovinskih prava (u BD BiH nazvani „dohodak od imovine“, ne dohodak od kapitala), i dohodak od kamata od potraživanja duga fizičkih lica.

⁵ U RS je u primjeni Zakon o porezu na dohodak („Službeni glasnik RS“, broj 91/06, 128/06, 129/08, 71/10. i 1/11). U F BiH je u primjeni Zakon o porezu na dohodak („Službene novine F BiH“, broj 10/08, 09/10, 44/11).

⁶ U BD BiH Zakon o porezu na dohodak („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, broj 60/10).

⁶ Zakon o porezu na dobit, („Službeni glasnik RS“, broj 91/06. i 57/12).

Kapitalni dobici su oporezivi ako se radi o otuđenju nekretnina (zemljišta, kuće, stanovi i sl.). Poreznu osnovicu kod otuđenja nekretnina čini kapitalni dobitak koji se utvrđuje kao razlika između prihoda utvrđenog prema tržišnoj vrijednosti nekretnine koja se otuđuje i nabavne vrijednosti uvećane za rast proizvodačkih cijena industrijskih proizvoda, dok nije oporeziv dobitak ostvaren prodajom nekretnina koje su do otuđenja služile za stanovanje poreznog obveznika i/ili uzdržavanih članova njegove uže porodice, kao ni dohodak ostvaren otuđenjem nekretnina nakon tri godine od dana sticanja tih nekretnina.

Takođe je oporeziv kapitalni dobitak od imovinskih prava nastao otuđenjem autorskih prava (nabavljenih ili naslijedenih), patenata, licenci, franšiza i sl., a osnovicu čini razlika između prihoda utvrđenih prema tržišnoj vrijednosti imovinskog prava koje se otuđuje i nabavne vrijednosti uvećane za rast proizvodačke cijene industrijskih proizvoda.

Kad se radi o pravnim licima, oporezivi su dobici od prodaje kapitalnih i investicionih dobara, s tim da je dobitak ili gubitak ostvaren prodajom obični dobitak ili gubitak. S obzirom na to da ne postoji porez na kapitalni dobitak od finansijske imovine (vlasnik fizičko lice), integrirana stopa poreza na dobit i kapitalnog dobitka iznosi 10%.

4.7. Oporezivanje kapitalnih dobitaka u FBiH

Takođe su u značajnoj mjeri povlašteni dohoci od kapitala u FBiH. Tako ne podliježe oporezivanju dohodak po osnovu kamate na štednju i kamate na državne obveznice, kao i prihodi na osnovu učešća u raspodjeli dobiti privrednih društava (dividende ili udjeli). Oporezivi su tekući dohoci od nepokretne i pokretne imovine, kao i tekući dohoci od imovinskih prava, kao i prihodi ostvareni na osnovu kamata od zajmova.

Kapitalni dobici od otuđenja nepokretne imovine i imovinskih prava su oporezivi. Slično kao u BD BiH, ne oporezuje se dohodak ostvaren prodajom nekretnina koje su do otuđenja služile za stanovanje, kao ni dohodak ostvaren otuđenjem nekretnina nakon tri godine od dana sticanja. Na nabavnu vrijednost, odnosno cijenu koštanja kapitalnog dobra može se dodati "trošak" inflacije u vidu stope rasta proizvodačkih cijena industrijskih proizvoda.

Dobici pravnih lica od prodaje kapitalnih i investicionih dobara su oporezivi, s tim da dobitak ili gubitak ostvaren prodajom je obični dobitak ili gubitak, koji se tretira kao ostali prihodi i rashodi.

5. PERSPEKTIVE OPOREZIVANJA KAPITALNIH DOBITAKA U SVJETLU GLOBALIZACIJE I RECESIJE

5.1. Recesija i konflikt fiskalnih i ekonomskih ciljeva

Globalizacija, kao i recesija koja je u toku, postavlja nove izazove i pred poreznu politiku. Naime, globalizacija je dovela do porezne konkurenkcije, a recesija je konkurenčiju samo dodatno zaoštrela. Generalno, dolazi do sniženja direktnih poreza i postupnog povećanja indirektnih, te neizbjježne harmonizacije poreznih sistema. Razlog za to je što je porezna baza direktnih poreza znatno mobilnija od baze indirektnih. Posebnu sklonost ka mobilnosti pokazuje dohodak od kapitala, a dijelom i dohodak od rada, posebno eksperata iz nekih oblasti, kao i menadžera. Seljenje porezne baze, zapravo seljenja kapitala, svakako dovodi do sniženja poreznih prihoda, ali i stope rasta, zapošljavanja, izvoza itd.

Iz tog razloga, porezna politika nastoji biti što povoljnija kako bi se privukle investicije. U okviru poreznog sistema se ugrađuju olakšice i oslobođenja za ulaganja, odredbe o ubrzanoj amortizaciji, jednokratan otpis neke vrste imovine (npr. softveri), niže porezne stope, neoporezivanje zadržane dobiti, itd.

S druge strane, recesija je donijela još jedan problem koji je konfliktan sa poreznim benefitima. Riječ je o budžetskim deficitima. Dok je, s jedne strane, evidentno nastojanje da se poreznim benefitima privuku investitori, s druge strane gap između mogućnosti (prihoda) i potreba za javnim uslugama (javna potrošnja) je sve veći. Iz tog razloga dolazi do povećanja inirektnih poreza kako bi se bar dijelom nadomjestili izgubljeni prihodi, kao i daljnog zaduživanja i povećanja javnog duga. Sa stanovišta privrede, smanjenje poreznog tereta je itekako poželjno, ali sa stanovišta fiskusa taj čin stvara očite probleme.

Koji je odgovor nekih visokorazvijenih zemalja na ovaj problem, pokazaćemo na primjeru SAD-a, iako je možda još i upečatljiviji primjer Francuske, pa i Italije. Naime, ovi primjeri ukazuju da se ideja neoliberalizma na području oporezivanja (jedna ili mali broj stopa, bez mnogo oslobođenja, marginalne stope nisu previsoke, jednostavan porezni sistem, jednokratno terećenje svakog dohotka, te s tim u vezi neoporezivanje ili blago oporezivanje dohotka od kapitala, itd.) dovodi u pitanje. Naime, iako struka i nauka, odnosno relevantni experti, instituti itd. sugeriru sniženje poreza na dohodak od kapitala, a posebno poreza na kapitalne dobitke, političari idu „drugim putem“, što se može zaključiti iz sljedećeg grafa.⁷

Graf. br. 1. Najviše stope poreza na kapitalne dobitke pojedinca



Izvor: *Advantages of Low Capital gains tax rates*, by Chris Edwards, Director of Tax policy studies, Cato Institute, Tax & budget bulletin, No. 66, December 2012., dostupno na <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-066.pdf>

⁷ Chris Edwards, *Advantages of Low Capital gains tax rates*, Cato Institute, Tax & budget bulletin, No. 66, December 2012, dostupno na <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-066.pdf>.

Naime, iako ekonomija još ne izlazi „na zelenu granu“, SAD u 2013. godini porez na kapitalni dobitak povećavaju sa 19% na čak 27,9%, odnosno za skoro 9 procenata, a što je znatno više nego što je prosjek zemalja OECD-a. Integrirana stopa poreza na dobit i poreza na kapitalni dobitak iznosi čak 56,7% (integrirana stopa poreza na dobit i poreza na dividendu u 2013. godini iznosi 68,6%).

5.2. Pravci porezne politike u BiH

5.2.1. Porezni sistem kao element poslovnog okruženja u BiH

BiH nema sopstvene akumulacije te je u svojem dalnjem razvoju uglavnom orientirana na privlačenje kapitala iz inostranstva. Privlačenje stranih investicija je, prema važećim strategijama način da se poveća stopa privrednog rasta, rješi problem (ne)zaposlenosti i standarda, transfer znanja, povećanje izvoza, olakša pristup razvijenim tržištima, i poboljša punjenje budžeta i fondova. Da bi strani kapital ušao u zemlju, potrebno je stvoriti odgovarajući poslovni ambijet.

Međutim, mišljenja smo da se u stvaranju tog poslovnog ambijenta poreznoj politici pridaje veći značaj nego što to ona objektivno ima. Ponekad izgleda da je ključno sniziti neke poreze oslobođanjima, olakšicama, ukidanjem pojedinih poreznih oblika ili umanjenjem poreznih stopa, i glavna barijera ulasku stranih investicija bi bila ot-klonjena. Takvo shvatnje može dovesti do štetne porezne konkuren-cije i sniženja poreza, kako u okviru BiH (između entiteta), tako i širem okruženju, odnosno do „trke do dna“ (race to the bottom), a posebno kad se radi o oporezivanju dohotka od kapitala. Tim činom se samo povećavaju budžetski deficiti, a ulazak stranog kapitala i dalje ostaje upitan.

Pri tom treba imati u vidu da samo pri jednakim ostalim uslovima, porezno opterećenje može biti značajan indikator stranim investitorima koji ukazuje na destinaciju gdje investirati. Uslovi koji su u našoj zemlji značajniji od pitanja samog poreznog opterećenja i na kojima treba raditi su npr.: politička stabilnost zemlje, ekonom-ska stabilnost, efikasne, snažne i nezavisne institucije, vladavina prava i nepostojanje korupcije, problem fragmentiranog ekonom-skog prostora, infrastruktura u najširem smislu riječi, raspoloživost kvalifikovane radne snage, nepostojanje administrativnih barijera, jednostavan sveukupni porezni sistem. Da li je efektivna porezna stopa 8% ili 10% ili eventualno 20% postaje važno tek ako su osigurane gornje pretpostavke. Ako gornje pretpostavke nisu osigura-ne, nema smisla nuditi okruženje sa vrlo niskim porezima, što ionako neće promijeniti situaciju.

5.2.2. Oporezivanje dohotka od kapitala i načela međunarodnog prava

Vidjeli smo da je nepovoljno poslovno okruženje ključni faktor od-vraćanja investitora, a porezna presija je jedan od posljednjih problema tog okruženja. Drugi razlog zbog kojeg u BiH ne bi trebalo dalje snižavati poreze na dohotke od kapitala pa i porez na ka-pitalne dobitke, nego eventualno razmotriti uvođenje su osnovna načela međunarodnog poreznog prava koja su ugrađena, odnosno na kojima je zasnovano funkcionisanje modernih poreznih sistema u različitim zemljama, pa tako i sistemi oporezivanja dohotka u BiH.

Naime, sistemi oporezivanja dohotka i dobiti u većini zemalja zasnovani su na načelu rezidentnosti, načelu neutralnosti izvoza ka-pitala i načelu svjetskog dohotka.

Načelo rezidentnosti podrazumijeva suvereno pravo zemlje u kojoj je obveznik rezident na oporezivanje njegovog svjetskog dohotka, odnosno dohotka koji je obveznik ostvario kako u zemlji tako i izvan ze-

mlje – u cijelom svijetu, i ovaj princip vrijedi kako za fizička tako i prava lica. Praktično se ovo načelo provodi tako da je obveznik dužan prijaviti sve dohotke u poreznoj prijavi koju podnosi u zemlji rezidentnosti. Načelo neutralnosti izvoza kapitala zahtijeva da dohodak od kapi-tala bude tretiran jednako bez obzira na to da li je taj dohodak bio ostvaren u zemlji ili u inostranstvu.⁸ Ovo načelo se provodi praktično na način da se poreznom obvezniku – rezidentu u zemlji rezi-dentnosti najčešće daje porezni kredit za porez na dohodak plaćen drugoj zemlji. Ako je porez na dohodak ostvaren u inostranstvu manji nego što je porez koji se dobije kad se oporezuje po stopi zemlje rezidentnosti, onda postoji obaveza poreznog obveznika da plati razliku poreza zemlji rezidentnosti. Ukoliko je porez plaćen u inostranstvu veći nego što bi bio da je na isti dohodak primijenjena poreza stopa zemlje rezidentnosti, najčešće se razlika poreza ne vraća. Uglavnom na ovim principima međunarodnog prava su za-snovni porezni sistemi oporezivanja dohotka, i ako postoje i brojna druga rješenja. S obzirom na to da država rezidentnosti ovo radi jednostrano, bez ićiđeg dopuštenja ili saglasnosti, te mjere se nazivaju unilateralnim. Npr. u F BiH ova načela su ugrađena u Zakon o porezu na dobit, član 37. do 40, u BD BiH u Zakon o porezu na dobit, član 23. i član 27, i u RS član 26. Zakona o porezu na dobit. Na sličan način riješeno je i pitanje oporezivanja rezidenata fizičkih lica koji dohodak ostvaruju u inostranstvu.

Ugovori o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja podvlače jednak tretman nerezidenata u zemlji rezidentnosti, ali njima se i utvrđuju dohoci za koje je dijelom ili u cijelini nadležna pojedina zemlja ugo-vornica. Ugovorima se takođe utvrđuje postupak odnosno metod izbjegavanja dvostrukog oporezivanja, a to je najčešće kreditni metod (BiH koristi OECD-ov model Ugovora, kao i zemlje u okruženju, ali i većina drugih zemalja).

Ako sada prepostavimo stranog investitora, koji npr. registruje poslovnu jedinicu ili društvo u BiH, odnosno kupuje dionice postojećeg društva, a koji isplaćuje dobit u vidu kamata u inostranstvo, dividendi (matičnom društvu ili fizičkom licu), autorskih honorara, ili jednostavno izvlači dobit na koji porez nije plaćen ili je plaćen po vrlo niskoj efektivnoj poreznoj stopi, u skladu sa poreznim propisima u BiH, da li je to njegova konačna obaveza, s obzirom na to da je dužan prijaviti taj dohodak tamo gdje je rezident. Ako je rezident visokorazvijene zemlje, porezne stope na dohotke od ka-pitala – dividende, kamate, dohotke od intelektualnog vlasništva itd. su u pravilu znatno više nego u BiH, te će platiti razliku poreza zemlji rezidentnosti. Dakle, nije pitanje hoće li biti oporeziv po višoj stopi, nego kome, odnosno kojoj zemlji tj. budžetu će platiti porez. Ključno pitanje koje se postavlja je: je li moguće niskim ili efektivno nultim porezima privući strani kapital, kad će obveznik na isti do-hodak svakako platiti porez, ali u zemlji rezidentnosti? Odgovor je očito ne. Npr. na dividendu koje društvo izvlači u inostranstvo neće platiti porez u BD BiH, ili na kapitalni dobitak od udjela u kapitalu, ali će platiti porez na tu dividendu odnosno na kapitalni dobitak u sjedištu, odnosno prebivalištu, u skladu s propisima zemlje reziden-tnosti. Prema tome, davanjem prevelikih benefita ne pogoduje se stranom investitoru u nerazumno visokoj mjeri, s obzirom na to da je na mnoge dohotke zarađene u BiH oporeziv u zemlji rezidentnosti.

ZAKLJUČAK

Problem oporezivanja dohotka od kapitala je aktualiziran posljednjih godina, čemu je doprinijela globalizacija i recesija. Globalizacija je povećala

⁸ Kukić Nenad, *Uvod u porezno planiranje – osnovni pojmovi i izvori prava*, dostupno na http://www.advalorem.hr/AdminLite/FCKeditor/UserFiles/File/Uvod%20u%20porezno%20planiranje_ostnovni%20pojmovi%20i%20izvori%20prava.pdf

mobilnost porezne osnove, a recesija zaoštala pitanje koji dohoci će dodatno biti oporezovani kako bi se sanirali budžetski deficiti. Rezultat koji je proizšao je porezna konkurenca, koja generalno vodi sniženju direktnih poreza na međunarodnom planu, pa tako i poreza na dohodak od kapitala, uz postepen porast indirektnih poreza, posebno PDV-a.

U radu su razmotrena pitanja oporezivanja jednog oblika dohotka od kapita - kapitalnog dobitka, i to pretežno sa stanovišta fizičkog lica, s obzirom na to da pravna lica ove dohotke oporezuju kroz porez na dobit. S obzirom na to da je kapitalni dobitak povezan sa dividendom i kamatom, razmotrene su ekonomske implikacije nametanja poreza na ove dohotke.

Niz je argumenata koji se povlače protiv nametanja poreza na kapitalne dobitke, a u slučaju da se ovaj porez uvede, trebao bi biti što niži. Time bi se izbjegao ili smanjio locked in effect, bunching, stimulisao privredni rast, povećala porezna konkurenčnost, istražilo na neutralnosti oporezivanja, itd. Međutim, treba imati u vidu i fiskalni aspekt; neke zemlje kao npr. SAD i Francuska povećavaju ove poreze.

Oporezivanje kapitalnih dohodaka u BiH, odnosno u entitetima i BD je izuzetno blago u odnosu kako na zemlje Evropske unije, tako i niza drugih zemalja. Osnovni cilj je privlačenje inostranih investicija, s obzirom na to da je domaća akumulacija skromna. Međutim, u radu je sugerisano da je porezni sistem samo jedan u nizu činilaca poslovnog okruženja, a nipošto najznačajniji, te da (samo) niskim porezima nije moguće privući investitore. Takođe, inostrani ulagači su u situaciji da niske poreze plaćene u BiH ili čak za dohotke koji su oslobođeni poreza na dohodak od kapitala u BiH u skladu sa entitetskom odnosno regulativom BD BiH, plate u zemlji gdje su rezidenti. Naime, investitori u pravilu dolaze iz razvijenih zemalja, a porezne stope u razvijenim zemljama uglavnom su više, a porezna baza je šira nego u BiH.

IZVORI

1. Jelčić, B., *Javne financije*, Informator, Zagreb, 1997.
2. Jelčić, B., Jelčić, B., *Porezni sustav i porezna politika*, Informator, Zagreb, 1998.

Abstract

The main aim of the paper is to present tax treatment of specific category of income – capital gains, and some aspects of tax policies. Also, this paper considers the tax rates on capital gains and tax on corporate income (integrated tax rates) in Bosnia and Herzegovina (entities of B & H, and Brčko district of B & H), in the light of globalization and economic recession. It is important to consider carefully the adverse economic consequences of tax rates on capital gains and economic growth, keeping in mind the double taxation profit and individual income.

Key words: capital gain, income of capital, taxation, individuals and legal persons, B&H, entities of B&H, tax policy, double taxation.

3. Kukić Nenad, *Uvod u porezno planiranje – osnovni pojmovi i izvori prava*, dostupno na http://www.advalorem.hr/AdminLite/FCKeditor/UserFiles/File/Uvod%20u%20porezno%20planiranje_osnovni%20pojmovi%20i%20izvori%20prava.pdf
4. Mikerević, D., *Poresko okruženje kao faktor opstanka, rasta i razvoja preduzeća*, „Financing“ br. 2, d.o.o. Finrar, Banja Luka, 2011.
5. Orsag, Silvije, *Oporezivanje kapitalnih dobitaka*, Ekonomija 18, str. 73-98, Zagreb, 2011.
6. Petrović, Pero, *Oporezivanje dohotka od kapitala: Evropska unija i zemlje u tranziciji*, Finansije br. 1-6/2006.
7. Pezerović, A., *Osnovne tendencije razvoja sistema oporezivanja dobiti*, Financing br. 1, Finrar d.o.o. Banja Luka, 2012.
8. Chris Edwards, *Advantages of Low Capital gains tax rates*, Cato Institute, Tax & budget bulletin, No. 66, December 2012, dostupno na <http://www.cato.org/sites/cato.org/files/pubs/pdf/tbb-066.pdf>
9. Corporate Dividend and Capital Gains Taxation: A comparison of the United States to other developed nations, str. 4, Robert Carroll and Gerald Prante, Ernst & Young LLP, Februar 2012., dostupno http://images.politico.com/global/2012/02/120208_asidividend.html ;
10. KPMG's Individual Income Tax and Social Security Rate Survey, oktobar 2012, KPMG International, dostupno na <http://www.kpmg.com/global/en/issuesandinsights/articles-publications/pages/individual-income-tax.aspx>;
11. Zakon o porezu na dohodak („Službeni glasnik RS“, broj 91/06, 128/06, 129/08, 71/10. i 1/11).
12. Zakon o porezu na dohodak („Službene novine F BiH“, broj 10/08, 09/10, 44/11).
13. Zakon o porezu na dohodak („Službeni glasnik Brčko Distrikta BiH“, broj 60/10).
14. Zakon o porezu na dobit („Službeni glasnik RS“, broj 91/06. i 57/12).

UDK 316.654:343.352
10.7251/FIN1301050U
Suzana Ubiparipović*

STRUČNI RAD

Podmićivanje kao pojavnji oblik korupcije

Rezime

U radu je izložena zakonska regulativa krivičnih djela primanja i davanja mita u Republici Srpskoj, koja je praćena stavovima relevantne sudske prakse, kao i posmatranje ovog problema u praksi, kroz praktično istraživanje na području opštine Doboј.

Ključne riječi: krivično djelo, sudska praksa, Republika Srpska.

UVOD

Nesporna je činjenica da korupcija predstavlja jedno od gorućih pitanja modernog doba, ozbiljnu prijetnju za demokratiju, pravnu državu, nešto sa čime se suočava svako društvo. Pojava korupcije vezuje se za nastanak države i poznata je još u rimskom i srednjovjekovnom pravu, tako da možemo reći da je ova pojava stara koliko i samo društvo.

Naime, tokom razvoja društva postojali su različiti oblici korupcije koji su drugačije inkriminirani. Danas savremena društva pojam korupcije vezuju za grupu krivičnih djela protiv službene dužnosti. Najčešća krivična djela iz ove grupe krivičnih djela jesu djela podmićivanja odnosno krivična djela primanja i davanja mita. Bitna karakteristika ovih djela jeste da izvršilac može biti samo lice koje ima posebno svojstvo odnosno lice koje ima status službenog lica odnosno odgovornog lica. U prvom dijelu rada osvrnuli smo se na zakonski opis krivičnog djela primanja mita, kao i na radnju izvršenja, koja je praćena stavovima relevantne sudske prakse i autorovim ličnim stavovima, dok se drugi dio odnosi na krivično djelo davanja mita, koje je izloženo na isti način.

Pored teorijskog sagledavanja problema, mišljenja smo da je potrebno viđenje ovog problema u praksi, kao i mišljenja građana o tome, a sve u cilju suzbijanja ove negativne pojave, ne samo po službu, ne i po građane koji plaćaju za usluge na koje imaju pravo. Stoga ćemo u završnom dijelu rada izložiti rezultate istraživanja o podmićivanju.

1. KRIVIČNO DJELO PRIMANJA MITA

U pogledu zakonskog opisa krivičnog djela primanja mita, ono u potpunosti odgovara zakonskom opisu ovog krivičnog djela po Kri-

vičnom zakoniku iz 2000. godine. Krivično djelo primanja mita, član 351. KZ Republike Srpske,¹ zakonodavac je predvidio u glavi 27, u grupi krivičnih djela protiv službene dužnosti. Ovo djelo predstavlja osnovno i najznačajnije djelo iz kategorije korupcijskih krivičnih djela. Prema zakonskoj formulaciji, djelo čini službeno ili odgovorno lice koje zahtijeva ili primi poklon ili kakvu drugu korist ili koje primi obećanje poklona ili kakve druge koristi da u okviru svog ovlašćenja izvrši radnju koju ne bi smjelo izvršiti ili da ne izvrši radnju koju bi moralo ili moglo izvršiti (stav 1), ili da izvrši radnju koju bi moralo ili moglo izvršiti ili da ne izvrši radnju koju ne bi smjelo izvršiti (stav 2) ili koje poslije izvršenja, odnosno neizvršenja radnje navedene u stavu 1. i 2. ovog člana, a u vezi njom, zahtijeva ili primi poklon ili kakvu drugu korist (st. 3).

Iz zakonskog opisa ovog krivičnog djela proizlazi da djelo spada u prava službena krivična djela jer se kao njihov izvršilac može javiti službeno lice odnosno odgovorno lice, i to svojstvo službenog lica je posebno konstitutivno obilježje zakonskih bića takvih djela. Objekt radnje krivičnog djela primanja mita jeste poklon ili kakva druga korist. U smislu ove inkriminacije, pod poklonom se smatra svaka imovinska vrijednost koja se primaocu daje bez naknade. Prema tome, predmet poklona mogu biti pokretne i nepokretne stvari, npr. hartije od vrijednosti, novac, šuma, stan, zemljište, itd. Sama vrijednost poklona kao objekta radnje krivičnog djela primanja mita nema značaja za postojanje ovog djela jer ne postoji mogućnost sitnog krivičnog djela primanja mita.² Međutim, ako se radi o poklonu male vrijednosti, treba utvrditi da li je lice i takvim poklonom bilo motivisano na preuzimanje službene radnje, tj. da li je između primljenog poklona i nezakonitog postupanja postojala uzročna veza. Ukoliko takva veza postoji, onda krivično djelo primanja mita postoji, jer se ne smije zaboraviti suština ovog krivičnog djela – spremnost službenog lica da za nagradu nezakonito postupa.³ Subjektivnu stranu djela čini umišljaj. Krivično djelo učinjeno je sa umišljajem onda kada je učinilac bio svjestan da svojom radnjom čini krivično djelo i želi nastupanje posljedice, odnosno svjestan da prouzrokuje

* Slobomir P. Univerzitet, Bijeljina, suzanamalesic@gmail.com.

¹ Krivični zakon Republike Srpske, „Službeni glasnik 49/03“, Banjaluka.

² Ignjatović, Đ., Škulić, M., *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010.

³ Marković, I., *Primanje i davanje mita kao oblici korupcije*, Korupcija i ljudske slobode, (ur. N. Sreto) Tara, 2009, str. 208.

zabranjenu posljedicu i pristaje na to. Sviest treba da obuhvati sve bitne elemente krivičnog djela, tj. radnju, posljedicu, uzročnu vezu i dr., dok voljni element pretpostavlja postojanje odluke učinioce da preduzme radnju kojom će ostvariti krivično djelo.⁴ Pokušaj djela nije moguć. Posljedica krivičnog djela primanja mita sastoji se u ugrožavanju službene dužnosti odnosno službe.

Analizirajući ovo djelo u krivičnim zakonima koji se primjenjuju na teritoriji BiH, kao i Krivičnog zakonika Republike Srbije⁵, u pogledu radnje izvršenja, kao i svojstva izvršioca, inkriminacije su gotovo identične u svim navedenim zakonima. Uočene razlike su terminološke prirode, kao i u pogledu zaprijećenih kazni.

2. RADNJA IZVRŠENJA

Radnja izvršenja kod krivičnog djela primanja mita određena je alternativno, što podrazumijeva izvršenje bilo koje od predviđenih radnji izvršenja i ostvarenje krivičnog djela primanja mita. Možemo govoriti o sljedećim oblicima radnje izvršenja:

- pravo pasivno podmićivanje,
- nepravo pasivno podmićivanje,
- naknadno pasivno podmićivanje.

2.1. Radnja izvršenja kod pravog pasivnog podmićivanja

Stavom 1. predviđeno je pravo pasivno podmićivanje koje postoji kada službeno ili odgovorno lice zahtijeva ili primi poklon ili kakvu drugu korist ili primi obećanje poklona ili kakve koristi, da u okviru svog ovlašćenja izvrši radnju koju ne bi smjelo izvršiti ili da ne izvrši radnju koju bi moralio ili moglo izvršiti.

Ovakvo shvatanje u pogledu ostvarenja radnje izvršenja, zauzeo je i sud, u presudi Okružnog suda u Banjoj Luci⁶, koji je donio odluku kojom su službena lica oglašena krivim, pri čemu su, obavljajući dužnost policajaca CJB Banja Luka, radeći u službi obilaska, nakon uočenih saobraćajnih prekršaja zaustavili vozilo marke „Fijat Uno“ i izvršili kontrolu vozača, pri čemu su postigli dogovor da mu ne izdaju prekršajni nalog, primili novac u iznosu od 40,00 KM i zahtijevali i primili obećanje da im ovaj narednih dana pokloni jedan paket prehrambenih proizvoda. Prema tome, kao službena lica primili su i zahtijevali poklon, da u okviru svojih ovlašćenja ne izvrše radnju koju bi morali izvršiti, čime su učinili krivično djelo primanja mita iz stava 1. ovog člana. Dakle, riječ je pravom pasivnom podmićivanju, gdje su službena lica bila dužna napisati prekršajnu prijavu i prijaviti mito i time izvršiti službenu radnju, a ne primiti mito i ne izvršiti službenu radnju koju su bili dužni izvršiti. Za ovaj oblik je predviđena kazna zatvora od jedne do osam godina.

2.2. Radnja izvršenja kod nepravog pasivnog podmićivanja

U stavu 2. člana 351. KZ Republike Srpske predviđeno je nepravo pasivno podmićivanje, koje se sastoji u tome da službeno lice zahtijeva ili primi mito ili obećanje mita da bi izvršilo službenu radnju koju bi i inače moralio ili moglo izvršiti, odnosno da ne bi izvršilo službenu radnju koju ne bi ni smjelo izvršiti, što znači da

zahtijevanje, primanje mita ili obećanja mita vrši da bi službeno lice djelovalo u okviru svog službenog ovlašćenja, u smislu obavljanja radnih zadataka.⁷ Ovaj oblik se po radnji izvršenja ne razlikuje od radnje izvršenja kod pravog pasivnog podmićivanja nego samo u službenoj radnji povodom koje se zahtijeva ili prima mito.

U ovom slučaju se prima mito za nešto što je svakako dio službene dužnosti, odnosno da se službeno lice uzdrži od obavljanja nečega što ne bi smjelo obaviti. Kao i kod prethodnog oblika, u odnosu na oblik krivice, postoji umišljaj. Djelo je dovršeno izvršenjem same radnje izvršenja odnosno pokušaj djela nije moguć. Za razliku od pravog pasivnog podmićivanja, sporno je da li je ovdje bez značaja vrijednost poklona. Ovo pitanje treba riješiti tako što se u nekim slučajevima može uzeti da to ne može biti radnja krivičnog djela ako se radi o socijalno adekvatnom ponašanju.⁸ Za ovaj oblik djela, koji se smatra laksim, zakonodavac je predvidio kaznu zatvora od jedne do pet godina.

2.3. Radnja izvršenja kod naknadnog pasivnog podmićivanja

Naknadno pasivno podmićivanje (stav 3. KZ RS) postoji kada službeno ili odgovorno lice zahtijeva ili primi mito poslije izvršene ili neizvršene službene radnje, a primanje mita je učinjeno u vezi sa tim radnjama. Njegova posebnost je izražena u tome što između preduzimanja ili nepreduzimanja službenih radnji i zahtijevanog ili primljenog poklona odnosno neke druge koristi ne postoji uzajamna veza u tom smislu da je postupanje službenog lica bilo motivisano zahtijevanim ili primljenim mitom; ta veza, međutim, postoji i ispoljava se u tome što se poklon ili obećanje poklona odnosno druge koristi zahtijevaju ili primaju u vezi sa službom.⁹

Radnja izvršenja je i ovdje određena kao zahtijevanje ili primanje mita. Mito se ovdje zahtijeva ili prima za službenu radnju koja je izvršena ili neizvršena, bilo da je ona zakonita ili nezakonita. Naknadno pasivno podmićivanje odnosi se i na pravo i nepravo pasivno podmićivanje. Dakle, ovdje su sjedinjena oba prethodna oblika, što znači da će ovo djelo postojati ako je učinjena nezakonita ili zakonita službena radnja poslije koje je primljen ili zahtijevan poklon ili neka druga nagrada.¹⁰ Vremenski razmak između učinjene službene radnje i zahtijevanja i primanja mita irrelevantan je za postojanje djela. Bitno je da postoji određena uzročna veza. Stojanović smatra da bi u načelu trebalo uzeti u obzir da nije od značaja, ali suviše dug vremenski razmak vodi tome da se gubi veza između preduzete službene radnje i davanja poklona odnosno koristi, čime se u takvom slučaju dovodi u pitanje kriminalno-politički smisao inkriminacije. On takođe smatra da, ako se radi o poklonima male vrijednosti koji su uobičajeni i u skladu sa postojećim društvenim normama i običajima, neće postojati radnja krivičnog djela.¹¹ U pogledu sankcije, za ovo krivično djelo propisana je najblaža kazna, tj. zatvor do tri godine.

3. KRIVIČNO DJELO DAVANJA MITA

Davanje mita odnosno aktivno podmićivanje predstavlja drugo krivično djelo koje je funkcionalno povezano sa krivičnim djelom primanja mita. Za razliku od primanja mita, koje predstavlja pravo

⁴ Stojanović, Z., *Krivično pravo*, opšti dio, četvrtačesto izdanje, Beograd, 2007, str. 159.

⁵ Krivični zakonik Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, br. 85/05...).

⁶ Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci, br. 71 O K 012689 09 Kž od 13.04.2009.

⁷ Primjera radi, lijekar-ginekolog je primio mito kako bi obavio liječenje pacijentice, što je bio njegovih radnih dužnosti (BN televizija, 15.02.2012. godine).

⁸ Stojanović Z., *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije*, „Službeni glasnik“, Beograd, 2006, str. 776.

⁹ Srzentić, N., et al., *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije*, Savremena administracija D.D. Beograd, 1995, str. 906.

¹⁰ Petrović, B., Jovašević, D., *Krivično/ kazneno pravo*, opći dio, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 98.

¹¹ Stojanović, Z., Perić, O., *Krivično pravo*, posebni dio, XIII izmenjeno izdanje, Pravna knjiga, Beograd, 2009, str. 325.

službeno krivično djelo jer ga može izvršiti samo službeno ili odgovorno lice, krivično djelo davanja mita spada u neprava službena krivična djela jer ga može izvršiti svako lice. U teoriji postoje različita mišljenja u pogledu mogućnosti pokušaja ovog krivičnog djela. Babić smatra da, kao i kod krivičnog djela primanja mita, pokušaj krivičnog djela davanja mita nije moguć.¹² S ovakvim mišljenjem je saglasan i Hall, koji smatra da sama ponuda čini onoga ko nudi krivim za podmićivanje.¹³ U ovom slučaju, dovoljna je samo ponuda, ne i pristanak na ponudu. Škulić smatra da je pokušaj davanja mita moguć u faktičkom smislu, ali da bi se bilo koji poklon dao ili korist učinila, to podrazumjeva saglasnost volja davaoca i primaoca poklona odnosno koristi.¹⁴

Zakonodavac je predviđio tri oblika krivičnog djela davanja mita, i to:

- pravo aktivno podmićivanje,
- nepravo aktivno podmićivanje,
- posredovanje u davanju mita.

3.1. Pravo aktivno podmićivanje

Pravo aktivno podmićivanje (stav 1. KZ RS) postoji kada neko službenom ili odgovornom licu da, pokuša dati ili obeća poklon ili kakvu drugu korist da ono u okviru svog ovlašćenja izvrši radnju koju ne bi smjelo izvršiti ili da ne izvrši radnju koju bi moralo ili moglo izvršiti ili ko posreduje pri ovakvom podmićivanju službenog ili odgovornog lica.¹⁵

Način na koji je ostvarena radnja izvršenja, pokazuje i primjer iz sudske prakse. Naiime, u presudi Osnovnog suda u Banjoj Luci¹⁶, sud je oglasio krivim optuženog koji je, nakon što mu je ovlašteno službeno lice PS za BS Banja Luka predočilo da je počinio prekršaj iz člana 63. stav 1. ZOOBS-a na putevima BiH, imenovanom ponudio novčanicu u apoenu od 50,00 KM, u namjeri da mu ovlašteno službeno lice ne izda prekršajni nalog, a zatim mu je ponudio i novčanicu u apoenu od 100,00 KM, što je ovlašteno službeno lice odbilo da primi.

Prema tome, izvršilac je ovlaštenom službenom licu pokušao dati novac da imenovani u okviru svog ovlašćenja ne izvrši radnju koju bi morao izvršiti, čime je ostvarena jedna od alternativno postavljenih radnji izvršenja odnosno izvršeno krivično djelo davanja mita iz člana 352, stav 1. KZ RS. Za pravo aktivno podmićivanje predviđena je kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina.

3.2. Nepravo aktivno podmićivanje

Stavom 2. člana 352. KZ Republike Srpske predviđeno je tzv. nepravo aktivno podmićivanje koje se sastoji u činjenju ili obećanju poklona ili kakve druge koristi službenom ili odgovornom licu da u okviru svog ovlašćenja izvrši radnju koju bi moralo ili moglo izvršiti ili da ne izvrši radnju koju ne bi smjelo izvršiti ili ko posreduje pri ovakvom podmićivanju službenog ili odgovornog lica.

Radnja izvršenja kod ovog oblika djela je određena alternativno i odnosi se na davanje ili obećanje poklona ili kakve druge koristi. Za razliku od pravog aktivnog podmićivanja, ovdje se mito daje da se preduzme zakonita radnja ili da se ne obavi radnja koja se inače ne bi smjela obaviti. Upravo iz ovog razloga, ovaj oblik djela

se smatra lakšim. Za ovaj oblik predviđena je novčana kazna ili zatvor do tri godine.

3.3. Posredovanje u podmićivanju

Posredovanje u podmićivanju je preduzimanje djelatnosti kojima se podstiče, doprinosi ili pomaže drugom licu da učini, ponudi ili obeća poklon ili kakvu drugu korist. Posredovanje u davanju mita predstavlja, u stvari, pomaganje učiniocu davanja mita, koje je ovdje inkriminirano kao samostalno krivično djelo. Djelo može biti učinjeno različitim radnjama kao što su: upoznavanje davaoca i primaoca mita, odnosno uspostavljanje veze između njih, saopštavanje uslova i sl. Međutim, ako se radi o licu koje je samo omogućilo davanje mita, npr. samo je prenosilo poklon od davaoca do primaoca mita, naravno, pod uslovom da je znalo odnosno bilo svjesno o čemu se radi, radiće se o pomaganju u ovom djelu. Ovdje se radi o djelu koje u sebi objedinjava podstrekavanje i pomaganje u davanju mita kao oblike saučesništva koji su ovdje dobili karakter samostalne radnje izvršenja.

Kod ovog oblika djela se ne kažnjava lice koje daje poklon ili drugu korist, već lice (posrednik) koje to različitim djelatnostima omogućava ili olakšava. Izvršilac ovog oblika krivičnog djela je posrednik, dakle treća osoba, a ne lice koje prima mito ili daje mito. Ono djelo čini davanjem inicijative, uveravanjem, uspostavljanjem veze, preuzimanjem predmeta poklona od davaoca i uručivanjem primaocu.¹⁷ Za ovaj oblik predviđena je ista kazna kao i kod nepravog aktivnog podmićivanja, tj. zatvor do tri godine.

3.4. Fakultativni osnov za oslobođanje od kazne

Zakonodavac je u stavu 3. predviđio poseban uslov za oslobođanje od kazne za ovo krivično djelo. Da bi učinilac krivičnog djela davanja mita bio oslobođen od kazne potrebno je ispuniti dva uslova koja moraju biti kumulativno ispunjena:

- da je mito dat na zahtjev službenog ili odgovornog lica
- da ga je učinilac prijavio prije nego što je djelo otkriveno ili prije saznanja da je djelo otkriveno odnosno da se radi o stvarnom kajanju.

Prema mišljenju Škulića i Ignjatovića, fakultativni osnov za oslobođanje od kazne, odnosi se samo na davanje mita, a ne i na ponudu odnosno obećanje poklona ili kakve druge koristi, jer ako bi se ovaj slučaj odnosio i na obećanje, onda bi to otvorilo mogućnost za različite zloupotrebe.¹⁸

Ako je osoba oslobođena od kazne, predmeti poklona ili vrijednosti koji predstavljaju drugu korist koju je on dao mogu mu se vratiti. Razlozi koji opravdavaju primjenu ovog posebnog osnova za oslobođanje od kazne su u vezi sa dokazivanjem postojanja ovog krivičnog djela. Ovo ima značaja iz tog razloga jer otkrivanje i sprečavanje korupcije u velikoj mjeri zavisi od prijavljivanja takvih krivičnih djela.

Zakonodavac je u stavu 4. propisao oduzimanje imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom. Dati ili primljeni poklon kao i imovinska korist će se oduzeti, a ako radi o licu koje je ispunilo uslove iz stava 3. odnosno da je mito dat na zahtjev službenog ili odgovornog lica i da ga je učinilac prijavio prije nego što je djelo otkriveno ili prije

¹² M. Babić, I. Marković, *Krivično pravo*, posebni dio, drugo izmjenjeno izdanje, Banja Luka 2007, godine, str. 259.

¹³ Hall D., *Criminal Law and procedure*, Clifton Park, NY: Delmar Cengage Learnin, 2012, str. 201.

¹⁴ Đ. Ignjatović, M. Škulić, op. cit. str. 244.

¹⁵ Babić, M., Marković, I., op. cit. str. 262.

¹⁶ Presuda Osnovnog suda u Banjoj Luci, br 71 O K 096918 K od 02.02.2011. g.

¹⁷ Šaković A., *Organizovani ekonomski kriminal u odnosu na korupciju i pranje novca u Bosni i Hercegovini*, Kriminalističke teme, Sarajevo, broj 3-4/2003. godine, str. 183–193, u Ž. Đurić et al., str. 237.

¹⁸ Ignjatović, Đ., Škulić, M., op. cit., str. 246.

saznanja da je djelo otkriveno, u takvom slučaju primljeni poklon ili imovinska korist može se vratiti licu koje je dalo mito.¹⁹

4. PREGLED REZULTATA ISTRAŽIVANJA O PODMIĆIVANJU

Cilj istraživanja odnosi se na saznanje u kojoj mjeri postoji primanje i davanje mita u pojedinim oblastima društvenog života, u kojim situacijama su građani spremni dati mito, da li bi prihvatali i privili mito, da li postoje razlike u pogledu spremnosti prijavljivanja i spremnosti prihvatanja u pogledu pola, stepena stručne spreme, mesta stanovanja i sl. Na osnovu rezultata ankete sprovedene na području Doboja, na uzorku od 186 ispitanika, došli smo do sljedećih zaključaka.

Od ukupnog broja ispitanika (186), gotovo polovina ispitanika (48%) nije sigurna da li bi prijavila mito, 40% ispitanika ne bi prijavilo mito, dok bi samo 11% ispitanika prijavilo mito. Ipak, neznatno veću spremnost da prijave mito pokazali su muškarci (14,5%), dok su žene u nešto manjem procentu (11,2%), spremne da prijave mito. Najveću spremnost da prijave mito pokazali su lica zaposlena kao rukovodioци sa 33,3%, zatim lica koji su VKV ili KV radnici sa 25,0%. Samozaposleni i privatni preduzetnici su se izjasnili da ne bi prijavili mito, dok su službenici (8,8%) i stručnjaci (9,1%) u približno istom procentu spremni prijaviti mito.

Imajući u vidu činjenicu da je riječ o krivičnim djelima koja karakteriše tzv. „tamna brojka“, podaci koje smo dobili u pogledu spremnosti građana da prijave podmićivanje, na još jedan način pokazuju da građani iz različitih razloga nisu spremni da prijave navedena djela. Upravo ovo predstavlja problem prilikom otkrivanja i suzbijanja ovih krivičnih djela, zbog čega se i ova djela i nazivaju tajnim krivičnim djelima. U pogledu opravdanosti primanja i davanja mita preovlađuje odgovor da podmićivanje „nikada nije opravданo“, što ne odgovara cijelokupnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, odnosno predstavlja iskrivljenu sliku stvarnosti u BiH. Više od 50% ispitanika se opredijelilo za opciju „ne bih prihvatio mito, ne opravdavaju takve postupke“, što u stvari negira podmićivanje, kao i korupciju uopšte, zatim odgovor „ne znam“ 26% ispitanika, dok su ponuđene opcije „prihvatio bih, svi tako rade (10%) i „prihvatio bih, ako time ne bih kršio zakon (11%) gotovo izjednačene.

Naime, primjetno je da veliki broj ispitanika smatra da podmićivanje „nikada nije opravданo“ ali bi ipak ponudili mito, naročito ako su u pitanju ljekarske usluge. Ovo dovodi do zaključka da su građani na neki indirektni ili direktni način primorani da daju mito, posebno radi dobijanja bolje ljekarske usluge. Ovaj podatak su potvrdila i neka uporedna istraživanja zemalja u regionu. Najveći dio ispitanika je imao lično iskustvo sa podmićivanjem od strane policije (39,8%), ista je situacija i sa poznavanjem podmićivanja od strane poznanika i prijatelja. U pogledu polne strukture, lično iskustvo sa podmićivanjem od strane policije imalo je više lica muškog pola. Rezultati nesumnjivo pokazuju da razlike u pogledu polne strukture postoje i da su žene te koje se neodlučnije, nesigurnije i manje sklone podmićivanju od muškaraca. U pogledu situacija u kojima bi dali mito, najveći broj ispitanika bi dao mito da prije dobije ljekarsku uslugu (42, 5%), zatim da dobije posao (37%), dok za mogućnost da ne plate mandatnu kaznu (10,2%), kao i za dozvole u opštini (12,9%), za opciju nešto drugo (9,1%) procenti su znatno niži i

približno isti. Najmanje ispitanika bi se opredijelilo da da mito u cilju polaganja ispita – svega (5,4%).²⁰ Ovakvi rezultati ukazuju na zabrinjavajuću situaciju i pokazuju da su mladi ljudi u Doboju dobro upoznati sa korupcijom u svim oblastima društvenog života i da su i sami često bili akteri podmićivanja, pa u korupciji vide pojavu koja je zahvatila sve pore društva.

ZAKLJUČAK

Krivična djela primanja i davanja mita često se vrše zajedno, imaju tzv. učinak ogledala, odnosno jedno prepostavlja i provocira drugo, imaju tajni karakter i pripadaju grupi djela koja odlikuje „tamna brojka“ odnosno veliki broj neotkrivenih djela. Na ovakav zaključak ukazuje i sudska praksa. Naime, Osnovni sud u Doboju donio je samo jednu presudu, u posljednjih pet godina, za ova krivična djela. Sve ovo ukazuje na izuzetno visoku „tamnu brojku“ ovih krivičnih djela koja nisu otkrivena i procesuirana. Razlog za to možemo tražiti u tome što nijednoj od strana u nedozvoljenoj razmjeni nije u interesu da dode do otkrivanja i procesuiranja. Gotovo sve analizirane presude, u pogledu sankcije, odnosile su se na uslovnu osudu, što na još jedan način ohrabruje potencijalne učinioce ovih krivičnih djela. Zabrinjavajući podatak jeste da bi mali broj ispitanika prijavio mito, što otežava otkrivanje i procesuiranje ovih krivičnih djela. Nešto veću spremnost da prijave mito pokazali su muškarci za razliku od žena.

Konstatacija koja ide u prilog ovome, jeste da su i građani koji učestvuju u korupciji svjesni da čine nešto nedozvoljeno i boje se da izgube koristi koje su stecene na taj način. Pored ovoga, još jedan razlog za neprijavljanje jeste nepovjerenje građana u državne institucije koje se bore protiv korupcije i strah od eventualnih posljedica koje ih mogu snaći ukoliko ispunje svoju građansku dužnost i prijave mito.

Iznenađujući podatak koji smo dobili anketiranjem ispitanika jeste da je mali broj ispitanika imao lično iskustvo, iskustvo poznanika ili prijatelja ili iskustvo poznato u medijima, u pogledu podmićivanja u javnim nabavkama. Ono što opravdava ovaj podatak jeste činjenica da u uzorak empirijskog istraživanja rijetko ulaze „krupne ribe“, zbog čega ostaju izvan polja posmatranja najznačajniji akteri – koruptori ili korumpirani, ali se mora priznati da je tu svakako riječ o „tamnoj brojci“ korupcije.

Na kraju treba reći da mjere borbe protiv ovih krivičnih djela koja odlikuje izuzetno visok tamni broj, koja imaju tzv. učinak ogledala, koja se često vrše zajedno, zbog čega se teško i otkrivaju, moraju da budu kako preventivnog tako i represivnog karaktera. U pogledu prevencije, smatramo da nije dovoljno samo zakonsko regulisanje i inkriminiranje ovih krivičnih djela u cilju otkrivanja i suzbijanja, nego i uticaj na svijest građana, koji su ključni akteri ovih krivičnih djela da ne daju mito za usluge na koje imaju pravo, kao i da prijave mito. Ovo bi moglo biti propraćeno novim zakonskim rješenjima koja bi vodila obaveznom oslobađanju od kazne učinioца koji prijavi mito.

U pogledu represije, mišljenja smo da nisu dovoljne „blaže“ krivične sankcije kakva je uslovna osuda, što su pokazali i primjeri iz sudske prakse, da se na ovaj način ne može ostvariti cilj i svrha krivičnog prava odnosno zaštita najznačajnijih društvenih dobara i vrijednosti od ponašanja koja ih povređuju i ugrožavaju.

¹⁹ Babić, M., Marković, I., op. cit., str. 262.

²⁰ Ubiparipović, S., *Primanje i davanje mita*, magistarski rad, neobjavljen, Doboј, 2012, str. 113–115.

IZVORI

1. Babić, M., Marković I., *Krivično pravo – posebni dio*, Pravni fakultet Banja Luka, Banja Luka, 2007.
2. Đurić, Ž., Jovašević, D., Rakić, M., *Korupcija izazov demokratiji*, Institut za političke studije, Beograd, 2007.
3. Ignjatović, Đ., Škulić, M., *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010.
4. Marković, I., *Primanje i davanje mita kao oblici korupcije*, Korupcija i ljudske slobode, (ur. N. Sreto) Tara, 2009.
5. Ubiparipović, S., *Primanje i davanje mita*, magistarski rad, Dobojski fakultet, 2012.
6. Petrović, B., Jovašević D., *Krivično/ kazneno pravo Bosne i Hercegovine*, opći dio, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2005.
7. Stojanović, Z., *Krivično pravo*, opšti dio, četranaesto izdanje, Beograd, 2007.
8. Stojanović, Z., Perić, O., *Krivično pravo*, posebni dio, XII izmjenjeno izdanje, Pravna knjiga, Beograd, 2007.
9. Stojanović, Z., *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
10. Srzentić, N., et al., *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije*, Savremena administracija, Beograd, 1995.
11. Hall, D., *Criminal Law and procedure*, Clifton Park, NY: Delmar Cengage Learnin, 2012.
12. Horović S., *Posebni dio kaznenog prava Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 2009.
13. Krivični zakonik Republike Srpske, „Sl. glasnik R. Srpske“, br. 49/03.
14. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, „Sl. glasnik BiH“, br. 3/03.
15. Krivični zakonik Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 85/05.
16. Krivični zakon Federacije BiH, „Sl. novine FBiH“, br. 36/03.
17. Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, „Sl. Glasnik Brčko Distrikta BiH“, br. 47/11.
18. Presuda Okružnog suda u Banjoj Luci, br. 71 O K 012689 09 Kžk od 13.04.2009. g.
19. Presuda Osnovnog suda u Banjoj Luci, br. 71 O K 096918 K od 02.02.2011. g.

Abstract

This paper presents the legislation of bribery offenses in Republic of Srpska, which is accompanied by the opinions of relevant judicial practice, and observation of this problem in practice, through practical research in the area of Dobojski municipality.

Key words: bribery offenses, judicial practice, Republic of Srpska.



Financija

NAUČNI ČASOPIS ZA EKONOMIJU – 01/13

